
THE LIBRARY OF CONGRESS

DĚJINY
ŘEČI A LITERATURY
ČESKÉ.

KTERÉŽ SEPSAL

ALOIS VOJTĚCH ŠEMBERA.

VYDÁNÍ ČTVRTÉ.

VE VÍDNI.
NÁKLADEM SPISOVATELOVÝM.
1872.

Předmluva.

Tyto dějiny sepsal jsem prvotně ku potřebě posluchačů svých při čteních o řeči a literatuře české na bývalé stavovské akademii v Olomouci, chtěje jim podati skrovný obraz činnosti duchovní čili vzdělanosti národu Českého od nejstarši doby až do nynější. Pro snadnější toho dovedení rozvrhl jsem spis svůj za příkladem slovútných mužů M. Greče (r. 1822) a J. Jungmanna (r. 1825) na patero částí, položiv napřed jádro dějin obecných a dějin umění, po něm dějiny řeči a literatury a na konec vyčtení spisů znamenitějších.

Veškeré tyto děje i také úvod o povaze jazyka českého vzdělal jsem dle pramenů původních, úvod dle Dialektologie československé, r. 1864 ode mne vydané, děje dávnověkosti české dle svého spisu „Západní Slované v pravěku“, tištěného r. 1868, středověké dějiny řeči, zvláště pokud se v nich líčí šíření germanisace v zemích českých, dle diplomatářů těchto zemí, změny pak v jazyku a dobropísemnosti a historii literatury vyložil jsem dle očitého ohledání větší části spisů, zejména starších.

Co se týče památek písemných o sobě, podal jsem o starých spisech zprávy zevrubnější, doloživ při každém, kde se lze nějaké úvahy o něm dočísti; z knih XV—XVIII. sto-

letí sestavil jsem výbor, pominuv mnohou knihu, ježto se mi, co do věci i co do formy, méně důležitou býti viděla, na př. traktáty nábožné pouze polemické, knížky ascetické kázaní o sobě atd.; z doby však nejnovější vzdělal jsem s nemalou pilností přehled spisů co možná úplný, by patrno bylo, jakou hojnosť plodů duchovních národ Český od svého znovuzrození na jevo vynesl, a kterak jmenovitě od r. 1848 mnohá oddělení literatury, ježto prvé buď málo se vzdělávala aneb naprosto ležela ladem, důkladnými pracemi se naplnila.

Za písemnými památkami položeny jsou krátké životopisy spisovatelů českých, na počet výše 770, a za nimi příklady jazyka a pravopisu, počínaje od Rukopisu Zelenohorského až do dneška. Dotčené zprávy životopisné, v jedno pojaté s úvahami o literatuře a se seznamenáním spisů, poskytnou dosti úplný obraz písemnictví českého, a sbírka příkladů, zvláště právnických a biblických, podá zpytatelům češtiny poučení, kterak řeč česká prodlením času se tříbila, jaké změny v dobropísemnosti se dály a jaký duch vesměs každé doby v literatuře se jevil.

Mnoholetými studiemi historické topografie zemí českých a jiných západních zemí slovanských a bedlivým čtením dějepisců a zeměpisců římských a řeckých došel jsem vědomí, že Čechové, Moravané a Slováci obývají ve své vlasti od doby předhistorické, a že tudíž i památky řeči české a vůbec slovanské jdou nejméně o 500 let výše, nežli se posud za to pokládálo, totiž až do časů Julia Caesara (r. 58 př. Kr.). V kteréžto příčině počátky dějin řeči i dějin obecných, jak tuto se vykládají, podstatně se liší od týchž počátků, vyložených v Dobrovského a Jungmannově historii literatury české a vůbec v novějších dějinách českých.

Týmž spůsobem odchýlil jsem se od posavadních spisovatelů historie literatury české v tom, že jsem původ některých starších památek položil do jiné doby, maje na př. za to, že Přídavek český k latinskému listu Litoměřickému sepsán jest asi r. 1218 a nikoli r. 1057, slovník Mater Verborum asi r. 1252 a nikoli r. 1202, Alexandreida a legenda o dvanácti apoštolích že složena jest ok. r. 1300 a ne ok. r. 1250, slovník Bohemář r. 1390 a ne r. 1309 a j. Taktéž kladu společně s Dobrovským a Palackým původ epických básní Rukopisu Kralodvorského z příčin na místě náležitém uvedených do XIII. století, kdežto mnozí novější spisovatelé pokládají je za mnohem starší.

Takové odchylky od předešlých historií literatury české a jiné věci byly příčinou, že tyto dějiny od některých spisovatelů nebyly velmi laskavě posuzovány. Vytýkáno jim předkem, že se z nich měly za příkladem podobných spisů německých dějiny řeči vyloučiti. A však mně nevidělo se toho učiniti. Dějiny řeči české mají velkou důležitosť do sebe, stavíce nám na oči a poučujíce nás, jak a z kterých příčin řeč česká v jistých dobách vykvétala a se šířila a z kterých příčin přicházela ku stenčení a k úpadku. Dějiny řeči, pokud se v nich rozbírají změny v dobropísemnosti a ve formách jazykových, podávají jazykozpytcům pravídko, dle něhož lze určiti, kdy ten neb onen spis byl sepsán a zdali některá památka literní jest pravá. Zvláště bedlivým ohledáním forem jazyka a pravopisu ve jménech českých, přiváděných v listech latinských v Bočkově diplomatáři moravském (r. 1836—1845), nabyl jsem, mnohem dříve než jsem vydal první díl této literatury (r. 1858), jistoty, že pověstná píseň pod Vyšehradem a píseň krále Václava jsou práce novověké, jakož i přídavek český k latinskému listu Třebíčskému z r. 1197 i tak zvané zlomky

Monseeovy v jmenovaném diplomatáři moravském, kladené vůbec do IX—XII. století. Ze zvláštností pravopisných poučil jsem se také, že slovník Mater Verborum psán jest ok. r. 1252 a Rukopis Kralodvorský mezi r. 1270—1280 a nikoliv později.

Jiní recensenti odporovali mínění mému, že Čechové, Moravané a Slováci jsou ve své vlasti od doby nepamětné domovem, zakládajíce odpor svůj zvláště na tom, že prý ve svých Západních Slovanech v pravěku, z nichž nejstarší příběhy politické v dějinách literatury jsou vyňaty, pravím, že Bojové byli Češi a ne Kelti. Ale já v Západních Slovanech na str. 171—183 právě naopak dovozuji, že Bojové v Čechách nikdy nebyli a Bémové Ptoleméovi že jsou Čechové. Z čehož viděti, že tito kritikové o Západních Slovanech a o nejstarších dějinách českých v této literatuře dle nich vylíčených úsudek vynášeli, knihy ani nečetše.

Jiné výčitky, zejména vytýkanou krátkost spisu pomíjeje, vzdávám srdečné díky příteli svému, dvorskému sekretáři, panu A. Rybičkovi, za ochotnosť, s kterou se mi u vzdělávání tohoto díla radou a hojnými příspěvky propůjčil, a taktéž jiným pánům a přátelům, kteří mi zprávami literními a životopisnými byli nápomocni.

Ve Vídni, dne 15. listopadu 1868.

Ježto první díl této historie literatury, obsahující věk starý, úplně jest rozebrán, druhého však dílu, věk nový obsahujícího, nějaká část zůstala v zásobě, dal jsem pro doplnění spisu díl první s některými opravami a doplňky znovu vytisknouti, a podávám jej tuto v obecnosť u vydání čtvrtém.

Ve Vídni, dne 24. ledna 1872.

A. V. Š.

OBSAH.

ÚVOD.

VĚK STARÝ.

Doba první.

Od nejdávnějších památek řeči české až do zkázy říše Moravské, čili až do r. 906 po Kr.

Doba druhá.

Od zkázy říše Moravské až do uvedení osad německých v zemích československých, aneb od r. 906 až do r. 1197.

Doba třetí.

Od uvedení osad německých v zemích československých až do vystěhování cizozemců z vysokého učení Pražského, čili od r. 1197 až do r. 1409.

Tiskem Mechitaristským ve Vídni.

ÚVOD.

O řeči české vůbec.

Prvé než budeme vypisovati dějiny řeči české, vidí se býti příhodno, abychom udali, v kterých zemích a krajinách jest obecná, a vytknuli, na kterém místě mezi řečmi slovanskými jest postavena, kterými podstatnými známkami se od těchto řečí rozeznává, a na kolikero nářečí a různořečí se rozchází.

1. Kde se mluví česky.

Řeč česká obecná jest bez přítrže v Čechách, v Moravě a ve Slézsku, kdež slove moravská, na Slovensku, kdež se nazývá slovenská a v části Dolních Rakous. Rozhraní její jde od Litoměřic v severních Čechách přes Turnov, Vrchlabí a Náchod okolo Landškrouna do Moravy, kdež postupuje severně od Olomouce a Hranic ke Krnovu, k Ratiboři v pruském Slézsku a ke Fridku v Těšínsku; níže Fridku přechází na Slovensko, jde tu severním Třenčanskem a Oravou po Tatrách k Bardějovu, Uhváru a Humennému, dále okolo Košic k Římavské Sobotě a ke Kostelním Moravcům, pak vedlé Komárna k Prešpurku a Děvínu, a pořičím Moravským k Cahnovu v Rakousích, odkudž se točí vedlé Dyje přes Znojmo a Jemnici do Čech k Jindři-

chovu Hradci, a jde pak na západ od Budějovic k Domažlicům a okolo Plzně a Budyně k Litoměřicům nazpět.

Vně tohoto souvislého okršlku mluví se česky v různých osadách v Horních Rakousích u Lince, v Haliči, v Dolních Uhřích, v Banátě, v Charvátsku, Slavonsku a v Hranici vojenské, též v pruském Slézsku blíž Opolí a v Braniborsku u Berlína.

Slovanů českých počítá se v Rakousku dle vypočtení, učiněného r. 1868, okrouhlou sumou 6,750.000; totiž Čechů 3,192.000, v Čechách 3,050.000, ve Vídni 75.000, jinde v Dolních Rakousích 3.400, v Horních Rakousích 3.000, v Charvátsku a Slavonsku 1.300, v Hranici 5.000 a ve vojsku 55.000; Moravanů jest 1,668.300, v Moravě 1,500.00, ve Slézsku 105.800, ve Vídni 35.000 a ve vojsku 27.500; Slováků se počítá 1,889.700, z nichž jest na Slovensku 1,838.000, v Dolních Rakousích 17.000 (ve Vídni 10.000), v Haliči 2.200, v Hranici 5000 a ve vojsku 27.500. Kromě toho jest v Prusku: Čechů 10.000 (v Kladsku 3000, v Opolsku 5.000 a v Braniborsku 2000) a Moravanů (v pruském Opavsku) 65.900; jest tedy všech Slovanů českých v Rakousku i v Prusku 6,825.900.

2. Na kterém místě postavena jest řeč česká mezi ostatními řečmi slovanskými, a čím se hlavně od nich rozeznává.

Kmen slovanský, jakož vědomo, dělí se na několik národů, z nichž každý má svou zvláštní řeč spisovnou. Kteréžto řeči jsou dle položení zeměpisného tyto: 1. na severozápadu: *a*) česká, *b*) hornolužická, *c*) dolnolužická, *d*) polská; 2. na východu: *e*) maloruská, *f*) velkoruská; na jihu: *g*) bulharská, *h*) srbskocharvátská a *i*) kraňskoslovenská. Řeč česká, jsouc mezi devaterem těchto řečí nejzápadnější, dle ústrojí svého nejvíce příbuzná jest řečem sousedním, horno- a dolnolužické, polské a maloruské; méně jest příbuzná řeči velkoruské, srbskocharvátské a kraňskoslovenské, nejméně pak řeči bulharské.

K církevní řeči slovanské čili k tak zvané řeči staroslovanské, kteráž jest matkou nynější řeči kraňsko-slovenské a bulharské, má se nynější řeč česká asi tak, jako neť k ujkyni.

Tato příbuznost řeči české s ostatními slovanskými řečmi jeví se jednak v přízvuku a časoměrném dloužení neb krácení hlásek, v hláskách prvotních, ve formách mluvnických, v tvoření slov a ve skladbě, jednak v tom, že jistá slova v řeči české jsou a v jiných řečech nejsou, aneb že se jich v jiných řečech v rozdílném rozumu užívá.

Hlavní známky, jimiž se řeč česká, co do přízvuku a hlásek, od jiných řečí slovanských liší, a naopak, jsou tyto:

a) Známky řeči české.

Přízvuk jest na první slabice: Bôleslav, dô Prahy; blíž rozhraní řeči polské však přechází na předposlední slabiku. Hlásky se časoměrně prodlužují a krátí: zastává, zástava. Blíž rozhraní řeči polské v Moravě a na Slovensku i časoměra mine.

h klade se místo **g**: hus (pol. gęs), hrad (p. grod);

c „ místo **č**, **ť** a **št**: noc (kr. slov. noč, srb. noť, bulh. nošt), pec (kr. sl. peč, srb. peť, bulh. pešť);

d vsouvá se před **l**: pravidlo (jihoslov. pravilo), křidlo (jihosl. krilo);

r přisouvá se v slovech: rmoutiti (mútiti), rdousiti (dúsiti);

t v infinitivu sloves v řeči obecné: říct (říci), séct (séci); toliko v Opavsku a u Slováků na pomezí rakouském a po různu v Čechách říká se: říc, séc.

b) Známky řeči hornolužické.

Přízvuk jest na první slabice jako v češtině.

o místo **e**: žona (žena), ramjo (rámě);

o „ **a**: strowjo (zdraví), strona (strana);

ś „ **ř** a **r**: pśed (před), kśiž (kříž), pśavica (pravice);

h a **v** před **o**: hokno (okno), hobr (obr), vobaj (oba), voko (oko);

h místo **g**: noha, roh, bohaty.

Duál jest ve všech částech řeči.

c) Známky řeči dolnolužické.

Přízvuk jako v polštině. Další tři známky výše položené, jakož i duál, má společně s řečí hornolužickou. Zvláštní známky její jsou tyto:

a neb **ja** klade se místo **e**: jaden (jeden), vjacor (večer);

g místo **h**: noga, rog, bogaty;

c místo **č**: voci (oči), cas (čas), cinil (činil).

d) Známky řeči polské.

Přízvuk jest na předposlední slabice: z Krakôva. Hlásky se časoměrně nedlouží.

ja neb **a** klade se místo **ě**: piana (pěna), ciało (tělo), las (les);

ę a **ą** nosové: węgorz (úhoř), wiązać (vázati);

o místo **a** po **l** a **r**: młody (mladý), proch (prach);

jo neb **o** místo **e**: biorę (beru), lot (let), brzoza (březa).

samohlásky **a**, **e**, **i**, **o**, **u** kladou se před **l** a **r**: martwy (mrtvý), pełny (plný), wilk (vlk), żółty (žlutý).

e) Známky řeči velkoruské.

Přízvuk jest nestejně rozložen. Dlouhých slabik není.

o klade se místo **je**: oleň (jelen), oseň (jeseň);

o se vkládá: volk (vlk), torg (trh), vichor (vichr);

e vsouvá se před **ł** a **r**: djerevo (dřevo), bereza (březa), čełověk (člověk);

č místo **ť** neb **c**: noč (noc), peč (pec), chočeť (chce);

a zde onde místo **o**: varata (malor. vorota, vrata), gałava (malor. hołova, hlava);

e vyslovuje se vesměs jako **je**: djeň (den), bjerjeg (bereh, břeh).

Hrdelní hlásky **g**, **ch**, **k** nemění se: nogě (noze), muchě (muše), rukě (ruce).

f) Známky řeči maloruské.

Přízvuk a pět prvních známek výše položených má řeč maloruská společně s řečí velkoruskou. Mimo to má tyto známky zvláštní:

i místo **o**: Lviv (Lvov), kiň (kůň), podile (podolí);
i „ **ě**: misjac (měsíc), biłyj (bělý);
u „ **v**, ač ne všude: u lisi (v lese), učora (včera);
h „ **g**: hora, bih (bůh), cyhan (cigán).

g) Známky řeči srbskocharvátské.

Přízvuk jest neurčitý.
i klade se místo **y** vesměs: mi (my), sin (syn);
di, **ni**, **ti** tvrdé jako dy, ny, ty: saditi (sadyty), hoditi (chodyty);
e místo **y** v koncovkách: sestre (sestry), knjige (knihy);
o „ **l** v koncovce: pepeo (popel), dao (dal);
ac „ **ec** v koncovce: Karlovac (Karlovec), Požarevac (Požarevec);
dj místo **z**: medja (meze), zbudjen (zbuzen).

h) Známky řeči kraňskoslovenské.

Přízvuk a první tři známky řeči srbskocharvátské jsou také v řeči kraňskoslovenské. Kromě toho klade se:
o místo **u** a **ú**: sosed (soused), mož (muž), délajo (dělají);
u „ **l**: veseu (vesel), délou (dělal), dou (důl);
j „ **z**: rojen (rozen), sajen (sazen);
č „ **c**: noč (noc), mačoha (macocha), peč (pec);
pr místo **při**: prhaja (přichází), prprava (příprava).
Duál zachován jest ve všech částech řeči.

i) Známky řeči bulharské.

Přízvuk jest neurčitý. Slabiky jsou vesměs krátké.
št klade se místo **c**: mošt (moc), nošt (noc), pešt (pec);

ž d místo **z**: mežda (meze), nažda (nouze);
ch slabé jako **h**: orehi (ořechy), muha (mucha);
t místo **d**: grat (hrad), tvrt (tvrd);
ę a **ą** nosové: agnę (jehně), żeną-ta (ženu tu), sględną (shlednu).

K podstatnému jménu přivěšuje se článek: maž-ť (muž ten), ždrěbe-to (hříbě to).

Rozdílnost řeči české a jiných řečí slovanských patrnější bude ze slov tuto porovnaných:

Bůh, slovensky bóh a buoh: hornolouž. boh; pol. bóg; malor. boh i bih; dolnolouž. velkorusky, srbskocharv. a bulh. bog; kraňskoslov. bog, dial. boh.

Člověk, dial. člověk a čovek; luž. a pol. człowiek, pol. dial. též człek; malor. čołovik; velkorusky čełavěk; srb. čoviek; kraňskoslov. človek a člouk; bulh. čoljak a čljak.

Chléb, dial. chlíb a kliba; hornoluž. khlěb; pol. chleb; malor. chlib; velkor. chlěb; srb. hljeb (neb kruh); kr. slov. hleb (neb kruh); bulh. ljab neb hleâb.

Chlum (chlm); pol. chełm; h. luž. chołm, malor. a velkor. chołm; srb. charv. hum; kraňskoslov. hom.

Rozum; luž. a pol. taktéž; v ostatních řečech razum.

Země (též zem); luž. zem'a zem'a; pol. ziemia; malor. zemla; velkor. a srb. charv. zemlja; kr. slov. zemlja, dial. zemlje, bulh. zeme neb zem'.

Hvězda, dial. vězda; luž. taktéž; pol. gwiazda; malor. zvizda; velkor. a srbskocharv. zvêzda; kr. slov. zvězda, bulh. zvêzd.

Bílý; luž. běly; pol. biały; malor. biłyj; velkor. bilij; srb. charv. bieli; kr. slov. beli; bulh. bjal.

Modliti se; d. luž. modliś se; h. luž. modlić so; pol. modlić się; malor. mołyty sia; velkor. molitiś neb moliť sja; srb. charv. moliti se; kr. slov. moliti.

Padl; d. luž. panuł; pol. padł; malo- a velkor. upał; srb charv. pao; kr. slov. padu; bulh. padn'l či padnul.

Loven; luž. łojty; pol. łowion; malor. a velkor. łovlen; srb. charv. a slov. lovljen; bulh. loven.

3. Kolikero nářečí řeč česká v sobě obsahuje, a na kolikero podřečí a různořečí se tato nářečí rozcházejí.

Řeč česká, jakožto řeč národu, kterýž od časů nepamětných skládá se ze tří kmenů, dělí se na troje nářečí: české, moravské a slovenské, kterážto nářečí, rozšířena jsouce po krajině výše 80 mil zdélí, rozcházejí se opět na kolikero podřečí a různořečí. Hranice jich není spolu hranicí politickou zemí československých, nébrž nářečí české zabíhá místy do Moravy, moravské do Čech a do Slézska a slovenské do Moravy a do Rakous. Těmito různořečími blíží se řeč česká dle položení zeměpisného více méně vedlejším řečem slovanským, v severních Čechách poněkud lužické, na východní Moravě, ve Slézsku a na severním Slovensku polské, na východním Slovensku maloruské a na jižním kraňskoslovenské i srbskocharvátské.

A) Nářečí české.

Nářečím českým mluví se v Čechách, pokud jsou slovanské, až na cíp země od Poličky k Bystrému a od Vojnova Městce k Přibyslavi a Polné, kdež se mluví moravsky; u Náchoda vchází k Chudobě do Kladska, pod Jihlavou u Telče a Dačic do Moravy a blíž Suchdolu v Budějovicku k Lomům do Rakous. Vně této krajiny mluví se česky v několika vesnicích okolo Stříbra.

Hlavní známky nářečí českého jsou:

Úzké hlásky **e** a **i** kladou se místo širokých **a**, **o**, **u**: růže (růža), růži (růžu), růží (růžú), meče (meča);

ej rozvedené klade se místo **ý** a **í**: dobrej člověk, pejcha, voni chodějí;

ou místo **ú**: ouřad, dlouhou, loukou;

h, **ch**, **k**, **r** a **d**, **n**, **t**, **r** v nom. mn. počtu adjektiv nemění se: drahý rodiče, plachý jeleni, chudý chalupníci.

Toto nářečí obsahuje v sobě troje podřečí: 1. západní, 2. střední a 3. východní; podřečí západní zavírá v sobě

dvoje různořečí: Domažlické a Lužnické či Doudlebské, a podřečí východní jedno různořečí: Krkonošské.

B) Nářečí moravské.

Nářečí moravské jest obecné v Čechách od Poličky k Bystrému a Svojanovu a od Vojnova Městce až po Přibyslav a Polnou, téměř po celé Moravě, až na krajinu okolo Telče a Dačic, kdež se mluví česky, a na moravské Slovensko od hranic uherských až k prosmyku Lisskému, Zlínu, Napajedlům a Podivínu, kdež se mluví slovensky. Kromě toho má nářečí moravské průchod ve Slézsku, na západ od Těšína podél Ostravice až po Morávku a Bohumín a v Opavsku rakouském i pruském.

Za hlavní známky nářečí moravského pokládati lze:

Široké **a**, **o**, **u** místo **e** a **i**, zvláště v koncovkách: slepica, slepicu, instr. slepicou, slepicó neb slepicú; ve kmenech však často úzké **e** a **i**, jako v Čechách: čekati, líto (slov. čakati, lúto);

ř vůbec jako v Čechách: hořký, na Slovensku **r**: horký;

i za **j** v časoslově jíti: idu, ideš atd.

Dělí se nářečí moravské na dvoje podřečí: západní a východní; každé podřečí obsahuje v sobě čtvero různořečí, totiž západní: 1. různořečí podhorské; 2. horské; 3. dolské či Litavské a 4. hanácké; a východní: 1. různořečí Dolnobečevské; 2. Hornobečevské či valašské; 3. Oderské či lašské a 4. Opavsko-Ostravické.

C) Nářečí slovenské.

Má průchod na jihovýchodní Moravě a v Rakousích, na Slovensku, v Uhřích v tak řečené Dolní zemi a v některých osadách v Banátě. Rozhraní jeho počíná se u prosmyku Lisského na uherských hranicích, jde odtud k Vyzovicům, Zlínu, Napajedlům a Podivínu, kdež přechází do Rakous k Cahnovu a Střezenicům; odtud táhne se podél řeky Moravy k Děvínu a dále k Prešpurku, k Novým Zámkům a na jih až k Dunaji u Komárna, odkudž se točí k Tekovu,

k Lučenci a Římavské Sobotě a přes Plešivec ke Košicům; od Košic jde vedlé řeči maloruské k Humennému a Snině až téměř po Uhvár, obrací se potom ke Stropkovu a Lubovnému, odtud postupuje po hranicích haličských do Oravy, dělíc nad Trstěnnou a Náměstem část polskou té stolice od části slovenské; u Bystřice přechází do Třenčanska, v němž běží po řece Kysuci k Beskydu a odtud až k prosmyku Lisskému, kdež se počalo. Ve Spiši, ve Zvoleně a jinde jsou v okršlku slovenském některé osady německé, u Nitry pak jest několik osad uherských.

Hlavní známky nářečí slovenského jsou:

Široké **a**, **o**, **u**, nejen v koncovkách, jako na Moravě, ale i ve kmenech: duša, dušu, zajac, časa (číše), lubiť;

e za **ě** vůbec po retních: v hrobe, mesto, veru;

ié za **í**: viéra, miéra;

ý a **ú** prosté: býk, lúka;

r za **ř**: reka, prítel neb prjatel.

Dělí se na troje podřečí: 1. západní; 2. střední a 3. východní, z nichž první a druhé opět na několik různořečí se rozchází. Podřečí západní zavírá v sobě různořečí patero: 1. Moravskoslovenské; 2. Bělohorské; 3. Trnavské; 4. Dolnotřenčanské a 5. Hornotřenčanské; podřečí střední obsahuje v sobě též patero různořečí: 1. Hornovážské; 2. Pohronské; 3. Honťanské; 4. Novohradské a 5. Gemerské. V podřečí východním značných rozdílů není. [1])

---

[1]) Šíře rozbírají se zvláštnosti různořečí slovenských, moravských i českých v mém spise: Základové dialektologie československé. Ve Vídni 1864.

Rozvrh dějin řeči a literatury české.

Dějiny řeči a literatury české rozvrhují se na dvojí věk, starý a nový, a oba věkové na šestero dob.

1. Věk starý jde od nejdávnějších památek řeči české až do vystěhování cizozemců z vysokého učení Pražského, čili až do r. 1409 po Kr. Obsahujeť pak tré dob:

a) Od nejdávnějších památek řeči české až do zkázy říše Moravské, čili až do r. 906 po Kr.

b) Od zkázy říše Moravské až do uvedení osad německých v zemích československých, čili od r. 906 až do r. 1197.

c) Od uvedení osad německých v zemích československých až do vystěhování cizozemců z vysokého učení Pražského, čili od r. 1197 až do r. 1409.

2. Věk nový jde od vystěhování cizozemců z vysokého učení Pražského až na nynějšek, čili od r. 1409 až do r. 1870 a zavírá v sobě taktéž tré dob:

a) Od vystěhování cizozemců z vysokého učení Pražského až do úpadku jazyka českého po bitvě Bělohorské, čili od r. 1409 až do r. 1620.

b) Od úpadku jazyka českého po bitvě Bělohorské až do panování císaře Josefa II., čili od r. 1620 až do r. 1780.

c) Od panování císaře Josefa II. až na nynějšek, čili od r. 1780 až do r. 1870.

Věk starý.

Doba první.

Od nejdávnějších památek řeči české až do zkázy říše Moravské, čili až do r. 906 po Kr.

1. Dějiny vůbec.

Podlé jmen řek, hor, míst a národů, zachovaných u spisovatelů římských a řeckých, podlé památek, vynešených z hrobů pohanských a podlé založení i zřízení osad, jsou Slované nejstarší známí obyvatelé širé krajiny od středního Rýna u Mohuče a od řek Vltavy (Fuldy), Sály a Dolního Labe až k Visle, a od Dunaje k moři Baltickému, Čechové pak, Moravané a Slováci jsou nejstarší známí obyvatelé zemí československých, počítajíc k nim také část Rakous a Bavor. Historikové a zeměpisci římští a řečtí nazývali Slovany v Germanii obecně Suevi (= Svavi = Slavi), kterýžto veliký národ dělil se již tehda na mnoho menších kmenů, z nichž se jmenují: Hermun-duri (Duřinci), Naristi (Nardští) Rakatae (Rakousi), Baemi (Čechové), Markomani (Moravani), Kvadi (Slováci), Korkonti (Krkonošci), Lugi (Lužané či Lužičané), Mugiloni (Mohylňané), Helvetoni (Habolané), Eudosii (Doksané), Varini (Vraňané), Rugi (Rujané či Raňané) a j.[1]). Ponejprv připomínají se Slované

---

[1]) Strabonis Geographica, VII. 1.—C. Taciti Germania, 38—43 j. C. Ptolemaeus Geographia, II, 11.

germanští (Suevi) r. 58 př. Kr., když pod vůdcem svým Ariovistem svedli bitvu za Rýnem s násilným dobyvatelem Gallie, Juliem Caesarem, v kteréž jmenují se také menší kmenové slovanští: Tribuci, Nemeti a Markomani.[1])

O zemi České nejprvé zmínku činí zeměpisec Strabo k r. 5. po Kr., jenž praví, že t. r. Marobud, král Markomanský, vrátiv se z Říma do své vlasti, kmenovce své Markomany do Bujémum (*Βουίαιμον*), sídla svého, přeložil. Týž příběh líčí šíře souvěký dějepisec římský, Vellejus Paterculus, jenž vypravuje, kterak Marobud, jsa vojskem římským pod Tiberiem od Karnuntum a z Hesska obklíčen, z Moravy do Boiohoemum ustoupil, čině tu přípravy k obhájení země, kterak ale zbouřením Pannonců a Dalmatů z té veliké tísně byl vyveden. Vellejus, byv dříve s Tiberiem na Dolním Labi, vypisuje co svědek blízký, rozsáhlou říši Marobudovu, kteráž, majíc za hranice v levo Germanii (t. Německo), v pravo Pannonii a nazad Norikum, obsahovala veškeré země Polabské, Čechy, Moravu, Slovensko a Rakousy až po Dunaj.

Dle těchto spisovatelů měla země Česká již za časů Kristových u Řeků a Římanů totéž jméno, kteréž má u cizích národů s nemalou proměnou podnes. V druhém století po Kr. přivádí zeměpisec Ptoleméus obyvatele země České pod jménem *Βαίμοι* (Baemi), jakž cizím národům Čechové slují po dnešní den.[2]) Kromě Baemů připomíná Ptoleméus, zemí okolních dobře znalý, obyvatele hor Krkonošských (*Κορκόντοι*), horu Ještěd (Jeschkenberg, *Ασκιβουργίος*) a Brod bavorský (*Βροδεντια*), taktéž Rakousy (*Ῥακάται*), hory Javornici (*Γαβρῆτα*) a Lúnu a řeku Dyji (*Τε*). Po něm jmenuje ještě Dio Cassius (r. 222) řeku Labe, která prý se pryští v horách vandalských (srbských). Pozdější spisova-

---

[1]) J. Caesar De bello gallico, I. 51. — [2]) Tacitus v kap. 28. své Germanie uvádí při Bodamském jezeře krajinu Bojskou, již nazývá „Bojemi“, a v kap. 42. dotýká jakéhos vypuzení Bojů ze země skrze Markomany, kterouž krajinu a kterýž příběh novější spisovatelé chybně vztahují k zemi České, majíce za to, že v Čechách prvopočátečně bydleli keltičtí Bojové a po nich němečtí Markomané.

telé římští a řečtí již o Čechách se nezmiňují, ani Evgippius, životopisec sv. Severina (ok. r. 510) ani letopisci byzantští a frančtí až do konce VIII. století. Tolik však z toho obecného ticha s jistotou vychází, že obyvatelstvo „baemské“, kteréž bylo za Ptoleméa v držení země České, od onoho času ani jinam z Čech se nehnulo, aniž jiného obyvatelstva do Čech přibylo.

S tím, co tuto o prvních obyvatelích země České řečeno, shodují se dokonale zprávy starých letopisců domácích. Kronista Kosmas († r. 1125) klade Boemi (Čechy) dle pověsti do jeho časů dochované za první a jediné obyvatele země České, a vypravuje, že se tu usadili pod praotcem svým Boemem (Čechem) nedlouho po potopě světa a pomatení jazyků u věže Babylonské. [1]) Kterážto pověsť, pokud se týče usazení Čechů v nynější jejich vlasti, také v starodávné básni „Libušině Soudu“ se vykládá. Prodlením času vládl v Čechách, dle Kosmy vlastně jen ve Vyšehradsku, kníže Krok, [2]) muž velemoudrý, po němž dosedla na knížecí stolec dcera jeho Libuše, kteráž, pojavši za manžela Přemysla Stadického, byla pramátí slavného potom rodu Přemyslova. Po Libuši a Přemyslovi nastoupili Nezamysl, Mnata a Vojen, a po Vojnovi Unislav, za něhož, jak podobno, šla část vojska Karla Velkého r. 791 od Řezna krajinou rakouskou (per Baehaimos) po levém břehu Dunaje na Avary do Pannonie a odtamtud touž cestou nazpět. [3])

---

[1]) Cosmae Chronica Boemorum. Ed. R. Koepke. Pertz Monum. Germ. IX., 33. — [2]) Historikové novější kladou v čelo knížat Českých krále Sama, jenž prý v Čechách panoval asi od r. 630 až do r. 660. My však ho tuto pomíjíme, protože ani v pověsti národní se nepřipomíná, aniž historicky dovésti lze, že by kdy do Čech byl přišel a tu panoval. — [3]) Annales Eginhard. et Laurissenses. Pertz Monum. Germ. I. 177. Posud mělo se vůbec za to, že oddělení vojska Karlova, skládající se ze Sasů a Frisů, šlo skrze nynější Čechy (per Beehaimos) do Pannonie a nazpátek. Z letopisů Einhardových a Laurisských však, když se čtou bedlivě, vychází, že vojsko Karlovo od Dunaje se nevzdálilo, a že tudíž slovy Einhardovými „per Beehaimos“ rozuměti náleží levé pobřeží Dunajské v Rakousích, onoho času ještě české.

Nástupcové Unislavovi byli Křesomysl a Neklan, kterýžto s Vlastislavem, knížetem Luckým, skrze vůdce svého Čestmíra vítězný boj svedl a knížetství Lucké k Pražskému připojil. Za Hostivíta, nástupce Neklanova, pokřtěno jest léta 845 čtrnácte pánů českých v Řezně, načež kníže Bořivoj, byv s manželkou svou Ludmilou ok. r. 874 od sv. Metoděje pokřtěn, křesťanství v zemi valný průchod zjednal. Syn Bořivojův, kníže Spytihněv Pobožný, horlivý napomahatel víry Kristovy (od r. 895—912), po zkáze říše Moravské panství své i k nynější Moravě rozšířil (r. 906).

Kromě jmenovaných knížat, jenž vládli toliko středem země, bylo v Čechách po všechnu dobu několikero knížat jiných, kteří spravovali ostatní kmeny, na něž národ Český se dělil, totiž na východ knížata Charvátští, na sever Pšovanští, Límužští a Děčanští, na severozápad Lučanští a Sedličanští, na jih Doudlebští a Vitoradští (r. 857) a j., kteřížto knížata, řídivše záležitosti svých kmenů z plné moci, u věcech, týkajících se celého národu, byli postaveni pod knížaty Českými čili Vyšehradskými, až v X. století Boleslavci uvázali se ve správu celé země.

Moravané připomínají se v dějinách pod římským jménem Markomanů o půl století dříve nežli Čechové, totiž r. 58 př. Kr. ve válce Julia Caesara s Ariovistem v Gallii, kdež co spolubojovníci Ariovistovi v bitvě blíž Rýna měli účastenství. Byvše tu poraženi a vrátivše se do své vlasti, uhájili šťastně po všechnu dobu neodvislosti své od Římanů. Za časů Kristových slavným se stal kníže jejich Mirobud, Římanům a Řekům Marobuduus zvaný. Pobyv za mladosti několik let v Římě u dvoru císaře Augusta, a poznav, kterak Římané veškeré země za Dunajem sobě podmaniti zamýšlejí, vešel roku 5. po Kr., když se do země své navrátil, v úzký spolek se soukmenovci svými v Čechách, v Lužici a v jiných zemích sousedních, a sebrav 74.000 vojska dobře ozbrojeného, postavil se v Čechách na odpor vůdcům římským Tiberiovi a Sentiovi, z nichž onen od Dunaje u Děvína, tento od severozápadu skrze Hesy k Chebu do zemí

jeho se dobýval.[1]) Zbaven těchto nepřátel pozdvižením Slovanů v Pannonii a v Dalmatsku, nepochybně umluveným, vedl r. 17 po Kr. válku s Arminem, vůdcem Cherusků německých, byl však od něho poražen a roku 19. od Chatvaldy, knížete Kotinského, s trůnu svržen, načež v Raveně u vyhnanství život dokonal.[2]) Ale i Chatvalda, kterýž, dobyv v dotčeném boji s Mirobudem sídelního hradu jeho, velkých pokladů se tam zmocnil, brzo potom trůnu zbaven jest, a králem Moravským učiněn Van, po němž vládli (r. 51) synovcové jeho Vangius a Sido a léta 71. Italík, nepochybně syn Vangiův [3]).

Od toho času za mírumilovných císařů Nervy, Trajana, Hadriana a Antonina, požívali Moravané pokoje od Římanů, aniž sami proti nim co podnikli. Však když nastoupil na trůn císař Markus Aurelius a vojsko jeho bylo v Asii zaměstnáno, vtrhli Moravané, spojivše se s národy sousedními, Duřinky, Nardany (Narisci), Slováky (Kvady), Srby (Sarmaty) a j. pod králem Balomírem, do zemí římských za Dunaj, chtějíce se sousedů svých nebezpečných zprostiti, z čehož pak vzešla 15 letá válka, nazvána moravská či markomanská. Císař Markus Aurelius odrazil ten útok (r. 169), a když jej řečení národové obnovili, vtrhna r. 174 přes Dunaj na Slovensko, porazil Slováky (Kvady) na hlavu v čas náhlé bouřky v jednom údolí na řece Váhu nebo Hronu, a vloživ jim 20.000 mužů posádky do hradů, obchod s krajinami římskými velice obtížil [4]) Když pak Moravané a Slováci pozdvihli se po třetí, zemřel ve Vídni (17. března r. 180), načež nástupce jeho Komodus pokoj s nimi učinil.

Později vpadali Moravané do krajin římských ještě několikráte, zejména r. 236, kdež císař Julius Maximinus, chtěje si je podmaniti, do Moravy, dle podobnosti k pravdě, až k Mošovu vtrhl, ničeho však nepořídil [5]).

---

[1]) Vellejus Paterculus I. 108—110. — [2]) C. Taciti Annal. II. 44. 62, 63. — [3]) Tamtéž XII. 19. 30. — [4]) Herodianus I. 5. — [5]) Z té doby pocházejí mince římské, zlaté a stříbrné (t. M. Aurelia, Alex. Severa a Julia Maximina), které se na návrší u Mošova od doby Pešiny z Čechorodu až do nynějška čas od času nalézají.

Léta 261 rozšířil Atala, král Moravský, moc svou až k Dunaji, obdržev od císaře Galiena, jenž měl dceru jeho Pipu za manželku, část Horní Pannonie. Za císaře Aureliána zvítězili Moravané r. 270 nad Římany u Plačencie (Piacenza), spůsobivše v Římě strach veliký. V polovici století IV. (r. 358) válčili, ač se výslovně nejmenují, ve spolku se Slováky a Srby s císařem Konstantinem, a ku konci téhož století (r. 396) s cís. Honoriem, v kteréžto válce sv. Ambrož, biskup Milánský, písemně žádal královny Moravské Fridigildy, dle jména Gótky, aby manžela svého k míru naklonila, poslav jí spolu katechismus, by ji dle žádosti její u víře křesťanské utvrdil. Zavítalo tedy již tou dobou křesťanství do Moravy, jako prvé do Korutan a do Rakous, však v bouřích potom vzešlých nepochybně zase zaniklo.

Posléz připomínají se Moravané pod římským jménem Markomanů na dějišti válečném léta 451, když co spojenci Atilovi se Slováky, Srby, Duřinky a jinými národy na římského vůdce Aetia do Gallie táhli, aby pomohli troskotati západní říši římskou. Po nešťastné však bitvě na polích Katalaunských vrátivše se s Atilou poraženým nazpět, byli pak ve vlasti své, jakž se podobá, pokojně živi až do časů avárských.

Teprv po půl čtvrtu stu let objevují se v dějinách opět pod změněným německým jménem „Marahani“ či „Marchani“, jakž r. 822 nejmenovaný letopisec Salcburský ponejprv je nazývá. V této době byli, jako ondy za časů římských, národ mocný, spravovaný věhlasným knížetem Mojmírem, který byl již křesťanem. Kníže Mojmír, pilen jsa rozšiřování víry křesťanské pomocí kněží Salcburských a Pasovských, r. 833 Přibinu, pohanského knížete Nitranského, ze země vypudil, v Nitře (jakož podobno) hlavní chrám sv. Jimrama vystavěl, a snad i kostely sv. Petra v Olomouci, v Brně, a jinde v Moravě založil. A však r. 846 od krále Ludvíka Německého, kterýž závistivě ke zmáhající se moci jeho pohlížel, se stolce svržen a Ratislav, synovec jeho, naň dosazen jest. Ratislav učinil se v dějinách

moravských velepamátným, povolav r. 862 do Moravy apoštoly slovanské, Konstantina (Cyrila) a Metoděje, jichž blahočinným působením křesťanství jak v Moravě tak i v knížetství Přibinově na řece Sále, od r. 861 na Kocela přešlém, náležitě se utvrdilo. Prohlížeje pak k tomu, jaké nebezpečenství mu z nadvlády německé vzchází, podnikl proti králi Ludvíkovi r. 864 a 869 dvoji válku o svobodu říše své, ale po obakráte na hradě svém Děvíně od vojska jeho byv sevřen a konečně zrádným synovcem svým Svatoplukem Ludvíkovi vydán, v Řezně oslepený zahynul (r. 870). Svatopluk, po Ratislavovi přízní Ludvíkovou na trůn dosednuv, povýšil Moravu na vrch slávy, učiniv ji jednak nezávislou od Němec, jednak rozšířiv hranice její na jih až k řece Dravě přes knížetství Kocelovo (r. 884), a osobiv si též vrchní panství nad Čechami. Po jeho smrti však (r. 894) nejprvé král Arnult knížetství Kocelovo od Moravy odtrhl, a potom markrabí Aribo a jiní Bavoříci svobodu a moc dávné říše podrývali, rozněcujíce zášti mezi syny Svatoplukovými, Mojmírem a Svatoplukem, až konečně slavné království Mirobudem před 900 léty založené, byvši zevnitř strháno a uvnitř seslabeno, od Uhrů a Němců v nivec uvedeno jest (r. 906).

Dějiny slovenské této nejstarší doby obsaženy jsou na mnoze v dějinách moravských výše vyložených.

Rakousy severní od Dunaje k Čechám a k Moravě zachovaly za časů římských neodvislost svou jako Čechy a Morava, jichž část činily. Tacitus přivádí v Horních Rakousích „Naristi“, obyvatele na řece Nardě a dvě řeky v též krajině „Cusus (Kuznou, nyní Gusen) a Marus“ (Moravu, nyní Marbach). V druhém století (r. 160) jmenuje Ptoleméus, jak již připomenuto, obyvatele rakouské nad řekou Dyjí a v Polanech (nyní Pöla) Ῥακάται, vysvědčuje tímto jménem českým (Rakousi), že obyvatelé tehdejší nejen země Rakouské, ale i sousední České a Moravské byli Slované. V pátém století bydleli na Moravském poli proti Vídni Rugové, jenž dle Evgipia, životopisce sv. Severina byli lid vzdělaný, umějíce dělati šperky ze zlata a provo-

zujíce obchod po Dunaji a na trzích, pročež i zemi jejich jmenuje požehnanou[1]). Měliť svá vlastní knížata, toho času Flaccithea a Felethea čili Favu, kterýžto Fava, zapleten byv po pádu říše Římské ve válku s Otakarem (Odoakrem) Štyrským, trůnu od něho zbaven a i s manželkou svou Giselou, Ariánkou, a synem Fridrichem ze země vyhnán jest (r. 487). V století VI. připomínají Prokop Césarejský a Jornandes tytéž Rugy s jinými národy sousedními jako spolubojovníky ve válce gótské, v kterémž čase (od r. 526—568) v části země jejich na nedlouho se usadili Longobardové. Také Pavel Diaconus (ok. r. 780) nazývá krajinu „Rugiland" jakožto onu zemi, v níž se Longobardové na čas uvázali. Posléz jmenují se Rugové před samou zkázou říše Moravské v jednom listě Pasovském asi z r. 905, v němž se kladou vedlé Čechů jako lidé po Dunaji obchod vedoucí a nazývají se Slované[2]).

Jižní částť Rakous od Dunaje k horám Štyrským byla již od časů Kristových provincií římskou, slovouc od řeky Jinu až po horu Chlum (Kallenberg) u Vídně Norikum pobřežní (*Noricum ripense*), od Chlumu pak až k řece Litavě a městu Karnuntu Horní Pannonie. V druhé polovici V. století (od r. 454 do r. 482) bydlel v této krajině, v nynější Vídni, sv. Severin, mnich osvícený, jsa tu velkým dobrodincem obyvatelstva římského i slovanského. Po zkáze vlády římské (r. 476) a vystěhování se Římanů do Vlach (r. 488) zmocnili se té země Alemané a Frankové a později Avarové, po jichž vypuzení (r. 796) ji Karel Veliký k říši Francké připojil. Léta 825 přidána jest k nově zřízenému království Bavorskému, od kteréhož času ji pod jménem „Markrabství východního" (*Ost-Mark*, *Marca orientalis*) i také „Avarie" a „Hunie", zvláštní markrabí spravovali, z nichž pověstní byli Ratbod (od r. 833—856), jehož přičiněním slovenský kníže Přibina pokřtěn jest, a Aribo (od r. 876—907), jenž byl hlavním škůdcem říše Moravské.

---

[1]) Vita s. Severini auctore Eugippio. Edidit A. Kerschbaumer. Scaphusiae 1862. — [2]) Sclaui, qui de Rugis uel de Baemanis mercandi causa exeunt. Monum. Boica, XXVIII. 203.

Z dějin bavorských připomínáme jenom to, co se vztahuje ke krajině severní od Dunaje k Mohanu, čili od měst Řezna a Pasova k Chebu a Mohuči, v kteréž části země bydleli Slované, jak podobno, z velké části jazyka českého. Za nejstarší obyvatele této krajiny klade Tacitus (r. 98 po Kr.) Duřinky (Hermundury), jenž útokům římským šťastně odolali jako sousední Čechové. Léta 528 vtrhli do Duřinska Frankové, podmanili sobě celou zemi od Dunaje k Mohanu a k Sále, a zkazivše říši Duřinskou obyvatele znenáhla poněmčili. Krajiny pomohanské zmocnili se již na začátku V. století Burgundové a Ličanska (Vindclicie) již dříve Švábové (Suevi), od kterýchž národů německých Bavoři slovanští (Bojové) od doby předřímské tu pozůstalí též jsou poněmčeni. Tito Bavoři zgermanisovaní vládli až do časů Karla Velikého sami zemí svou, majíce své vojvody (*Agilolfingy)* v Řezně sídlící; od Karla Velikého však jsou k říši Francké přidáni, ale potomně opět ve zvláštní království Bavorské spojeni.

Země Bavorská v dávné této době tím jest památná, že nejprvé z ní símě křesťanství v zemích československých se rozšířilo. Města Pasov, Řezno a Salcburk byla již za časů římských křesťanská. V století VII. zvěstoval sv. Jimram († r. 652) evangelium v Řezensku a sv. Kylián († r. 687) ve Würcbursku a v Duřincích, v století pak VIII. po zřízení biskupství Řezenského, Frizinského a Pasovského (r. 739), též Würcburského a Eichštetského (r. 742) a konečně arcibiskupství Mohućského (r. 745) přiznávala se již celá země, kromě Bamberska, k víře Kristově, čímž stalo se, že z diecése Pasovské a starodávní Salcburské vycházelo mnoho misionářů, hlásat evangelium do Moravy a na Slovensko, a z diecése Řezenské do Čech.

2. Dějiny řeči.

V této prvotní době byla řeč česká mnohem rozšířenější nežli za časů pozdějších i nynějších. Mělať tehda obecný průchod v nynějších Čechách, též v Žitavsku a v Kladsku, v (staré) Moravě až po Ratiboř na řece

Odře, na Slovensku a v Rakousích až po Dunaj a dílem až za Dunaj, a konečně v severních Bavořích. Rozhraní řeči české šlo na severu po hranicích českých nad Žitavu, toho času k Čechám náležitou, kdež se čeština stýkala s řečí lužickosrbskou; na východu dělily řeč českou od polské hory Krkonošské a výstřelky jich od Broumova k Brdu (Wartha) a ke Sněžce Špiklické; pak Sněžné hory moravské (Jeseníky) až ku pramenům řeky Opavy, odkudž činily českopolské rozhraní vody Prudník, Osoblaha a Pština, tato od Hlubčic přes Bavorov až k řece Odře; dále řeky Odra, Ostravice a Morávka, a od vrchu Sulova Beskydy tou čarou až k Dunajci, kde tato řeka podnes činí rozhraní české a maloruské. Od Dunajce na východ až k Humennému bylo rozhraní obojí řeči nepochybně totéž co nyní. Jižně stýkala se řeč česká se srbskou v neurčité čáře u Vyšehradu nad Peští, odkudž šla za Dunaj, jakož podobno, přes Stolný Bělehrad a Besprem až k jezeru Blatenskému, scházejíc se tu s řečí kraňskoslovenskou.

A však popsaná tuto rozsáhlá krajina, kde řeč česká v době nejstarší obecná byla, prodlením 900 let nemálo súžena a stenčena jest. Římané a Němci dusili národnost českou v Rakousích i v Bavořích, pročež počátkem století X. v obou zemích na nevelkém okršlku neporušená se zachovala. Římané, dobyvše Bavor a Rakous, osazovali tu přední místa a tvrze obyvatelstvem cizím, jakož učinili v Augšburku, Řezně, Pasově, Štyře, ve Vídni a v Karnuntě. Mnohem více však hubili řeč českou po všechen čas Alemané, Švábi a Frankové. Alemané, vtrhše po zkáze vlády římské do Horních Rakous, založili tu na pravém břehu Dunaje nepochybně první osady německé. V století VI. (r. 528) jak výše pověděno, celá krajina někdy Duřinská, od Würcburku až k Řeznu, dostala se v moc Frankům. V století VII. pustošili Avárové Rakousy, Alemané pak a Švábi neustále škodili Slovanům. Nejvíce však hynula řeč česká v Rakousích a v Bavořích ve století VIII. a IX. v čas uvádění křesťanství, kdežto biskupové Salcburský, Pasovský, Řezenský a Würcburský a podobně i klášterové tehda

bez písma se při něm neoběsli. Císař Markus Aurelius sepsal (ok. r. 178) filosofické „Zápisky“ své v krajinách našich, jedny v Karnuntě na hranicích moravských a druhé na řece Hronu v samém Slovensku [1]).

V polovici století IV. proslul jako spisovatel Slovan Istrianský, filosof Ethicus (nar. ok. r. 300), jenž sepsal kosmografii v jazyku řeckém [2]). Ku konci téhož století (r. 396) poslal sv. Ambrož, biskup Milánský, Fridigildě, královně Moravské, katechismus latinský, jenž schválně k její potřebě byl sepsal. Sv. Severin (od r. 454—482) dopisoval sobě z Vídně, nejbližšího sousedství Moravy a Čech, s mnohými knížaty a vůdci vojsk nepřátelských [3]) a mniši v jeho klášteře byli vesměs písma znalí, jakož jmenovitě Evgipius, učeň jeho, život jeho sepsal. Vůbec obcovali Čechoslované v Bavořích, Rakousích a Pannonii (na Slovenech) přes půl páta sta let se Římany a s domácími obyvateli, kteří již za časů Kristových písma latinského užívali [4]), a hraničili v Pannonii s Góty, již ve století IV. písma znalými. I nelzeť tedy ani mysliti, žeby Čechoslované, jsouce nad jiné vědochtivější a důmyslnější, nebyli v takových případnostech již za dávné doby pohanské písmo sobě osvojili a jeho užívali, jakož ho dle svědectví Dětmara Meziborského užívali pohanští Slované polabští, jichž kněži rovněž jako polští, sluli za tou příčinou „černoknižníci“. Konečně potud na jisto postaveno není, kdy písmo „hlaholské“, prvé „slovanské“ zvané, počátek vzalo a v zemích českých se rozšířilo [5]), slova pak „písmo, psáti a psáti“ u všech Slovanů obecná, zajisté k pradávnému původu písma u Čechoslovanů ukazují [6]),

[1]) Marka Aurelia Ant. Zápisky, přel. Fr. Šírem, str. 11 a 18. — [2]) K. Pertz De cosmographia Ethici. Berolini 1853, §. 151. — [3]) Eugipius Vita s. Severini, c. 20. — [4]) Vellejus Paterculus, II. 11. Omnibus Pannoniis linguae quoque romanae notitia est, plerisque etiam literarum latinarum usus. — [5]) Kopitar pokládá hlaholici za zbytek dávných mět čili run slovanských. — Co císař Michal v legendě pannonské a mnich Chrabr praví, že Slované před sv. Cyrilem písma neměli, vztahuje se snad dobře k Srbům a Bulharům, ne však k Čechům, jakož podnes, co rozšíření písma se týče, znamenitý jest rozdíl mezi Srby a Bulhary a mezi Čechy. — [6]) J. E. Vocel v Č. M. na r. 1864, str. 361, a téhož Pravěk země České, II, 454.

rovněž jako „desky pravdodatné“, připomínané v Libušině Soudu, kteréž jistě bez písma nebyly. Že však z oné dávné doby nic psaného se nezachovalo, tomu nelze se diviti, povážímeli, že ani Němci kromě bible Ulfilovy z onoho věku žádných památek nemají, ano že ani z prvních tří století po rozšíření u nás křesťanství (r. 863 až 1197), kde již kněži při kapitulách a v klášteřích písma hojně užívali, nic písemného nás nedošlo, leč nepatrné Zlomky hlaholské a zlomek Evangelium sv. Jana, ačkoli některé spisy, zejména Evangelia a Pašije sv. Václava, dle věrohodných svědectví alespoň již v XI. století v hojných opisech obíhaly.

4. Památky písemné.

Nejstarší památky jazyka českého jsou některá slova různá a Rukopis Zelenohorský.

1. Slova různá, totiž jména vod, hor, míst, národů a osob, zaznamenána jsou jednak ve spisech děje- a zeměpisců latinských a řeckých i na kamenech a mincích římských (od r. 58 př. Kr. až do r. 476 po Kr.), jednak v kronikách a listech pozdějších, zvláště v bavorských a rakouských (od r. 777—906).

Taková slova jsou: *a*) Jména vod: *α*) z doby římské: Danubius (u Julia Caesara r. 58 př. Kr. *Δανούιος* u Strabona r. 10. po Kr., Dunaj) a jeho přítoky: *Λικίας* (r. 10 po Kr., Lika, n. Lech); Reganum (ok. r. 470, Řezna); Oenus (r. 98, Jin, Inn); Stiriate (r. 230, Styr); Arlapa (r. 395, Orlava, Erlaf); Cusus a Marus (r. 98, Kuzna a Morava, něm. Gusen a Marbach); *Τε* (r. 160, Dyje); Arabo (r. 160, Raba); *Γρανὺας* (ok. r. 179, Hron); *Μοὺρος* (r. 10 po Kr., Mura); *Δράβος* (r. 10 po Kr., Drava); *Σαῦος* (r. 10 po Kr., Sava); též Pelso (r. 79, Pleso, Blatenské jezero).

Moenus (r. 48, Mohan) a jeho přítok Dubra (ok. r. 470, Dúbrava, Tauber).

Albis (ok. r. 10 po Kr., Labe) a jeho přítok Sala (r. 10, Zala); *Ὀυίαδρός* (r. 160, Odra); Vistula (r. 48, Visla).

---

[1]) Kromě jmen českých z doby římské klademe tu také některá jména kraňskoslovenská a jiná slovanská, jichž se nám nevidělo od sebe oddělovati.

β) Z doby pozdější: v Bavořích: Iser (r. 742, Jizera); Liditzbach (r. 742, Lubica); Alcissa (r. 832, nyní Alz); Naba (r. 863); Vultava (Fulda, r. 752, Vltava); Trebina (r. 863, Třebina); Pegnitz (r. 863, Bahnice?); Radantia (Rednitz, r. 846, Radnice).

V Rakousích: Chremsa (r. 777, Křemže); Albina r. 777, Labina, nyní Alm); Anisius (r. 627, Enže, slov. Aniža); Feistritz (r. 830, Bystřice); Bielaha, (r. 811, Bělá, něm. Bielach); Bersinicha (r. 893, Brznice, něm. Perschling); Litaha (r. 823, Litava, něm. Leitha); Labenca (r. 865, Labnice, něm. Lafnitz).

b) Jména hor: *α*) z doby římské; Bakenis (r. 58 př. Kr., Bukovina); *Κορκόντοι* (r. 160, Krkonoše); Luna (r. 160, Luna nebo Lúny, něm. Mondhart); *Γαβρῆτα* (r. 160, Javornice, něm. Jauerling). *β*) Z doby pozdější: Mons Commagenus (r. 791, Chum, něm. Kumenberg u sv. Ondřeje); Chalmberg (ok. r. 1150, Chlum, Kallenberg u Vídně); Colomezza (r. 823, Chlumec u Amtštetnu, nyní Kolmitz).

c) Jména míst: *α*) z doby římské: Na Rýně: Moguntiacum (r. 160, Mohuč či Mohuc; v Bavořích: Brodentia (r. 160, Brod, něm. Furt); Devona (r. 160, Děvín, někde na Mohaně); Reginum (r. 230, též Regina, Řezno); Batava (r. 230, Patavis ok. r. 470, Pasov); v Rakousích: Cucullae (r. 470, Chuchle, nyní Kuchel u Salcburku); Lentia (r 230, Mlýnce, n. Linz); Stiriate (r. 230, Styr, n. Steier); Commageni, (r. 230, Chum, nyní sv. Ondřej); Vianiomina (r. 78, Faviana ok. r. 510, Vídeň); v Korutanech, Kraňsku a Přímoří: Petovio (r. 98, Ptuj); Tiburnia (r. 470, Debrna); Longaticum (r. 230, Logatec); Tergeste (r. 230, Trst); Arupium (r. 230, Rupa); Metulium (r. 230, Metule); v Uhřích: Bregetium (r. 160, Břeh); Arabo (ok. r. 230, Raba); Pistra (r. 371, Bystrá); Limusa (r. 230, Limuzy); ve Slézsku: Stragona (Střehom); Lugidunum (Lehnice); v Meklenbursku: Treva (Travna, n. Travemünde); Luciburgium (Ratiboř, n. Ratzeburg); Virunum (Skvěřín, n. Schwerin); v Pomoří: Sedinum (Štětín); v Poznaňsku: Calisia (Kališ); vše ok. r. 160.

β) Z doby pozdější: V Bavořích: Vogastiburg (r. 630, Bohošť? později Vogenburg, nyní Vohburg); Retsic (ok. r. 898, Řehce, n. Retz); Homolinburg (r. 742, Homole, n. Hammelburg); Laufen (r. 889, Lubno); Kizziche (r. 801, Kyšice, n. Kissingen); v Rakousích: Todicha (r. 777, Todice, n. Dietach); Sirnicha (r. 777, Sirnice n. Sierning); Viztrach (r. 857, Vitoraz, ondy v Čechách, n. Weitra); Trobinse (r. 823, Třebnice); Mochinle (r. 823, Mohylna, n. Gross-Mugl); v Moravě; Dovina (r. 864, Děvín při ústí Moravy); na Slovensku: Nitrava (r. 825, Nitra).

d) Jména národů: *α*) z doby římské: Čechoslované: *Βαίμοι* (r. 160, Čechové); Marcomani (r. 58 př. Kr., Moravani); *Κοάδοι*, Quadi (r. 10 př. Kr., Slováci); *Κορκόντοι* (r. 160, Krkonoši); *Ῥακάται* (r. 160, Rakousi); Narisci (r. 98, Narďané); Ravisci, Aravisci (r. 98, Rabané); Avarini (r. 160, Oravané).

Slovenci (od cizích spisovatelů „Kelti“ zvaní): Beji (r. 45 př. Kr.. Bavoři); Carni (r. 10 po Kr., Kraňci a Choroušci); Taurisci (r. 45 př. Kr., Tuřané); Ambi-Dravi (r. 160, po Kr., Dravané); Ambi-Sontii (r. 160, Sočané); Azalones (r. 23, Zalané); Scordisci (r. 10, Šarští); *Σαλασσοί* (r. 10, Salaši); *Λικάτιοι* (r. 10, Ličané); Scirri (r. 470, Styřané).

Jiní Slované: Hermun-Duri (r. 6 po Kr., Duřinci-Turingi); Lugi (r. 160, Lužané či Lužičané); *Μουγίλονες* (r. 10, Mohylňané); Buri (r. 160, Bobřané); Helvetoni (r. 160, Hobolané); Eudosii (r. 160, Došané či Doksané); Nuithones (r. 98, Nuťané); Lingi (r. 160, Liňané); Svardones (r. 160, Svartavané); Viruni (r. 160, Skvěřiňané); Rugii (r. 98, Rujané či Raňané); *Σιδήνοι* (r. 160, Štětíňané); *Βουλάνες* (r. 160, Polané); Sarmatae (r. 10, Srbové).

β) Z doby pozdější: Lučané (ok. r. 830, Žatčané); Golensici (r. 890, Holasovici v Opavsku); Viuslane (r. 890, Vislané); Sleenzane (r. 890, Slezané).

c) Jména osob: *α*) z doby římské: Moravané (Marcomani): Marobuduus (r. 10 po Kr., Mirobud); Balomarus (r. 165, Balomír); Atala (r. 261, Hatala); Pipa (dcera jeho, r. 261).

kterouž dobou i sv. Vojtěch, syn Slavníkův, smrt mučednickou v Prusích podstoupil (r. 997).

Za Boleslava III. klesla říše Česká a dostala se načas v moc Polákům (r. 1003); za Oldřicha však a syna jeho Břetislava I. (r. 1037—1055) povznesla se opět. Břetislav vedl vítěznou válku s Poláky, odňal jim severovýchodní část Moravy a uvedv v rodu posloupnost staršinskou, ustanovil mladším synům svým, Vratislavovi, Kunratovi a Otovi, Moravu po dílech k užívání, v jichž a potomků jejich držení zůstala pak až do zřízení markrabství. Spytihněv II., nástupce Břetislavův (od r. 1055—1061), příjmím „Nábožný a Spravedlivý“, vypověděl Němce ze země, ale také Sázavské mnichy slovanské. Za Vratislava II. (r. 1061—1091), jenž byl první obdařen hodností královskou, založeno jest biskupství Olomoucké (r. 1063) a vedena první známá válka s Rakušany za markraběte Lipolta, ježto se skončila vítězstvím Čechů u Mailberka r. 1082. Břetislav II. tím stal se památným, že hleděl násilně vykořeniti zbytky obyčejů pohanských. Léta 1108 vyhubeni jsou Vršovci, dávní odpůrcové Přemyslovců, skrze knížete Svatopluka na hradě Vratislavi blíž nynějšího Vys. Mýta. Brzo potom (r. 1116) za knížete Bořivoje poraženi jsou Uhři u Hluku na Moravě a za knížete Soběslava Němci pod císařem Lotarem u Chlumce (r. 1126).

Tou dobou zmohly se Čechy zase značně, obzvláště za dlouhé vlády krále Vladislava I. (r. 1140—1173), kterýž r. 1147 s králem Německým, Kunratem III., táhl do země Svaté, dobyl co spojenec císaře Fridricha Milána (r. 1158) a dopomohl r. 1164 králi Štěpánovi III. proti císaři Řeckému Emanuelovi k trůnu Uherskému. Když se však r. 1173 vzdal vlády, nastaly mnoholeté nesnáze o trůn mezi synem jeho Fridrichem a knížetem Soběslavem, v kteréž vmíchav se císař Fridrich Rusobradý, nejprv Soběslava a potom Fridricha na trůn dosadil. Chtěje seslabiti říši Českou, odtrhl (r. 1182) Moravu na čas od Čech a podal ji spůsobem léna říšského Kunratovi Otovi Znojemskému, kterýž ji však po bitvě u Loděnice (r. 1185) opět k Čechám navrátil. Po smrti Fridrichově (r. 1189) panovali rychle po sobě Vácslav II.,

syn Soběslava I., Přemysl Otakar I., syn Vladislava I., jehož bratr Vladislav opět od císaře Fridricha učiněn markrabím Moravským, od Čech nezávislým (r. 1192), a konečně biskup Jindřich Břetislav, kterýž, dobyv podruhé na Vladislavovi Moravy, r. 1197 zemřel. Po něm prohlášen jest za knížete bratranec jeho Vladislav, jenž postoupiv vlády staršímu bratru svému Přemyslu Otakaru, Moravu jakožto markrabství k užívání obdržel.

Co na Slovensku po troskotání říše Moravské až do sklonku X. století za pohanských Arpádovců se dálo, přišlo v zapomenutí, jako to, co se téhož času dálo na Moravě. Teprv za Geyzy I., kterýž se přiznal k víře Kristově (ok. r. 975), dějiny poněkud se objasňují. Syn jeho, Štěpán Svatý, r. 995 od sv. Vojtěcha pokřtěný a r. 1000 za krále korunovaný, založil arcibiskupství Ostřihomské, k němuž velká část Slovenska přidána, stavěl kláštery a chrámy, rozdělil zemi dle spůsobu slovanského na stolice a uspořádal také úřady, dvorské i nižší, po slovansku, čehož památkou jsou jména úřednická až do nových časů zachovaná: nadorispsány (nádvorní župan), udvarnok (dvorník), ispan (župan) a j. Týž panovník náboženství křesťanské pilně v národu uherském rozšiřoval, v čemž mu kromě sv. Vojtěcha a učeného Čecha Rádla, opata Svatomartinského, zvláště duchovenstvo slovanské nápomocno bylo, jakož zřejmo z mnohých slov ke křesťanství se vztahujících, vzatých z jazyka slovanského, na př.: keresztény (křesťan), malazt (milost Božská), pokol (peklo), karátsony (kračún, vánoce), pap (pop) a j.

Po Štěpánovi Svatém († r. 1038) nastoupil na trůn synovec jeho Petr, pak Samuel a Ondřej, kterýž r. 1052 s Německým císařem Jindřichem a Českým Břetislavem válku vedl. Od r. 1079 panoval Ladislav I. potomně za svatého prohlášený, jenž Charvátsko a Dalmatsko se zemí svou spojiv, Kumány v ní usadil. Po něm vládl Koloman, za kteréhož křižáci němečtí, jenž v počtu 12.000, pod vůdcem Volkmarem až k Nitře vtrhli, pro loupeživé chování nazpět do Němec zahnáni jsou. Za Štěpána II. svedena r. 1116 mezi Uhry, Čechy a Moravany bitva u Hluku na Moravě

Gejza II., syn Bely Nevidomého († r. 1136), obnovil biskupství Nitranské a osadil Němci část Sedmihradska; po jeho smrti (r. 1161) dosedli na trůn syn jeho Štěpán III., Ladislav II., Štěpán IV. a konečně Bela III., kterýž zemřel 1196.

Rakousy, v nichž po všechnu tuto dobu z části ještě česky se mluvilo, týrány jsou po bitvě Prešpurské velice od Uhrů, kteří po půl století skrze ně činili nájezdy do Bavor, do Frank a do Duřinek, až Ota I., král Německý, r. 955 na poli Ličanském blíž Augšpurku na hlavu je porazil. Léta 976 učinil císař Ota II. z Dolních Rakous krajiště východní, Ostrich (Oesterreich) řečené, a svěřil správu jeho markraběti Lipoltovi z rodu Babenberského. Nový markrabě, dobyv r. 984 na Uhřích hradu Medlíka, zapudil je až za Chlumy Vídenské a osadil zpustlou krajinu novými obyvateli. Konečně odňal císař Jindřich III. r. 1043 Uhrům i kraj Záchlumský až k řece Litavě s nynějším hlavním městem Vídní a o několik let později Čechům kout země blíž ústí řeky Dyje naproti Břetislavi, jejž daroval r. 1056 biskupství Pasovskému. Tím nabyly Dolní Rakousy hranic nynějších až na Vitorazsko, kteréž tehda ještě k Čechám náleželo a teprv r. 1185 od vojvody Fridricha od Čech odtrženo a Hadmarovi z Künrinku v léno propůjčeno jest. Za markraběte Jindřicha Jasomirgota (r. 1156) spojeny jsou Rakousy Horní a Dolní v jedno, a staly se vojvodstvím o sobě, jehož sídlem knížecím na místě hradu Medlického (Medling) učiněna jest Vídeň. Nedlouho potom (r. 1176) vypukla válka mezi Jindřichem Jasomirgotem a Soběslavem II., knížetem Českým, o hranice českorakouské, v kteréž obě země velice popleněny jsou.

2. Dějiny umění.

Umění a nauky šířily se v této době v Čechách i na Moravě velmi zdárně, zvláště působením křesťanství. Hlavním sídlem učenosti i umělectví byli tehda klášterové a chrámové kapitulní i kolegiální, při nichž byly zřízeny

školy [1]). Ale již také před založením kapitul a klášterů byly v Čechách školy, a to v Budči, v kteréž dle legendy sv. Vácslav učil se jazyku latinskému a slovanskému, a jiná na Vyšehradě, v níž sv. Prokop vyučen byl písmu slovanvanskému (před r. 1032).

Za příčinou dalšího vzdělání putovali vědochtiví Čechové na vyšší školy cizozemské, do Němec, do Francouz, do Nizozemska a do Vlach, a vrátivše se do vlasti slynuli jako učení a umělcové. Slovútní mužové učení z té doby byli: Petr, kaplan krále Vratislava († r. 1091), v jazyku vlašském i německém dokonale zběhlý; mistr Gervas, probošt kapituly Pražské a Kliment, opat Břevnovský (r. 1110—1127), jimž Kosmas oddal první dvě knihy své kroniky; letopisec Kosmas, děkan kapituly Pražské († r. 1125), v Leodii v Nizozemsku vzdělaný a důkladně znalý klasiků latinských Virgilia, Horacia, Terencia, Salustia, též Boetia a jiných, jakož i sv. otcův Jeronyma a Augustina; Jindřich Zdík, biskup Olomoucký (r. 1150), syn Kosmův, zakladatel biblioteky při kapitule Olomoucké; Daniel, biskup Pražský, rádce a vyslanec krále Vladislava I., učenec a státník znamenitý († r. 1167); letopisec Vincenc, tajemník biskupa Daniele (r. 1170) a Jarloch, opat Milevský (ok. r. 1190).

O tom, v kterém spůsobu bylo té doby stavitelství v Čechách i na Moravě, svědectví dávají někteří posud zachovaní kostelové a části kostelů slohu románského, zejména kostel sv. Jiří v Praze, přestavený r. 1142, hlavní chrám sv. Vácslava v Olomouci (z r. asi 1120 až do r. 1131); portály chrámu sv. Prokopa při někdejším klášteře benediktinském v Třebíči z druhé polovice XII. věku, a kostelů Hrusického

---

[1]) Ke konci XII. věku byli v Čechách a v Moravě 2 chrámové kapitulní (v Praze a v Olomouci), 6 chrámů kolegiálních, 9 klášterů benediktinských (z nichž nejstarší v Břevnově, založený r. 993 skrze knížete Boleslava II.), slovanský Sázavský (r. 1032 skrze sv. Prokopa založený), 7 klášterů premonstrátských (první Strahovský, založený r. 1143), 5 cisterciáckých (první v Sedlci, založ. r. 1143), 1 Maltesácký (od r. 1156) a 1 křížovnický (od r. 1190).

blíž Hrádku nad Sázavou a Zábořského, kostel Milevský a Tepelský (tento z r. 1197); nádherná kaple sv. Mikuláše ve Vinci (Podvinci) blíž Dobrovice; ozdobní kostelíkové Poříčský, Prosecký u Prahy a Tismický u Č. Brodu, krypta sv. Kosmy a Damiána v St. Boleslavi (z r. 1046) a okna romanská starého hradu Olomouckého r. 1868 objevená.

Taktéž vzdělávalo se umění malířské a sochařské. O Božetěchovi, opatu Sázavském za krále Vratislava I. okolo r. 1090, jde pověsť, že byl výtečný malíř i řezbář, jenž vyřezal ve dřevě pěkný obraz p. Marie, toho času klášteru Kotvickému v Rakousích darovaný. Za knížete Soběslava I. okolo r. 1130 vymalován, vykládáním řemeslným opatřen a jinak skvostně ozdoben jest chrám Vyšehradský, a po dnešní dobu chová se v bibliotece university Pražské kniha z tohoto kostela a jiná souvěká (evangelistář) z chrámu sv. Víta v Praze, ozdobená krásnými miniaturami. R. 1134 dal opat Sázavský Silvester klášter svůj okrášliti malbami na stěně. Taktéž zhotovována jsou od jeptišek Svatojiřských v Praze a od jeptišek Doksanských mistrná roucha kostelní. Neméně zdokonalilo se i rytectví, jakož patrno z mincí českých z XII. století, kteréž, jmenovitě mince knížete Vladislava I. (r. 1109—25) a Soběslava I. (r. 1125—39), pokud se týče čisté rytby a rázu, mincím cizozemským toho věku netoliko se rovnají, ale nad ně vynikají [1]).

3. Dějiny řeči.

Co do prostranství země, zachoval se jazyk český v tomto třístaletí v nynějších zemích československých bez mála v té míře, jako v době předešlé. K zemi České náležela tehda také část nynějších Sas na Labi s hrady Kamencem a Ratní, též Žitavsko, Budišínsko a Zhořelecko, ne však Chebsko, kteréž příslušelo od století XI.

---

[1]) Více o umění této doby dočísti se lze v rozpravě J. B. Müllera o výtvarném umění v Názorném atlasu ke Slovn. Nauč. V Praze 1865, st. 49—61.

až do XIII. k Němcům, ani nynější Rumbursko a Fridlandsko; na západě pak náležela k Čechám města bavorská Osí (Eschelkamm) a Brod (Furth) s krajinou okolní a na jihu Vitorazsko, r. 1185 k Rakousům přidané. Kromě jazyka českého měla v zemích řečených uváděním křesťanství průchod také latina, v klášteřích a od duchovenstva vůbec vzdělávaná. Latinsky spisovaly se listy všeliké a knihy náboženské i vzdělavací, a také první kroniku Českou děkan Kosmas v témž jazyku sepsal (od r. 1120 až do r. 1124). I němčina ujímala se již tenkráte v Čechách a na Moravě, jednak přičiněním duchovenstva německého, jednak obchodem v Praze, v Olomouci a v Brně od Němců provozovaným, zvláště pak svazky rozličnými, jimiž rod knížecí v této době k Německu se připoutal. První šířitelé evangelium za knížat Vratislava i Vácslava byli zvláště mniši němečtí z Řezna, a podobně i první klášterové v Čechách osazeni jsou mnichy bavorskými, na př. klášter Ostrovský (r. 999), do něhož povoláni jsou benediktini z Altachu, jednak i vlašskými (klášter Břevnovský) a později francouzskými. Knížata a králové Čeští a potomní knížata Moravští brali sobě manželky z Němec [1]), a onino, obcujíce mimo to se dvorem císařským, potahovali ke dvoru svému Němce i Němkyně. I neníť se tedy čemu diviti, že němčina v druhé polovici X. století nalezla již takový průchod v Čechách, že při instalaci prvního biskupa Pražského Dětmara, rozeného Němce, na stolici biskupskou (r. 973) kníže Boleslav II. a přední pánové zpívali píseň německou: Christe keinado und di halicgen alle helfuent unse (Kriste smiluj se a všichni svatí

---

[1]) Ve dvou stoletích mělo 10 panovníkův českých manželky německé, totiž: Boleslav II. († r. 999) Emu Burgundskou, Břetislav I. († r. 1055) Jitku Svinbrodskou, Spytihněv II. († r. 1061) Idu Vitinskou, Kunrat I. († 1092) Vilburku Tenglinskou, Břetislav II. († r. 1100) Lutkardu Bavorskou, Vladislav I. († r. 1125) Richsu Berkovnu a Richsu Voburskou, Vladislav II. († r. 1194) Kedrutu Rakouskou a Jitku Duřinskou, Kunrat Ota († r. 1191) Helichu Vitelsbašskou a Přemysl Otakar I. Adelu Míšenskou.

pomozte nám), kdežto lid obecný volal „Krlešn“ (Kyrie eleyson) [1]). I také kupci němečtí, kteříž od dávných časů v Čechách i na Moravě, jmenovitě v Praze a v Olomouci, požívali práva hostinství, hleděli zajisté časně dosíci z postavení svého užitků všelikých, až pak za časů krále Vratislava I. (po r. 1061) zřídili v Praze na Poříčí obec zvláštní, spravovanou sudími a zákony německými. Podobně došli i mnozí duchovní a dvořané němečtí na ujmu domácího duchovenstva a jiných obyvatelů mnohých předností, jakož na př. r. 1168 kněz Fridrich, rodem Sas, česky neumějící, skrze přízeň královny Jitky Duřinské biskupem Pražským učiněn jest [2]). Za kteroužto příčinou tehda k Němcům odpor jakýsi se zmáhal, kterýž znamenati jest zvláště v kronice děkana Kosmy, jenž několikráte s nechutí Němců se dotýká, na př. tu, kdež o knížeti Břetislavovi praví: „že umínil sobě Jitku raději unésti, nežli by o ni prosil, věda, kterak Němci od přirozenosti jsou hrdí a nadutí, v opovržení majíce Slovany i jejich jazyk [3]). A však řeči české němčina po onu dobu u velké míře nerušila, aniž docházela obliby a rozšířenosti, což jmenovitě vychází z toho, že někteří knížata z rodu Přemyslova ani německy neuměli, jakož dle zprávy Kosmovy kníže Vratislav II., rozděluje r. 1061 Moravu mezi bratry své, Otu a Kunrata, dal Kunratovi, německy umějícímu, Znojemsko, kteréž hraničilo s Rakousy německými, Otovi Sličnému však, německy neumějícímu, Olomoucko, tehda ještě naskrze české [4]).

Osad německých, kromě Pražské, nebylo toho času ještě ani v Čechách ani na Moravě; toliko Chebsko, kteréž tehda k Čechám nenáleželo, již se poněmčovalo, ježto se tam k r. 1135 jmenují tři vsi německé: Diepoltzrewt,

---

[1]) Cosmae Chronica Boem. Ed. R. Koepke, p. 50. — [2]) Kromě Fridricha sedělo od zřízení biskupství Pražského až do r. 1197 šest Němců na biskupské stolici Pražské: Dětmar † r. 982, Thiddag † r. 1017, Ekart † r. 1023. Heřman † r. 1122, Menhart † r. 1134 a Gotpolt † r. 1168. Též více než polovice kanovníků Pražských a Vyšehradských byli Němci. — [3]) Cosmae Chronica Boem., p. 63. — [4]) Tamtéž, p. 79.

Frownrewt a Chunrewt [1]). Pokoušeli se ovšem Němci r. 1121 i v samých Čechách blíž Bělé na hranicích bavorských hrad (Přimdu) potajmu vystavěti, čemuž však kníže Vladislav I. překazil [2]). Ale že by kníže Vácslav (r. 1191) Němcům byl dědiny dal a vsi německé zakládal, jakož vypravuje Dalimil, toho historicky prokázati nelze.

Na Slovensku pokládají někteří počátek několika německých měst baňských a Spišských do časů krále Geysy II. († r. 1161), jenž Sasy do zpustlého Sedmihradska povolal; o čemž se však písemných památek nezachovalo.

V Rakousích jazyk český v této době velkou zkázu bral. Po bitvě Prešpurské rozutíkali se obyvatelé, Slované i Němci, jsouce od Uhrů sužováni, do hor a do lesů a zůstavili úrodné krajiny podunajské prázdné. Když tedy Bavoři po porážce Uhrů na poli Ličanském r. 955 krajin těchto až po Chlumy Vídenské dobyli, jali se je osazovati novými obyvateli. A tu jmenují se Čechové v listech souvěkých ne již co staří obyvatelé, ale co kolonisté mezi Bavory v krajině Svato-Hipolytské, kdež městečko Böhmischkirchen (Česká Cerekev) podnes jméno jich připomíná [3]) Podobné kolonisování skrze Bavory dálo se mnohem hojněji ve století XI a XII. po založení klášterů benediktinských Medlického (ok. r. 984), Kotvického (r. 1083), Seitenštetského a Starohradského; augustiniánských Klosterneuburského a Herzogenburského a cisterciáckých Svato-Křížského, Lilienfeldského a Světelského (r. 1138), kteřížto klášterové kromě některých jiných později založených, měli hojné statky po celé zemi až k samým hranicím českým a moravským. Tito klášterové a mimo ně biskupové Pasovští, jenž měli též mnoho statků v Rakousích, usazovali na nich, vymycujíce lesy a zakládajíce osady, množství Němců mezi Slovany, až konečně Slované

---

[1]) Erben Regesta, I. 100. — [2]) Cosmae Chronica Boem., p. 124. — [3]) V listu Jindřicha II., vojvody Bavorského, daného asi r. 973, psáno: Postea Persnicha (nyní Perschling), quod tempore presenti Boemani insidendo arabant. Monum. Boica, I. 2., 208.

mezi nimi vyhynuli. Totéž činili v Horních Rakousích klášterové augustiniánští Svato-Floriánský a Svato-Nikolský, cisterciácký Wilferinský a premonstrátský Drkolenský (Kloster-Schlaegel), též i bavorští pánové z Machlandu, z Burghausu a z Peilšteina, kteříž v století XI a XII. velkou část lesnaté krajiny na hranicích rakouských a českých osadníky bavorskými naplnili. Množství osad, ježto se končí na reut, schlag, stetten, hof, kirchen a p., jako: Abtschlag, Abtsdorf a Abstetten, Bischofswart a Bischofsstetten, Grafenschlag, Grafenberg a Grafeneck, Münichreut, Mönichkirchen a Mönichhof, Pfaffenschlag, Pfaffenreut a Pfaffenstetten atd, chová v jménech svých stálou památku této poslední kolonisace a posledního poněmčování v Rakousích [1]). Ke konci XII. století jmenují se ještě v listech některé osady přesnými jmény českými, na př. Polany (nyní Pölla), Ostroh (nyní Ostra), Radíkov (nyní Raicha) na řece Křemži, a vody Skřemelice (r. 1179, nyní Schrems), Lužnice (nyní Lainsitz) a j.; anobrž ještě r. 1239 připomíná se v městečku Mautern (Mýtě) na Dunaji obyvatel Blažej, rodem Slovan (genere Slavus), jenž dal kostelu sv. Mikuláše u Pasova dvě vinice v blízké Roseči (Rossatz); a však vůbec pokládati se může jazyk český v Rakousích ke konci století XII. za vyhynulý.

Nicméně zachovala se po dnešní den památka někdejšího obyvatelstva slovanského v zemi Rakouské, jednak v tváři a v obyčejích obyvatelů, jmenovitě v krajině Svato-Hipolytské, Javornické (Jauerling), Štyrské (Šteyer), Stodoranské (Stoder) a j., jednak v některých slovích posud v lidu průchod majících a ve jménech místních. Po dnešní chvíli na př. obecná jsou v Rakousích slova: Ainzen (ojnice), Robat

---

[1]) K mnohým jménům osad českých, když se do nich dostali Němci, přivěšena jest koncovka německá: dorf, feld, ing a p., a časem jméno proměněno tak, že kořen slovanský úplně zmizel. Tak učiněno z Přemyslovic Primizlaitorf, z Mysliboře Mislibornstorf, nyní Meiseldorf, z Drachova Trachentorf, nyní Trandorf, z Radhoště Tratigist, z Malých Borů Mallebern, z Mokré (u Klosterneuburku) Muckerau, z Leštnice Liesing a p.

(robota), Kaluppa (chalupa), Gstadel (stodola), Kren (křen, jinde v Němcích Meerretig), Riegel (řehla, nejvyšší pásmo hor), bled (bledý), Dram (trám), Leikaf (litkup), Nabinger (neboziz), Kaischa (chýše), pomalich (pomalu), urasi (urážlivý) a j. v.; v Salcbursku průchod má slovo Rahen (ráhno), t. j. tyčka na měření dříví narovnaného, a tamtéž, jakož i po celých Němcích až po Rýn slovo „pavlač." Znamenitější jména místní z oné doby posud zachovaná jsou na př.: Vitoraz (Weitra), Světlá (Zwettel), Býdov (Waidhofen), Kamýk (Heidenreichstein), Drozdovice (Drosendorf), Rohy (Horn), Krumlov (Krumau), Křemže a Kamenec (Krems und Stein), Valtice (=Valentice, Feldsberg), Lava (Laa), Cáhlov (Freistadt) a v j.

V Bavořích podobají se dějiny jazyka českého na mnoze dějinám rakouským, toliko že tam národnost česká na větším prostranství a trvaleji se udržovala nežli tuto. V Řezně ještě v X. století jazyk český nebyl pominul; neboť odtamtud přicházeli nejvíce misionáři do Čech. Do kláštera Řezenského dal kníže Boleslav I. syna svého Strachkvasa na vychování; z téhož kláštera pocházel mnich Bosa (Boso), kterýž v Míšni slovansky kázal [1]) a jako biskup Mezibořský (od r. 969—971) diecésánům svým zeslovanštěné „Krlešn" pilně vštěpoval [2]). Krajina Řezenská, zvláště okolo Amberka, též i nynější východní Franky po řekách Mohanu, Radnici, Aurachu, Aiši, Baunachu, tam kde nyní jsou města Erlangen, Forchheim, Hallstadt, Bamberk, Baunach a Hochstett, byly ve století X a XI. téměř celé slovanské. V krajině Folkfeldské daroval král Ludvík, řečený Dítě, roku 911 knězi Gosboldovi vsi Kněžisko (Chnezzisko) a Kněžíkov (Chnezzigouue [3]), a král Jindřich potvrdil r. 923 kostelu sv. Salvatora ve Würcburku desátek, jejž Slované v medu a plátně odváděli [4]). Léta 1007 založil král Jindřich II. biskupství Bamberské zvláště proto, aby Slované tamější, jsouce od Würzburku příliš vzdáleni, tím snadněji byli na

[1]) J. Ortel's Münster zu St. Afra in Meissen. Leipzig 1843, S. 6. — [2]) Dětmar Mezibořský, II, 40. — [3]) Monum. Boica, I, 145. — [4]) Tamtéž, str. 161.

křesťanství obráceni a podmaněni. V synodě, konané léta 1058 v Bamberku, navrhl Guntéř, biskup Bamberský, aby se k obracování Slovanů v pohanství zatvrzelých moci užívalo, což i učiněno. Tehda měli tam ještě mnohé osady a jiná místa jména slovanská. R. 1077 slula krajina Schwarzburská a Salfeldská v Duřinkách „zemí Slovanskou" (terra Slavorum) a les Duřinský „lesem Slovanským" (saltus Slavorum) [1]). Když sv. Ota, biskup Bamberský, slovanského jazyka znalý, šel r. 1124 skrze Čechy Pomořanům hlásat evangelium, světil na cestě v Bavořích v krajině slovanské dva kostely [2]). V Bambersku a Würcbursku patrný byl rozdíl mezi Slovany a Němci [3]) ještě v polovici XII století. Nicméně postupovalo tam jako v Rakousích poněmčování přičiněním biskupů a klášterů (jmenovitě Altašského, obnov. r. 990, Lambašského, zříz. r. 1056, Banzského, zříz. r. 1070 a j.) a užitím jiných prostředků, a ku konci století XII. byl jazyk český v Bavořích vůbec již na vymření. Nejdéle, jakož k pravdě podobno, až do století XIII., odporovala čeština němčině v okršlku kapituly Chebské, totiž v nynějším Beureutsku, Wunsidlsku, Ředvicku, Waldsasku (Sosensku?), Bernovsku a Tirschenreutsku [4]). Po dnešní den pak nalezá se téměř po celém Bavorsku množství památek zašlého tam Slovanstva. Obyvatelé bývalého vojvodství Bavorského čili tak řečených Starých Bavor podobají se povahou těla i ducha, ano i vzezřením

---

[1]) Leibnitz Script. rer. Brunsv., I, 320. — [2]) F. Berthold Gesch. v. Pommern, II, 28. — [3]) Mon. Boica, XIII, 77. Erben Reg., I, 125—128 ad an. 1150. — [4]) V sousedních Horních Sasích trval jazyk srbský až do konce VIII. století, kteréž doby držitelé soudů zakazovali, aby se ho již v jednání úředním neužívalo. — V Míšni zanikla srbština vůbec v polovici XIV. století. Však i tam slyšeti podnes mnohá slova slovanská, na př.: husche (husa), bile (kachna), pritsch (pryč), kretscham (krčma). C. Gretschel und F. Bülau Gesch. d. sächsischen Volkes. Leipzig 1862, I, 57. Podobně jsou v Míšni a v poněmčené části Lužice obecná slova: lusche (louže), beze (fena, psice), koláč, polmehl (Halbmehl), nusche (nůž), kaluppe (chalupa) a j. Okolo Míšně pak posud svolávají starostové ve vsích hromadu slovy: Botsche-remo (luž. pojče hromadu, pojďte v hromadu). K. Preussker's Blicke in die vaterl. Vorzeit. Leipzig 1843, II, 90.

Slovanům, lišíce se patrně od Švábů sousedních, pročež od soudných badatelů bez rozpaků pokládají se za potomky slovanské, zpřízněné s blízkými Čechy a Moravany [1]). Totéž platí o obyvatelích v Bambersku, zvláště v krajině Hochštetské, kteří, jsouce na slovo vzati pro mysl nábožnou a neporušenosť mravů, zachovávají podnes některé obyčeje Čechů pohanských, vymrskávajíce na př. bičem čarodějnice, dávajíce z jara na pole křížky ze dřeva svěceného a p., a ještě před sto léty vynášeli také Mořanu a vyháněli zimu rolničkami [2]), ano v některých údolích mezi Erlangen a Beureutem vyhánějí chlapci posud na Družebnou neděli smrť ze vsi a zachovávají zvláštní slovanské obyčeje při pohřbech. Kromě toho průchod má podnes mnoho slov českých v poněmčeném lidu bavorském, zvláště k hospodářství a k živnostem se vztahujících, totiž: Trad (trata), Robat (robota), Warb (vrub), Schütt (šít slámy), Komet (chomout), Rahen, Rachen, (ráhno, příční dřevo na vořích, od plavců na řece Jizeře tak jmenované), Moschen (mošna), Bütschen (bečka soli), Pavesen (pavéza); Irche (jircha), Petschen (pecka), Nusche (nůž), Dalken (vdolek), Kolatschen (koláč), Graupe (kroupa), Schlott (zlota, špatná cesta), Graniz (hranice), Schraetel (skřítek, bůžek domácí), riolen či rigolen (rýhovati) a v. j. [3]). Zvláště přivádí se v paměť ně-

---

[1]) Gustav Schlesier Deutsche Studien. Stuttgart 1836, S. 126—128. — Též C. A. Scheffer Politisches Gemälde von Deutschland, Miscellen. 1818. I, 122. — [2]) Nic. Haas Geschichte des Slavenlandes an der Aisch. Bamberg 1819. — K. Immermann Memorabilien. 1843. 3. Th. Fränkische Reise, S. 76. — [3]) Andr. Schmeller's Bayerisches Wörterbuch. Stuttgart u. Tübingen 1827—1837. — Podobná slova zachovala se též v obecné řeči lidu německého ve Švýcařích, na př.: Daedi (děd, korut., slovensky ded), Baabi (bába), Ditti (dítě, slov. dête), Türken (turkyně), Rebe (řepa), Tratte (trata), Plan (planina) a j. Viz. Fr. J. Stalder Schweizerisches Idioticon. Aurau 1812. — Památná jest také podobnost některých národních písní německých, které se zpívají na Rýně, s národními písněmi českými v Čechách a na Moravě. Ve sbírce Simrokově (K. Simrok's Deutsche Volkslieder) srovnávají se písně č. 79 „Die unbarmherzige Schwester“, č. 263 „Der Schäfer“ a č. 335 „Guter Freund“ s písněmi moravskými v Sušilově sbírce, č. 94 „Nešťastná matka“, č. 137 „Ovčák

ot zlého (*a malo*); v Evangelium: pride Jesus Hierusolim (bez předložky, místo: v Jerusalém); jenže biéše jej předadc, místo: jenže biéše jej předal (*qui erat eum traditurus*). Též v pravopise patrno jest z některých písmen latinských, položených na místě českých, kterak naň latina účinkovala; psánoť na př. r. 1131: Praxici místo Praksici, Quasici m. Kvasici a p.

Jaký účinek na jazyk český mělo němectví, zřejmo z toho, že kněžny české z Němec pošlé dětem svým dávaly jména německá [1]), za jichž příkladem zajisté šli hned i mnozí dvořané a jiní pánové čeští novot milovní. Nepochybně již tehda vštěpovali němečtí duchovní lidu českému mnohá slova polouněmecká, na př. vánoce (Weihnacht) místo někdejšího kračúnu, krmáš (na Moravě, Kirchmesse) místo posvícení, a podobně přijato snad již toho času od německého komonstva kněžen českých a od německých kupců mnohé slovo, života panskéko neb řemesel se týkající, ač o tom v skrovných památkách tehdejších nic není zaznamenáno.

Jména místní v Čechách i na Moravě byla té doby ještě naskrze česká a neporušená. Toliko dvě místa měla již v století XI. jména německá: Cheb, jenž tehda ležel vně Čech, nazvaný „Egire“ či „Eger“ [2]) dle řeky Ohře (r. 1061), a Břetislav v Moravě, ježto sluje v listu císaře Jindřicha z r. 1056 Lauentenburch (nyní Luntenburg, t. j. Lavenský hrad [3]). Ku konci XII. věku (asi r. 1196) objevilo se třetí jméno německé Neudorf na pomezí bavorském [4]). Až do poslední čtvrti století XII. psána jsou také jména místní i osobní v listech a ve spisech latinských, na př. v kronikách děkana

---

[1]) Německá jména obdrželi knížata z rodu Přemyslova: Oldřich, syn Boleslava II. a Emy Burgundské († r. 1037); Kunrat Brněnský († r. 1092), Ota Sličný († r. 1087) a Dymuta, děti Jitky Svinbrodské; v století XII.: Jindřich, Dětleb, Lipolt, Fridrich a j.; též dávána jsou knížatům a jiným mužům, jenž vstoupili do stavu duchovního, jména cizí, na př. Strachkvas († r. 997) nazván Christiánem, sv. Vojtěch Adalbertem, Jaromír biskup († r. 1089) Gebhardem či Keprtem, Svatobor patriarcha Voglejský († r. 1106) Fridřichem a p. — [2]) Mon. Boica, XXIX, 148. — [3]) Tamtéž 129. — [4]) Erben Reg. I. 193.

Kosmy, mnicha Opatovického a j., vůbec správně česky[1]); a však v poslední čtvrti XII. století již rušena jsou v listech, zdělávaných od mnichů německých, kteří psali na př. r. 1186 Zlavchawez za Slavkovice, Mrchniz za Mračnice; r. 1189 Shexin za Čečín, Thischow za Těškov, Cedlihce za Sedlec; r. 1193 Mladatiz za Mladotice a j.; podobně jsou przněna jména osobní, na př. r. 1182 Priemuzzil a r. 1191 Primuzel za Přemysl; r. 1192 Purkos za Prkoš, r. 1193 Zlauwatha za Slavata a v. j. [2]).

4. Dějiny literatury.

Památky písemné z tohoto třístaleti jsou velmi skrovné. Mužové učeníté doby, vzděláni nejvíce v cizině, psali na mnoze latinsky, zejména Kosmas, spisovatel prvních letopisův českých; nejmenovaný kanovník Vyšehradský, prodlužovatel letopisů Kosmových; Zdík, biskup Olomoucký, jenž vydal latině řád církevní diecése své; mnichové Sázavský a Opatovický (r. 1142—1160); Vincenc, kanovník Pražský (r. 1170) a Jarloch, opat Milevský (r. 1190), kteří sepsali letopisy vlastenské. Též při chrámech kolegiálních spisovány jsou knihy nejvíce latinsky, jakož v bibliotékách kapituly Pražské a Olomoucké mnohé rukopisy, jmenovitě bible latinské, z té doby podnes se chovají. Však zdělávány jsou také spisy jazykem českým, zvláště ku potřebám církevním. Dle homiliáře biskupa Heřmana byly na začátku XII. století v Čechách rozšířeny Pašije sv. Vácslava a Žalmy i některé zpěvy církevní. Také se toho času zpívaly ještě pohanské písně nad hroby zemřelých. [3])

---

[1]) V tak řečených zlomcích Monseových, tištěných v Bočkově diplomatáři Moravském, přivádějí se ovšem již k r. 1030 a 1031 některá jména poněmčená a německá na Moravě i v Čechách, na př.: dubreu místo Dúbrava, Ruza místo Rusava, Marave místo Morava, Vpa místo Opava, ano i Sigehardus a Rudolfus a k r. 1055 také pánové čeští Vuluram, Luitpold, Marchuart a Wilhelmus. Avšak zlomky dotčené vesměs jsou podvrženy, rovněž jako výpisy z tak zvaného Hildegarda Hradišťského, pročež se k nim tu netáhneme. — [2]) Viz Erbenova Regesta k letům jmenovaným. — [3]) F. Hecht Das Homiliar des Bischofs von Prag.

zlého (libera nos a malo, m. zbav ny zlého), pravdě se podobá, že prvotní překlad Otčenáše učiněn od některého misionáře německého, kterýž na slovo se řídil latinou a němčinou. Vytknuté chyby „dluhy naše" a „dlužníkům našim" odvarovány jsou již ve Výkladu na páteř v rukopise Modlitbách, kdež psáno: „Otpuft nam naffe wyny, jako my fwym wynnykom otpufczyemy," a taktéž v Otčenáši, položeném za příklad k ortografii Husově (vyd. ve Vídni r. 1857); chyba však „zbav ny ote zlého" trvala až po nynější dobu [1].

3. Píseň církevní „Hospodine pomiluj ny," kteráž po dnešní den v kostelích českých se zpívá. Připomíná se nejprvé u prodlužovatele kroniky Kosmovy, kdež k r. 1249 a 1283 první verš z ní jest zaznamenán. Úplný přepis chová se v rukopise „Modlitby" z konce XIV. století. Původně zněla takto:

Hospodine, pomiluj ny!
Jesu Krste, pomiluj ny!
Ty spase všěho míra,
spasiž ny, i uslyšiž
Hospodine, hlasy našě.
Daj nám všěm, Hospodine,
žizň a mír v zemi.
Krleš, Krleš, Krleš!

Podlé dotčeného prodlužovatelé kroniky Kosmovy složil ji sv. Vojtěch († r. 997); Dobrovský však [2]) a jiní novější vzdělavatelé literatury české mají za to, že složena jest od prvních apoštolů slovanských sv. Cyrilla a Metoděje nebo od žáků jejich, poněvadž ji dle svědectví Kosmova lid obecný zpíval již při svěcení prvního biskupa Pražského Dětmara, předchůdce sv. Vojtěcha. Ale tento důvod sám o sobě není dostatečný, neboť Kosmas nepraví, že by lid byl tuto píseň zpíval, nébrž že při dotčené instalaci r. 973 a později při nastolení knížete

[1]) Teprv Fr. Sušil opravil ji v kritickém vydání Evangelium sv. Matouše (v Praze 1863, str. 81). — [2]) Dobrovský Gesch. d. böhm. Sprache, str. 76—79.

Břetislava r. 1037 volal při Te deum laudamus „Krlešn“, t. j. Kyrie eleison; kteréžto volání bylo dle tehdejší liturgie vůbec v Čechách i v Němcích obyčejno, a nesouvisí s písní „Hospodine pomiluj ny“. Však nechť tomu jest tak neb jinak, píseň „Hospodine pomiluj ny“ není mladší nežli z X. století, jakož patrno ze starých slov: spas (spasitel), mír (svět) a žizň (úroda). Vytištěna jest dle rukopisu z r. 1397 v Dobrovského Historii liter. české, str. 77 a ve Výboru, I, 27.

4. Píseň „Svatý Vácslave, vévodo České země“ též původu velmi starého, pocházejíc snad z věku sv. Vojtěcha. Zachovala se však jen v přepise z r. 1368, jejž učinil Beneš z Weitmile, v tomto znění: [1])

Swaty Waczlawe!
Wewodo Czeske zemye,
Kneze nasschie (sic),
pross zany Boha,
Swateho Ducha. Kyrieleison.

Nebeske geſt dworstwo krasne,
blaze tomu, ktoz tam poyde.
zywot wieczny,
ohen iaſſny,
Swateho Ducha. Kyrieleison.

Pomoczy twe zadamy,
smyluy sye nadnamy;
vtyess smutne,
odwed wse zle
swaty Waczlawe. Kyrieleison.

Dle podobnosti k pravdě přidáváni jsou k těmto původním třem štrofám, vztahujícím se k sv. Vácslavu a činícím srovnalý celek, již za dávné doby štrofy nové, dílem odjinud vzaté, jakož zřejmo z přepisu té písně v kancionále musejním z r. 1472, jenž obsahuje pět štrof (Hank. Starob. Sklád., V, 239), z nichž čtvrtá: „Maria, matko žádúcie“ vložena jest do ní nepochybně z nějaké písně Mariánské. Mladší přepis nežli výše uvedený z r. 1368

[1]) Viz Dobrovského Scriptores rer. Bohem., II, 397.

nachází se v rukopise „Modlitby“ z konce XIV. století, z něhož vytištěn jest ve Výboru, I, 322.

5. Seznamenání statků kostela Olomouckého, ježto přidáno jest k listu latinskému o přenešení stolice biskupské od sv. Petra k sv. Václavu v Olomouci, vykonaném dne 29. června 1131. Obsahuje 210 jmen osad moravských a českých (těchto 9) a jest, co do jazyka a topografie historické, nejdůležitější památka diplomatická XII. století. Pravopis v jménech místních jest téměř týž, jako v Evangelium sv. Jana; souhláska *c* klade se za *c*, *č* a *k*: Dedicih, Cerninoue, Dobrensco; *e* za *e* a za *ě*: Nabeloue, Vncine, *g* za *j* a za *h*: Ratagih, Grusouaz; *h* za *ch*: Hrastouicih, však před *a*, *o*, *u* píše se již *ch*: Cechach; *s* platí za *s*, *š* a *ž*: Kostelaz, Viscoue, Siuanici; *u* za *u* a *v*: Vneradici, Sobnouo; *y* klade se jen v dvojhlásce: Beztroycicih, Voycouicih, Nalubney; *z* znamená *z* a *s*: Zbizlau, Ostrouaz; *d*, *n*, *t*, *r* zastupují tytéž hlásky i změkčené *ď*, *ň*, *ť*, *ř*: Nabrode, Nacholine, Tesaz (v Těšanech), Vateroue (Vateřově); pohlásky *l* a *r* píší se pomocí samohlásek *i* a *e*: Dirsouicih (Držovicích), na Telmacoue (na Tlmačově). Co se týče hláskosloví a forem mluvnických, průchod mají vesměs vokály široké: Tucapi (nyní Tučepy), Moscenica, Zesa (osoba Žeša); genitiv podstatných jmen neživotných končí se na *a*: Vduba, Vbreza (u břesu); nomin. plur. na *i*: Souolusci (nyní Sovolusky); Pretoci (Přítoky); nom. jmen životných na *ané*: Satcane (Zatčané), Olsane (Olšané), Tesane (Těšané), t. j. obyvatelé záteči, olší, tisů; lokál těchto jmen končí se na *ás* bez předložky: Glubocaz (v Hlubočanech), Mostcaz (v Mostčanech) a j. List, k němuž toto seznamenání statků přidáno, tištěn jest o sobě péčí Fr. Richtra v Olomouci 1831, též v Bočkově Diplom. Mor., I, 204 a v Erbenových Regestech, I, 96 (viz Příklady jaz. č. 4).

6. Jména osob a míst na mincích, počínajíc od Boleslava I. (r. 936), a v listech i letopisech latinských století XI a XII.; též některá slova různá, tamtéž zaznamenaná, zvláště k právům a ke zřízení zemskému se vztahující. Pravé listy původní, české i moravské, počínají

se teprv začátkem XII. století (od r. 1115), z nichž jakožto zkoumateli jazyka zvláště důležité připomínáme kromě listu Olomouckého z r. 1131 výše přivedeného: základní listy kostela Boleslavského z r. 1052, kostela Litoměřického z r. 1057, kláštera Opatovického z r. 1086 a kapituly Vyšehradské z r. 1088, kteréž listy vesměs v nynější spůsobě sepsány jsou v století XII a XIII.; základní list kláštera Kladrubského z r. 1115 a nadací listy kapituly Vyšehradské z r. 1130 a klášterů Litomyšlského z r. 1167 a Louckého blíž Znojma z r. 1190. Co letopisů se týče, zavírá v sobě množství jmen osobních a místních kronika Kosmova, jdoucí až do r. 1124 [1]) a prodloužena až do r. 1199, a nekrolog kláštera Opatovického asi z r. 1160. Slova, týkající se zřízení soudního a zemského, zdržují se kromě výše jmenovaných listů Litoměřického a Vyšehradského v Právích Kunrata, knížete Znojemského asi z r. 1180. Jména taková jsou:

a) Jména osob: *α*) na mincích českých a moravských: Bolezlav (r. 936—999), Jaromir (r. 1004), Bracizlav (r. 1037—55), Spitignev (r. 1055—60), Wratizlaus (r. 1061—92), Borivoi (r. 1100), Svatopulc (r. 1107) a v. j.; *β*) v listech XI a XII. století: Nesul, Gostirad, Groznata (r. 1052), Lubgost, Modlibog (r. 1088), Uacezlaus, Zesa (Žeša r. 1131); *γ*) v nekrologu Opatovickém: Sdislaus, Wacek, Pribina, Krivosud, Zavisa, Scedrota, Milota; *δ*) v kronice Kosmově: Ludmila, Dragomir, Ztrachkwaz, Wrssewici, Zmil, Wsebor, Preda; *ε*) v letopisech mnicha Opatovického: Dubrauca, Bosik, Nadey, Kriuozud, urissouici; *ζ*) v kronice Vincencově: Wladislaus, Zobeslaus, Boryuoy; *η*) v kronice Jarlochově: Zuatopulc, Dirsata, Woizlaus a v. j.

---

[1]) Pertz Monum. Germ. IX., kdež tato kronika dle nově nalezeného nejstaršího rukopisu asi z r. 1150 od R. Koepke kriticky vydána jest. Ve vydání, učiněném od Pelcla a Dobrovského ve spise Scriptores rerum Boh. r. 1784, obsažen jest text obnovený ze století XIII., v němž jména vlastní jsou již značně změněna.

b) Jména míst: *α*) na mincích: Praga a Melnik (r. 967—999); *β*) v listech: Olomuc, Brno (r. 1052) [1]), Znoimo, Zpitignev, Perov (r. 1052), Hulmec (Chlumec r. 1057), Wratizlau, Prahatici (Prachatice, r. 1088), Veligrad, Cromesir (r. 1131); Nemchici (Němčice), Hiski (Chyšky, r. 1190); *γ*) v kronice Kosmově: Leuigradek, Lutomizl, Svinbrod (v Bavořích), Sekirkostel (Sekyř Kostel v Moravě), Brido (Brdo, něm. Wartha ve Slézsku), Rakouz (hrad, Rakousy řečený, nyní Raabs), Trencin a Stregonia (Ostřehom na Slovensku); též řeky: Vag, Nissa, hory: Tatry (Tritri), Mury (Muore, les u Mailberka v Rakousích), a j.; *δ*) v letopisech mnicha Opatovického: rakouzi (marchia orientalis), ruzia, Kladsko, Kozli, Zatc: voda Labe; hory: sybena, wissechore; *ε*) v kronice Vincencově: Ztragov, Tisa; hory: Hilmec, Pocyn v Tyrolsku a *ζ*) v kronice Jarlochově: Zcala, Milevsk, Cunicz, Doczan (Doksany) a v. j.

c) Názvy, práv a zřízení zemského se týkající, v listu Vyšehradském: zagradne; v listu Litoměřickém: homutoue, othodne, otroce (otročí), gostine, grrnecne, sitne (žitné), nedoperne, glaua; v Právích Kunratových: narok, sok, svod, povod, slubny sud, viboi, grdost, vrez, pogone, pomocnc, nastoyte.

d) Jiná různá slova: tona (tuna), poclona, okou (okov), brod, casnik (číšník), rudnik, koselug (koželuh), becuar (bečvář), svinar (r. 1088), dusnik (dušník), pstruznik, zelaznik (železník), vgezd (circuitus, r. 1115), luka (pratum, r. 1124), ialovica (v listě z r. 1130), strasa (stráže, r. 1143) a v letopise Želivském: Sussina (r. 1175) a boisce (bojiště, r. 1179).

Ku konci sluší tu připomenouti tři pozůstatky slovanského písemnictví církevního z této doby, z Čech a z Moravy, ježto jsou: *a*) Zlomky hlaholské; dva listy pergamenové z X. století, nalezené r. 1855 od K. Höflera v Praze, ježto obsahují některé písně starocírkevní obřadu

[1]) Olomouc jmenuje se již k r. 863 a Brno k r. 884, a však v listech podvržených.

řeckého (světidlny a sedidlny), psané písmem hlaholským. Že jsou psány v Čechách, patrno z některých českých slov v nich, na př. modlitva místo molitva, světidlna m. světilna, prěstavenie m. prěstavlenie, tekuc m. tekušt a p. Širší zprávy o nich dočísti se lze ze spise: Glagolitische Fragmente. Von K. Höfler und P. J. Šafařík. Prag 1857. *b*) Evangelium Sázavské či Remešské, mezi r. 1010—1040 od sv. Prokopa psané, na kteréž králové Francouzští od 2. polovice století XVI. až do konce století XVIII. při korunování přisahali. Vydáno jest skvostně v Paříži r. 1843 a od V. Hanky v Praze r. 1846. *c*) Začátek homilie sv. Jana Zlatoustého, připsaný písmem řeckoslovanským v rukopise latinském ze století IX. v bibliotece kláštera Rejhradského v Moravě.

Doba třetí.

Od uvedení osad německých v zemích československých až do vystěhování cizozemců z vysokého učení Pražského, čili od r. 1197 až do r. 1409.

1. Dějiny vůbec.

Přemysl Otakar I., panovník důmyslný, znaje škody veliké, ježto rodu jeho i zemi z ustavičných rozbrojů v rodině knížecí vzcházely, přihlížel k tomu, aby utvrdil moc knížecí a zprostil se nadvlády cizozemské. Přidav se v půtce o německé císařství k Filipovi Hohenštaufskému proti Otovi Brunšvickému, obdržel od něho důstojenství královské, kteréž, byvši mu r. 1204 též od císaře Oty IV. a od papeže Inocence III. potvrzeno, potomně stalo se dědičným. Léta 1216 dal syna svého Václava I. za krále prohlásiti a zrušil staršinství Břetislavem I. zavedené. Brzo potom přišel v tuhou rozepři s Ondřejem, biskupem Pražským a s papežem Honoriem III. o desátky a některé svobody církevní, kteráž konečně úmluvou o

sjezdu na Šacberku pod Znojmem r. 1221 učiněnou narovnána jest. Moravu až po tu dobu spravoval markrabě Vladislav I., po jeho pak smrti (r. 1222) markrabě Vladislav II., syn krále Přemysla, až do r. 1227 a od r. 1228 Přemysl, mladší bratr jeho. Léta 1230 po smrti krále Přemysla nastoupil na trůn Vácslav I., již r. 1228 za krále korunovaný, kterýž pověstným se učinil uváděním cizozemských způsobů, krojů, zbraně a her rytířských i neobyčejnou po tu dobu nádherou a marnotratností u dvoru. První léta panování svého měl ustavičně co činiti s Fridrichem Svárlivým, posledním vojvodou Rakouským z rodu Babenberského, i také s bratrem svým Přemyslem, markrabím Moravským. Roku 1241 ochránil Čech od Tatarů a po vítězství nad nimi u Olomouce vypudil je také z Moravy. Několik let potom (r. 1248) vzešlo mrzké záští mezi ním a synem jeho Přemyslem Otakarem, tehda markrabím Moravským, ježto škodné zmatky a bouře v zemi způsobilo. Za posledních let vlády Vácslavovy zvolen Přemysl Otakar za vojvodu Rakouského, a vydobyl sobě také polovice Štyrska na králi Uherském Bélovi IV., kterýž vtrhna za tou příčinou válečně do Moravy, celou krajinu až k Olomouci poplenil. Nedlouho potom král Vácslav zemřel (r. 1253).

Přemysl Otakar II. dosedna po otci na trůn a zděděv po něm i mysl nádhery a skvostnosti milovnou, hleděl nejprvé příjmy komory královské rozmnožiti. K tomu konci osazoval pohraničné lesnaté krajiny v Čechách i na Moravě kolonisty německými, zemi jim za nájem rozprodávaje, a zakládal města nová, jež osazoval také nejvíce obyvateli německými. Co rytíř dobývavý táhl r. 1255 v průvodu důvěrného rádce svého Bruny, biskupa Olomouckého a mnohých knížat německých na pohanské Prušany, aby je obrátil na víru křesťanskou. Vrátiv se dobyl na králi Uherském Bélovi IV. jižní polovice Štyrska a v další válce zvítězil nad ním slavně na poli Moravském (r. 1260). Léta 1269 rozšířil panství své i nad Korutany a Kraňskem, byv od vojvody Oldřicha za dědice těchto zemí ustanoven. Takovým však rozmnožováním moci koruny České vzbu-

dil k sobě záští Rudolfa Habšburského, r. 1273 za krále Německého zvoleného, s kterýmžto v boj se pustiv všech zemí svých kromě Čech a Moravy zbaven a posléz v bitvě u Vrbovce hanebně usmrcen jest (r. 1278).

Po zahynutí krále Přemysla nastala Čechám i Moravě doba veliké bídy a škodlivých zmatků. Pro nedospělosť kralevice Václava, syna Přemyslova, spravovali jeho země cizozemci, Čechy poručník jeho Ota Braniborský, muž zištný, a Moravu k ruce krále Rudolfa Albert Saský a biskup Bruna, za kteréžto správy povstaly pro hrozné zpuštění země hlad, nákažlivé nemoci a jiné neřesti (r. 1282).

Teprv po pěti těžkých létech král Václav II., ujav vládu, přičiněním Záviše z Falkenšteina říši zemdlenou zase poněkud pozdvihl, a jmenovitě hornictví, minci a školy zvelebil. Roku 1291 stal se vojvodou Krakovským a po smrti Přemysla Poznaňského králem Polským (r. 1300), syn pak jeho Václav III. zvolen za krále Uherského (r. 1301). Dříve již (r. 1292) připojil k Čechám krajinu Chebskou a časť Míšně, kteréžto země jemu od císaře Německého v léno jsou dány. Potom vedl válku se svakrem svým, císařem Albrechtem, a sešel smrtí v mladistvém věku r. 1305. Václav III., nástupce jeho, maje teprv 16 let, postoupil koruny Uherské Otovi, vojvodovi Bavorskému, polské však koruny chtěje proti Vladislavovi Lokétkovi, soku svému, hájiti a táhna válečně do Krakova, na cestě v Olomouci od Kunrata z Mülhofu úkladně zavražděn jest (r. 1306), kteroužto vraždou starodávný knížecí a královský rod Přemyslův po meči vyhynul.

Po vymření Přemyslovců zvolen za krále Rudolf Rakouský, syn císaře Albrechta a po jeho brzké smrti (r. 1308) Jindřich Korutanský, jenž měl za manželku Annu, dceru krále Václava II. Za panování obou těchto králů vzešly v zemi velké rozbroje a nepořádky, aniž bylo lépe, když stavové, chtějíce se Jindřicha zprostiti, podali korunu Janovi, synu císaře Jindřicha VII. Lucemburského. Dobrodružný král Jan, jemuž za manželku dána spanilo-

myslná Eliška, nejmladší dcera krále Václava II., jezdil po cizích zemích, peníze tam utráceje a Čechy spravovati dávaje cizozemcům, z nichž přední byl Bertold z Henneberka. Léta 1333 učinil syna Karla, vychovaného v Paříži, markrabím Moravským a svěřil mu také spoluvládu v Čechách, od kteréž doby se navracel pořádek ve správu zemskou a důvěra obecná. Brzo potom (r. 1337) táhna válečně na Litvany oslepl; však i co nevidomý ve válčení a dobrodružství sobě libuje šel na pomoc králi Francouzskému proti Angličanům a padl v bitvě u Křeščak (Crecy) dne 26. srpna r. 1346. Karel I., později co císař Karel IV., uvázav se v panování, věhlasným duchem hleděl ku potřebám země a zvelebil ji za svého řízení tou měrou, že nazván jest otcem vlasti a trvá po dnešní den u vděčné paměti národu Českého. Ještě za živobytí otce svého vymohl, aby biskupství Pražské povýšeno bylo na arcibiskupství, zřídil r. 1348 vysoké školy v Praze, napomáhal všemožně hospodářství státnímu, průmyslu, obchodu a rolnictví, zvelebil vinařství v krajině Pražské a Mělnické, spořádal správu zemskou, zvelebil právnictví vůbec a připojil ke koruně České Slézsko, co ho posud při Čechách nebylo, též Kladsko, Lužici a Braniborsko; Moravy však bratru svému Janovi a potomkům jeho k užívání postoupil (r. 1349). Zemřel r. 1378. Za syna jeho Václava IV., kterýž byl od r. 1376 také králem Německým, byl s počátku pořádek a mír v zemi, později však povstaly různice mezi ním a bratrem jeho Zikmundem i bratrancem jeho Joštem Moravským, též mezi některými pány českými, kteříž učinivše proti králi Václavovi jednotu jali jej a vězili (r. 1388). K tomu přidružily se rozbroje náboženské pro tehdejší dvojici papežskou, rozmíšky pro články Wiklifovy, od Jeronyma Pražského ku konci století XIV. z Angličan do Prahy přinešené a konečně půtka o přednosť národnosti při správě vysokých škol Pražských, kterouž rozeznav král Václav k dobrému národu Českého proti národům cizím, jazyku českému nevěda nový věk připravil (r. 1409).

Na Slovensku vládl po smrti Bély III, syn jeho, Emerich, a po jeho smrti (r. 1204) Ondřej II., jenž s Rusíny válku vedl a r. 1222 zemi dal zřízení, ježto potom 600 let v platnosti se zachovalo. Po něm nastoupil r. 1235 Béla IV., za něhož r. 1241 Tataři do země vtrhli a z velké části v pustinu ji obrátili, načež zpuštěná místa, zejména ve Spiši, Němci osadil. Roku 1260 vedl nešťastnou válku s Přemyslem Otakarem II. Syn jeho Štěpán vládl toliko dvě léta (r. 1270—1272), po němž připadl trůn na jeho syna, desítiletého Ladislava, příjmím Kumána, za něhož r. 1273 opět válka vzešla s Otakarem Českým, kterýž v ní Prešpurka a Nitry dobyl. Ladislav zavražděn od Kumánů r. 1290. Nástupci jeho Ondřeji III. bylo trůnu svého proti stranám odbojným úsilně hájiti, v kterémž boji r. 1301 náhle v Budíně zemřel, jsa poslední potomek z rodu Arpádova.

Po vyhynutí Arpádovců povolal sněm uherský na trůn Vácslava II., krále Českého, kterýž na místě svém do Budína dal syna svého Vácslava III.; však papež Bonifac VII., pokládaje Uhry za zemi ke stolici papežské připadlou, byl tomu na odpor. Vzdalť se tedy Vácslav trůnu uherského (r. 1305) a taktéž nástupce jeho, Ota Bavorský (r. 1308), načež Karel Robert Neapolský přízní papežovou králem učiněn, jenž potom panoval až do r. 1342. Syn jeho Ludvík I., příjmím Velký, stal se po smrti Kazimíra Velikého také králem Polským (r. 1370). Z jeho dvou dcer donesla Marie Zikmundovi, bratru Vácslava IV., za věno korunu uherskou, Hedvika pak Jagailovi Litevskému korunu polskou. Zikmund korunován jest r. 1387 za krále, a panoval dosti slabě až do r. 1437.

Dějiny rakouské dále pomíjíme, ježto již počátkem této doby národnosť česká v Rakousích byla na vymření.

2. Dějiny umění.

Umění v tomto dvoustoletí velmi zdárně postoupilo. Zvláště zvelebovalo se stavitelství stavením klášterů a nádherných chrámů po všechnu tu dobu, též stavením

hradů za Vácslava I a Otakara II, a zakládáním i rozšiřováním měst za Otakara II. O pokročilém spůsobu umění stavitelského v Čechách i v Moravě svědčí románské portály chrámů Tišňovského (roku 1233—40) a Týnského, krypta kostela Kouřímského a hrad Šternberk v Čechách z první polovice věku XIII.; z doby pozdější svědčí o tom gotické chrámy Vysokomýtský (asi z r. 1260), Roudnický, založený r. 1330 od biskupa Jana z Dražic, Kralohradecký, Týnský a Karlovský v Praze, Kolínský, Plzenský, Slanský, Třebonský, Sedlecký a Svatojakubský v Brně, zvláště pak Svatovítský v Praze (založ. r. 1344); hradové Pernšteinský (asi z r. 1260) a Karlšteinský, Pražský most Vltavský s ozdobnou věží Staroměstskou a j. Také pověstná věž chrámu sv. Štěpána ve Vídni má stavitele českého Vácslava za původce (r. 1388). Důmysl stavitelů XIII. věku jeví se jmenovitě v pravidelnosti měst od nich založených, totiž Unčova a Znojma (kromě hradu) z časů Přemysla Otakara I., Jihlavy z časů Vácslava I., Olomouce (krom Předhradí), Uh. Hradiště, Nové Plzně, Českých Budějovic, Vysokého Mýta, Poličky a j. z časů Otakara II., konečně Nového města Pražského z časů Karla IV.

Malířství v století XIII. s velikým prospěchem jest vzděláváno, zvláště od mnichů. Některé drobnomalby z té doby pokládají se za nejvzácnější památky malířství vůbec. Pěkné miniatury mnicha Miroslava spatřují se v slovníku Mater Verborum asi z r. 1242—1252, drobnomalby Bohuše Litoměřického v bibli Jaroměřské z r. 1259, výtečné obrazy malíře Velislava v bibli Lobkovické a miniatury téhož malíře v připojené k ní legendě o sv. Vácslavu asi z r. 1270—80, v nichž jmenovitě pěkně vyobrazen kroj staročeský; rovněž vynikají malby toho spůsobu mnicha Koldy v pašionále abatyše Kunhuty z roku 1312 [1]). Jiných obrazů ze XIII. století

[1]) Více o těchto památkách umění staročeského vypravuje J. E. Vocel v Časop. Mus. na r. 1852, sv. 1 a 2.

nezachovalo se, až na troje výtečné vyobrazení Madonny na tabulových obrazech v chrámě cisterciáckého kláštera Vyšebrodského a chrámů Krumlovského a Zbráslavského. Co se týče malby na stěně, památné jsou obrazy ze života Kristova a knížat českých z rodu Přemyslova v kapli hradu Znojemského ze začátku XIII. století. Malby na skle z XIII. věku vesměs zkázu vzaly, vědomo však, že již r. 1276 biskup Jan okna chrámu sv. Víta malbami takovými nákladně ozdobiti dal. Za císaře Karla IV., přítele a štědrého zvelebovatele umění vůbec, vznikla v Praze z posavadního bratrstva malířského proslulá škola umělecká, k níž náleželi kromě Tomáše z Mutiny (Modeny), Vlacha, a Mikuláše Wurmsera ze Štrasburku, domácí umělci Dětřich Pražský, Zbyšek Trotinský a j. Dětřichovy obrazy na deskách chovají se podnes na Karlšteině a v Belvederu ve Vídni. Jiné obrazy z doby Karlovy spatřují se v Praze v kostelích Týnském, Svatoštěpánském a Vyšehradském, též v kostele Vyšebrodském, Roudnickém a j. Malby na stěně zachovaly se na hradě Jindřichohradeckém (z r. 1338), na Karlšteině a v kapli sv. Václava na hradě Pražském, kdež portál ozdobují také obrazy českých patronů v mosaice. Výtečné miniatury nalezají se v misále arcibiskupa Očka z Vlašími a v breviáři Křížovnickém z r. 1351.

Jak sochařství v té době prospívalo, patrno z tesaných prací na chrámích Tišňovském (z r. 1233) a Týnském, též ze soch poprsních v galerii chrámu sv. Víta, z náhrobků krále Přemysla Otakara II. tamtéž a sv. Ludmily v kostele sv. Jiří. Velmi pěkné sochy Mariánské z XIV. věku chovají se v chrámích Plzenském, Karlšteinském a Jindřichohradeckém.

O tom, kterak kovolitectví postoupilo, svědčí bronzová socha sv. Jiří na hradě Pražském, ulita r. 1373, a některé zvony z XIV. století, Benešovský z r. 1322, Převlický (blíž Slaného) z r. 1386 a Brněnský u kostela sv. Tomáše z r. 1393. Skvělou památkou umění zlatnického jest zlatý kříž drahými kameny vykládaný v bisk.

chrámě Řezenském, darovaný od krále Přemysla Otakara II., a koruna Svatovácslavská, zhotovená r. 1345, krom jiných prací uměleckých v pokladu chrámu sv. Víta; památkou pokročilého umění mincovního jsou české groše krále Vácslava II., Karla IV. a Vácslava IV. [1]).

3. Dějiny řeči.

V této době velice ubylo země, v kteréž jazyk český ode dávna býval obecným, jazyk pak, co do vnitřní čistoty, nemalé porušení bral. Co v předešlých stoletích na ujmu národnosti české dělali cizozemci, vkládajíce do osad českých v Rakousích a v Bavořích Němce a zřizujíce v zemích těchto kolonie německé, to nyní činili ve svých zemích knížata domácí, králové Čeští z rodu Přemyslova a s jich přivolením domácí korporace duchovní a mnozí velmožové světští, nejvíce pro rozmnožení důchodů. Počátek v tom učinil král Přemysl Otakar I. (od r. 1197—1230) a bratr jeho Vladislav Jindřich, markrabě Moravský (od r. 1197—1222); dokončil pak tu kolonisaci až na malé částky král Přemysl Otakar II. (od r. 1253—1278). První osady německé v Čechách zřízeny jsou ku konci XII. a na začátku XIII. století v krajině severozápadní po obou březích řek Ohře a Bělé na statcích kláštera Teplského, založeného r. 1197 skrze Slavka, kaštelána Bilinského. Léta 1203 daroval pan Slavek v té krajině klášteru Oseckému ves Sconfelt (Tuchomyšl) a polnosti nějaké ve Fridbachu, kterážto dvě místa jsou po Chebu a Nové Vsi první osady německé v Čechách, ježto se v listinách jmenují. V listě, daném r. 1213, připomíná se německé městečko Lichtenstat (česky Hroznětín), založené od Hroznaty a v jiném listě, daném r. 1207, městečko Zlawkowerde (Schlackenwerth, česky Ostrov), založené od Slavka, který touž dobou vystavěl také německé město Slavkov, dle něho Zlawkenwalde (nyní Schlackenwald) zvané a vesnici Pafengrune

---

[1]) Zevrubnější zprávu o umění českém XIII a XIV. století podává J. B. Müller v Názorném atlasu k Nauč. Slovníku, I, 61—77.

(Pfaffengrün). V krajině dotčené šířeny jsou osady německé ku konci XII. století též od cisterciáků Waldsasských, jimž tam r. 1196 pán český, Milhost jménem, daroval statky Bečov na řece Teplé a Mašťov blíž Doupova; týmž časem osazena jest také dle vší podobnosti lidem německým nemalá část země České podél hranic bavorských okolo Plané, Tachova, Přimdy a Hostouně, i podél hranic saskolužických okolo Děčína, Chřibské, České Lípy a Doksan [1]).

Na Moravě vyskytují se první osadníci němečtí na počátku XIII. století se dvou stran zaroveň, severně na hranicích slézských a jižně na hranicích rakouských. Byliť tu usazováni v městech nejprvé skrze markraběte Vladislava Jindřicha a vně měst skrze cisterciáky Velehradské a řád německý, potomně skrze krále Otakara II., skrze Brunu, biskupa Olomouckého a skrze rozličné kláštery a jiné korporace duchovní. První Němci na Moravě jmenují se v listě z r. 1228 dva měšťané Velehradští, Altman a Wrzman, kteří se na Velehradě zaroveň s cisterciáky německými po r. 1202 usadili [2]). Okolo r. 1207, když byla kolonisace německá z Dolního Slézska přes Nisu a Otmuchov až k Freiwaldovu a Cukmantlu postoupila, osazena jest Němci pohraničná krajina moravská okolo Bruntálu a Benešova, jakož se podobá, Benešem, Vokem a Milotou z rodu Kravařského, jak místní jména Benešov (nyní Bentsch), Wokendorf (Jelení) a Milotendorf (Dochov) ukazují. Roku 1213 vysadil jistý Dětřich (Theodoricus) s přivolením markraběte Vladislava město Unčov obyvateli německými, a založil na blízku v lesích vymýtěných vesnicc německé Dittersdorf (Dětřichovice) a Eisenberg (Něm. Rudu). Touž dobou vysadil král Přemysl Otakar I. Opavu i Krnov Němci, od kteréhož času i starodávný kraj Holasovický Opavským jmenován jest. Krajina však mezi Opavou a Olomoucí, zejména okolo Berouna a Dvorců, byla té doby ještě naskrze česká.

---

[1]) Listy, v nichž se zprávy o této kolonisaci podávají, viz v Erbenových Regestech k rokům položeným. — [2]) Doklady o usazování Němců na Moravě, jak tuto se vypravuje, obsaženy jsou v Bočkově Diplom. Mor.

Na jihu počalo se poněmčování pode Znojmem ve vesnici Hnanici (Gnadlersdorf), v kteréž jistý Rudoger okolo r. 1210 vinice dle spůsobu německého klášteru Louckému daroval. Ok. r. 1220 osazeny jsou lidem německým Vršany (Frischau) u Znojma a Přítluky u Podivína skrze cisterciáky Velehradské. Tou dobou (r. 1222) jmenuje se v listech i blízká poněmčená Lednice (Isgruob) a Děvičky (Magdeberc) u Mikulova. I nelze pochybovati, že tehda již celý pruh země od hranic rakouských k Drnoholci, k Mikulovu a k horám Palavským Němcům v držení se dostal, ačkoli se jiná místa v té krajině teprv za krále Vácslava I. jmenují, totiž r. 1244 Pulgary a Nidek a r. 1259 Drnoholec (Dürnholz) a Niclaspurch, kterýž r. 1218 slul ještě Mikulov. Ok. r. 1222 usadil král Přemysl Otakar I. Němce v Novém Brně od paty vrchu sv. Petra na sever s hlavní farou sv. Jakuba a několik let potom v Novém Znojmě s farou sv. Mikuláše a v horním městě Jihlavě. Týmž časem šířili se Němci vůbec v okolí Znojemském a Slavonickém, v krajině od Jihlavy k Německému Brodu, ve Velké Biteši, od r. 1240 až asi do roku 1440 Heynrichs jmenované, a v různých osadách okolo Brna, Dolních Kounic a Miroslavi.

Za krále Vácslava I. uváděni jsou Němci do Čech i do Moravy ne tak hlučně, však téměř nepřetrženě. Dle Dalimila dal jim král Vácslav ves Stadici, rodiště praotce svého Přemysla blíž Teplic, a některé jiné dědiny. Léta 1232 vysazeno s přivolením jeho od kláštera Doksanského německé městečko Kunigberch (Kinšperk) blíž Lokte. V Moravě vznikly nové osady německé v Opavsku, z nichž se roku 1240 jmenuje ves Hohendorf (Bohuchvalov) blíž Hlubčic. Okolo r. 1249 osadil Bruna, biskup Olomoucký, německými kolonisty Osoblahu (Hotzenplotz) a založil tamtéž v lesích vymýtěných Janestorph (nynější Johannisthal) a Henrikestorph (Hennersdorf) krom jiných dědin. Léta 1250 proskakují tam německá jména vesnic Ekhardistorph (Jakartice), Hermansdorf (Herminovy), Darkendorf a některých jiných osad, ježto náležely cisterciákům Velehradským, a rok potom jmenuje se v též krajině hrad Ful-

štein od truksasa Brunova, Herborda z Vulmenšteina, založený.

Valně však a s rozmyslem provádělo se usazování Němců za krále Přemysla Otakara II. Tu jimi již šmahem naplněny jsou celé krajiny a množství měst v Čechách a na Moravě. Léta 1257 vysadil jimi Přemysl Malou Stranu Pražskou, a touž dobou nově založená města České Budějovice, Vysoké Mýto, Litomyšl, Poličku, Krumlov, Rožmberk, Nové Hrady, Novou Bystřici a j.; jiná města týž král rozšířil a Němcům na obývání dal, totiž: Novou Plzeň, Novou Chrudím, Hradec Králové, Bydžov a j. Ano veškeré Loketsko, pokud již prvé poněmčeno nebylo, veškeré pohoří Krkonošské s městy Trutnovem a Broumovem, celé hrabství Kladské [1]) s horami Kralickými a krajina okolo Landškrouna a Litomyšle po hranicích moravských v prvních létech panování jeho obyvatelstvem německým jsou naplněny. Tuto kolonisaci řídili jednak zámožnější velmožové domácí i cizí, jednak klášterové, kteří v krajinách dotčených měli statky; Budějovice na př. vystavěl ok. r. 1260 Budivoj z rodu Rožmberského, Litomyšl klášterníci premonštráti, Poličku a snad i Vysoké Mýto Kunrat z Löwendorfu, Rožmberk Vok z Rožmberka, Novou Bystřici Sezima z Landšteina, vůbec pak Krumlovsko a Jindřichohradecko kolonisovali pokrevní páni z rodu Rožmberského a Hradeckého. Kladsko osazoval Havel z Löwenberka z rodu Waldšteinského, jehož jméno tam posud město Bystřice, německy Hawelswerde (Habelschwert) zvané, připomíná; hory Rychnovské v Hradecku osadil Heřman z Drnoholce z moravského rodu Kounického, a Landškrounsko bratr jeho Vilém, od něhož město Ústí nad Orlicí obdrželo německé jméno Wilhelmswerde (t. j. Vilémův ostrov, nyní

[1]) V Kladsku vloženi jsou Němci v některých místech mezi Čechy. V Dušníkách nyní naskrz německých byli na př. ještě r. 1350 obyvatelé čeští vedlé německých, ježto tehda Tyček z Panevic, pán na hradě Homoli, nadal tam kněze, který měl českým farníkům sloužiti slovem božím a svátostmi. Město Radkov však bylo již r. 1427 celé německé. Ludvíkovy Památky města Náchoda. Str. 39 a 55.

Wildenschwert). Osady německé na Broumovsku zakládali benediktini tamější, na Litomyšlsku premonštráti Litomyšlští[1]), na Vyšebrodsku na hranicích rakouských cisterciáci Vyšebrodští.

Na Moravě vystavěl král Přemysl Otakar II., jakož podobno, hned z počátku panování svého německé město Olomouc pod českým Předhradím[2]), a zároveň počala se kolonisace po celém téměř Olomoucku a pohraničném Opavsku[3]). Pohoří Jesenské od Králík a Starého Města dolů k Šumberku, Berounu a ke Dvorcům kolonisovali podnikatelé neznámí. Okolo Jilové, Střelné a Budišova usazovali Němce premonštráti Hradištští, okolo Libové biskup Bruna, v okršlku Potstatském páni Potstatští, a v Kravařsku od Oder a Vítkova k Nov. Jičínu a Bilovci páni z Kravař a z Fulšteina, též Frank z Hukvagu, jakož se tam ve jméně vsi Bludovic (Blaudendorf) památka jeho syna Bluda, a ve jménech měst Fulneka a Wagstadtu (t. j. Vokštatu č. Bilovce) památka Herborda z Fulšteina a Voka z Kravař posud zachovala. V Opavsku vysadil nepochybně král Otakar město Hlubčice lidem německým, kdež se r. 1269 objevují

---

[1]) Jméno městečka Abštorfa (Opatova) a vsi Hermsdorfu (Kamenné Horky) zřejmě uvádí v paměť opata Litomyšlského Heřmana, jako zakladatele obou míst (r. 1252—1260). — [2]) Uvážíli se, že při starých Hradech Brněnském, Znojemském a Unčovském již za krále Přemysla Otakara I. vystavena jsou města, osazená Němci a že za téhož krále i města Jihlava a Opava počátek vzala, bylo by se ovšem domýšleti, že také při hradě Olomouckém, co předním v zemi, nebylo město německé vystaveno později. Však v listinách nikde se o tom ničeho nepřipomíná, a první jména německá obyvatelů Olomouckých, až na Fridricha, vikáře u sv. Mořice, z r. 1257, přivádějí se teprv v listech z r. 1262 (Henricus, Sifrid Brugnarius a Wernard) a z r. 1267 (Oto, Conradus a Pertoldus. Boč. Cod. diplom. III, 346 a 420). — [3]) Památno jest, že v některých městech ondy českých, do nichž vloženi jsou Němci, nacházejí se ulice, nejvíce postranní, zvané české (Böhmgasse, Böhmengasse), jimiž obyvatelé domácí, prvé tu usazení, musili vzíti za vděk. Takové ulice jsou: v Brně, v Olomouci, ve Znojmě, v Jihlavě, Mikulově, Hustopečích, v Českých Budějovicích a v Rakousích ve Vitorazi (Böhmstrasse k Novým Hradům), v Cmuntu či v Ústí nad Lužnicí (Böhmzeil) a v Lavě (Böhmergasse).

první Němci Gumpert a Theodorich, a biskup Bruna statek Ketř (Katscher); týž biskup naplnil též krajany svými v západním Olomoucku na hranicích českých Svitavy, Mohelnici a Březovou krom dědin okolních. Fridrich z Schönburka a synovec jeho Boreš z Risenburka kolonisovali Moravskou Třebovou a krajinu okolní, o čemž svědčí ves Boršov (německy Porstendorf) blíž Třebové, v níž se podnes jméno Boršovo zachovalo. Polouostrůvek německý u Jevička zalidnil ok. r. 1258 Alber, richtář Jevičský, jiný ostrov u Konice od Skřipova k Deštnému osadili premonštráti Hradištští, město Litovel z nařízení krále Otakara II. nově vystavené, richtář Henrich, řečený Epich, a dědiny okolo Olomouce dílem biskup Bruna (Slavonín) a kapitula Olomoucká (Povel, Medvězí a Neředín), dílem obec Olomoucká (Hněvotín). Tehda povstal také aneb doněmčen jest ostrůvek německý mezi Rousinovem a Viškovem v Brněnsku přičiněním proboštů Brněnských (ve Zvonovicích), cisterciáckého kláštera Ždárského (v Kučerově), Slavkovské komendy řádu německého (v Kroužku) a biskupa Bruny (v Rostěnicích, Hlubočánech a Prusích toho času německých).

Kromě toho vloženi jsou Němci po různu do mnohých jiných měst a vesnic téměř po celé zemi, na př. do Uherského Brodu, bezpochyby od Borše z Risenburka, jenž tam na blízku vsi Derfle a Boršice založil; do Podivína, do Modřic a Žilošic u Brna od biskupa Bruny, do Vojkovic tamtéž, do Velké Rakové u Konice, do Choliny u Litovle, do Praskoles (Prasklic) a Švabenic a j.

Touž dobou, když v Čechách a na Moravě Němci jsou usazováni, měla kolonisace německá valný průchod také na Slovensku. Králové Uherští, aby některé části země, vpády Kumánskými a r. 1241 vpádem Tatarským zpustlé, znovu lidem osadili, přijali do nich Němce, jednak ze severu Sasy a Duřinky, jednak z jihu Šváby. Kterak v krajinách slovenských toto osazování míst a okršlků skrze Němce předse šlo a mnoholi Němců se tam přistěhovalo před vtržením Tatarským a mnoholi po něm, toho z nedostatku památek písemných náležitě dovésti nelze. Až do r. 1241

připomínají se Němci toliko v Svatém Benediktě na Hronu, kdež jim (r. 1217) společně s Uhry a Slovany propůjčeno týchž práv, jichž požívali „hosté“ v Pešti, v Budíně a v Královském Bělehradě [1]). Od vpádu Tatarského však jmenují se v listech královských a jiných nepřetrženě, jednak co hosté prvé tu usazení, jednak co kolonisté nově přibylí. Léta 1243 povolil probošt Jásovský německým obyvatelům města Jásova (Joosz) v Abaujvarsku, aby si sami volili richtáře svého [2]). Král Béla IV. obnovil r. 1244 výsady saským hostům Krupinským a Zvolenským [3]), totéž učinil r. 1254 Bansko-Bystřickým, Dobronickým a Babinským. R. 1248 vešlo 24 německých měst Spišských ve zvláštní spolek, v jehož čele bylo město Levoč tehda nově vystavené [4]). Roku 1254 udělil král Béla městečku Smížanům (Schmögen) práva jiných měst Spišských [5]) a roku 1259 městu Kežmarku některé výsady [6]). R. 1265 obdrželi od něho obyvatelé němečtí městysu Chyb (Hyb, Geibe) v Liptově práva svobodného města [7]). R. 1282 potvrdil král Ladislav IV. německému městu Hnilci (Göllnitz) výsady horního města [8]) a r. 1291 král Ondřej III. arcibiskupovi Ostřihomskému, Vladimírovi (Lodomerius) hranice okršlku Rožnavského (Rosenau) [9]).

V listinách století XIV. přivádějí se kromě mnohých starších osad německých také některé nově přibylé. Okolo r. 1320 založeno jest na př. město Bardějov (Bartfeld) v Šáriši, ježto mělo obyvatelstvo dílem německé [10]); r. 1322 vystaveny jsou ve Spiši německé vsi Štefanovce (Stephanau) [11]), Malý Slavkov (Klein-Schlagendorf) a Helcmanovce (Hannsdorf) [12]). R. 1326 založena jest Dobšina (Dobschau) v Gemeru a nadána výsadami německé Krupiny [13]); téhož

[1]) Carl Freih. von Czoernig Ethnographie der öster. Monarchie. Wien 1855, II, 242, kteréhož díla, pokud Slovenska se týče, i dále tu užito. — [2]) Fejér Cod. diplom. VII, 112. — [3]) Tamtéž, IV, 1, 322. — [4]) Wagner Analecta Scepusii I, 266. — [5]) Fejér IV, 2, 211. — [6]) Tamtéž, str. 48. — [7]) Tamtéž, str. 312. — [8]) Tamtéž, V, 3, 125. — [9]) Tamtéž, VI, 1, 100. — [10]) Fejér VIII, 2, 235. — [11]) Tamtéž, str. 389. — [12]) Wagner Analecta Scep. I., 446 et 449. — [13]) Fejér XIII, 2, 130.

roku udělil král Karel I. hostům Křemnickým svobody české Kutné Hory[1]), a r. 1322 založil německé horní město Smolnici (Schmölnitz) ve Spiši[2]), r. pak 1339 propůjčil hostům Růžomberským (Rosenberg) v Liptově svobod města Něm. Lipče[3]). Touž dobou usadil hrabě Bojnický Němce Krikehajce v Porubě a v Cáchách v Nitránsku[4])

Tím spůsobem byly v polovici XIV. století po celém pásmu Tater, počínajíc od Růžomberka a Německého Právna, osady německé rozloženy, v Liptově, v Nitránsku a v Šářiši po různu, v Tekovsku však, počna od Křemnice, ve Zvoleně, Hontě, Gemeru a ve Spiši takořka v nepřetrženém spojení. V Čechách pak a v Moravě, kdež tato kolonisace již za krále Otakara II. dokonána jest, dostala se Němcům téměř třetina země a mimo to přední města v držení, a jazyk český súžen jest od té doby bez mála na onen okršlek, v němž průchod má podnes.

Však nejen co do prostranství země jazyk český tou dobou vůbec velice se stenčil, nébrž v Čechách a v Moravě i ode dvoru královského a markrabského, ze společnosti vyšší šlechty a ze soudů na mnoze jest vytištěn. Již v druhé polovici XII. století lnuli někteří Přemyslovci a dle nich šlechticové u dvoru postavení s oblíbením k němčině, potomci jich pak v století XIII. byli smýšlením i činěním již téměř naskrze Němci.

Přemysl Otakar I. dal zalíbení své v němectví na jevo netoliko tím, že Němce do země potahoval, alebrž i tím, že na místě předešlého staršinství německé prvorozenství v posloupnost dědickou uvedl, že práva Majdburského některým městům, jmenovitě Bruntálu a Unčovu, propůjčil, a že měl za písaře téměř samé Němce, jakož byli Benedikt (r. 1222), Epo, probošt Litoměřický a Kunrat Brněnský.

Mnohem více přál němectví na ujmu jazyku českému král Václav I. Jsa německy vychován a milovník básní německých, štědře choval u dvoru svého zpěvce

---

[1]) Fejér VIII, 1, 295. — [2]) Tamtéž VIII, 3, 577. — [3]) Tamtéž VIII, 7, 319. — [4]) M. Bel Not. Hung. IV, 440.

německé, jmenovitě Porýňana Reinmara z Zwetru, a měl za přední důvěrníky rozené Němce, zvláště Ojíře z Frideberka, pověstného turnéře, jehož přičiněním turnaje, nádhernost v oděvu, v zbrani a ořích a podobné obyčeje německé do země uvozoval a mnohých důležitých úřadů cizozemcům propůjčil, na př. r. 1241 biskupství Olomouckého Kunratovi z Frideberka, příbuznému dotčeného Ojíře. V těchto spůsobech cizozemských ihned sobě šlechta česká za příkladem královým libovala, dávajíc hradům svým jména německá a přijímajíc je sama za dědičná jména rodu svého. Tím spůsobem dali sobě (po r. 1241) pan Havel Děčínský příjmění „z Löwenberka", Zdislav Chlumecký „ze Šternberka", Boreš Osecký „z Risenburka", Vok, syn Vítka z Prčic, „z Rosenberka" (r. 1250), Smil Žitavský „z Lichtenburka" a j. p.

To vše, ano mnohem více dálo se za Přemysla Otakara II., který již co markrabě Moravský míval nejraději kolem sebe rádce a společníky německé, jakož byli Bruna, biskup Olomoucký, Ota z Plavna, Heinrich z Lichtenšteina (r. 1248) a j.; tím více obcoval s nimi a jinými pány německými, když se stal vojvodou Rakouským a Štyrským (r. 1251), kteréž doby měl za důvěrné notáře své Sifrida a Gotfrida, nepochybně Rakušany. Při dvoře svém choval jako otec jeho zpěvce německé, totiž kromě Reinmara z Zwetru básníka Sigehera, a jakožto milovník literatury německé dal sobě dodělati Oldřichem z Türlina, rodilým z Korutan, oblíbenou báseň „Vilém Oranžský", od skladatele Wolframa z Eschenbachu († r. 1220) nedokonanou. Pročež také básníci němečtí Sigeher, Suonenburg, Tanhûser, bruoder Wernher, Mîssenaer a jiní Otakara jakožto štědrého příznivce svého velebili [1]) Pod jeho záštitou

[1]) Podobnými příznivci milostného básnictví německého, jako byl Přemysl Otakar v Čechách, byli touž dobou i polští Pjastové ve Slézsku, pomořanský vojvoda Barnim († r. 1278 ve Štětíně) a Ranský kníže Vitislav III. Barnimovu smrt opěval mistr Rumeland, a kníže Vitislav sám prý skládal písně německé. F. Barthold Gesch. v. Rügen und Pommern II, 565.

zmohla se němčina v Praze tou měrou, že v radě městské Němci osadili téměř všechna místa konšelská. Nejinak bylo i v Olomouci, v Brně, v Jihlavě a v městech Otakarem založených. Jména německá hradů rytířských a rodů panských přišla za něho ještě více v oblíbení, nežli za jeho otce. Tehda vznikla jména pánů ze Švamberka (Schwanenberga), z Rožmitálu (Rosenthalu), z Waldšteina, z Pernšteina (Baerenšteina), z Kunstatu (Kunina města) a j.; také osadám českým dávána jsou jména německá, na př.: Sternenau (nyní Štarnov, ves moravská u Šternberka), Strahlenberg (nyní Štramberk), Braunsberg (t. j. Brunov, nyní Grušberk) a p.; zámek Sehrad v Hradišťsku přezván Engelsberkem, Vyzovice Smilheimem, Újezd u Brumova Wilberkem, Bránky u Kelče Brankendorfem, Vilémovice blíž Jedovnic Wilhelmsschlagem atd. Někteří páni opovrhli i staročeskými jmény osobními, jmenujíce děti své po německu, jakož na př. Smil z Lichtenburka (od r. 1243 do r. 1269) třem synům svým dal jména německá: Heinrich, Ulrich (Ulman) a Remund. Na Moravě mnoho v té věci přičinil biskup Bruna, jenž téměř všech manských statků chrámu Olomouckého propůjčil krajanům svým z Dolních Němec, na př. rytířům z Wertingehuzen, Hemenhuzen, Vrolenwezen, z Schowenburka, Ronsberka, z Ginstu a j.

Neméně šířila se němčina po smrti Otakarově za Oty Braniborského, zlopověstného poručníka krále Vácslava II. a za Albrechta Saského, správce Moravského. Ani král Vácslav II. nebyl Němcům nepřízniv, jakož patrno z toho, že jej básníci němečtí Jindřich Míšenský, řečený Frauenlob a Oldřich z Eschenbachu (v Čechách rodilý), žijící toho času v Praze, nemálo velebili a truchlozpěvy na jeho smrt složili. Po vymření Přemyslovců za králů Rudolfa Rakouského a Jindřicha Korutanského měla němčina týmž spůsobem volný průchod. V tom čase užívali jí někteří pánové čeští již za jazyk diplomatický, spisujíce v ní listy soukromé, zejména Jindřich z Rožmberka, jenž vydal dne 12. dubna 1300 první list takový v Čechách, týkající se statků Ples-

berka, Stropnice a Eibenšteina [1]) a Remund z Lichtenburka, kterýž vydal r. 1310 první list německý v Moravě, svědčící klášteru Oslavanskému [2]). Rovněž zmáhalo sa němectví za krále Jana Lucemburského. Při jeho korunování r. 1311 v chrámě sv. Víta na hradě Pražském zpívalo se dle zprávy Petra, toho času opata Zbraslavského, více německy než česky. U jeho dvoru, jehož správcem byl Němec Ota z Nyemans, mluvilo se nejvíce německy, a taktéž uvedena za něho němčina do správy zemské, zvláště když za jeho nepřítomnosti řídili zemi cizozemci, Petr, arcibiskup Mohučský a Berthold hrabě z Heneberka. Z kanceláře jeho vydávány jsou již listy královské v jazyku německém, a to první Fridrichovi a Lipoltovi, vojvodům Rakouským, na den sv. Jakuba r. 1312. Ano roznesla se o něm r. 1318 i pověsť, že chce Čechy vyhubiti a na jich místě usaditi Němce. Jakého rozšíření té doby němčina v Praze došla, viděti z toho, že rada městská také pořádkům řemeslnickým listy německé vydávala, jmenovitě r. 1416 pořádku krejčovskému, a že práva městská, r. 1341 obci daná, sepsána jsou jediné jazykem německým. V těchto těžkostech, ježto od smrti Otakarovy na jazyk a na národ Český naléhaly, neopomíjeli však někteří mužové šlechetní hlasů svých pozdvihovati. Statečnými obranci jazyka i lidu českého prokazovali se býti za časů Otíka Braniborského (r. 1282) páni Hynek z Dubé, Ctibor z Lipnice, Jaroslav z Jablonné a Záviše Vítkovic, řečený z Falkenšteina; za Jindřicha Korutanského a za krále Jana Vilém Zajíc z Waldeka (r. 1320), jejž prodlužovatel kroniky Kosmovy nazývá „nejvěrnějším národu Českého obhájcem", nad jiné pak nejmenovaný spisovatel rymované kroniky České, řečené Boleslavské (domnělý Dalimil), okolo r. 1314.

Za císaře Karla IV. (r. 1346—1378) tento nepřirozený a nebezpečný způsob, v nějž národnost česká od více než od sta let byla uvržena, poněkud se zlepšil. Karel

---

[1]) V archivu Českého Museum. — [2]) Boček Codex diplom. Moraviae VI, 31.

chovaje lásku k jazyku své ušlechtilé matky [1]), nařídil, jak mile u vládu se uvázal, by na rádnici Pražské s obyvateli českými česky se jednalo, a nikdo aby nebyl učiněn soudcem, kdož by česky neuměl. S přivolením papeže Klimenta VI. založil (r. 1349) v Emausích klášter slovanský a v bule zlaté ustanovil, aby synové volenců říšských řeči české se učili. Zrušenou rovnováhu jazyka českého a německého v obci Pražské napravil založením Nového města Pražského (roku 1348), téměř zcela českého. Však přímo císař Karel jazyku českému ani ve školách, ani v kanceláři královské ani vůbec v úřadech průchodu nezjednával, ano dával hradům německá jména, nazvav nový hrad u Jivové v Olomoucku „Twingenberh" a nový hrad blíž Berouna „Karlštein". Na učení Pražském jím založeném vyučováno toho času jediné latinsky a mnozí učenci pohrdali češtinou, jakož patrno z pokárání, daného jim od Tůmy ze Štítného (r. 1374). Desky zemské, jak české tak i moravské (r. 1348), i manské desky Olomoucké, psány jsou jazykem latinským, a z kanceláře královské i z markrabské na Moravě vycházely po všechno panování Karlovo listy pouze latinské a německé. Toliko soukromé listy české zdělávaly se již za doby Karlovy, z nichž zachovaly se list Tůmy ze Štítného, daný dne 8. září 1373 sestře jeho Dorotě Odolenové z Chlumu na dluh 50 kop gr. [2]), a „Pravidla řemesla soukenického v Rychnově", potvrzena od Jetřicha a Albrechta z Rychnova dne 2. června r. 1378 [3]).

Za krále Václava IV. (r. 1378—1409) došel jazyk český poněkud práv jemu náležejících, stana se jazykem diplomatickým u šlechty české i moravské a jazykem jednacím v úřadech městských i v královské kanceláři v Praze

---

[1]) Viz o tom slova jeho ve výpisu z jeho života v Příkladech jazyka, č. 50. — [2]) Vytištěn jest v Časop. Mus. na r. 1861, str. 349. — [3]) Tištěna jsou v témž časopise na r. 1860, str. 22. — Slované, kteří neužívali latiny, mají mnohem starší listy, psané jazykem národním, t. Rusové z r. 1130 (Jurjevskaja gramota, faksimile v Českém Mus.) a Srbové z r. 1189 (F. Miklosich Monumenta serbica, p. 1). Nejstarší list, psaný jazykem německým, jest z r. 1240. Haupt's Zeitschrift, IX, 261.

a v markrabské v Brně. Nejstarší zápis městský zachoval se z r. 1388 v knihách Hradčanských. Z kanceláře královské vydán, pokud vědomo, první list dne 25. srpna 1394, jímž král Vácslav v rozepři o řád zemský podal se na rozsudek několika pánův, a z kanceláře markrabské dne 17. března 1387, jejž markrabě Jošt dal bratru svému Prokopovi na dluh 500 kop grošů. Tehda počalo se jazyka českého také užívati k nápisům na zvonech. Nejstarší nápis toho spůsrbu jest v Převlicích blíž Smečna z r. 1386, jenž zní takto: „Leta boziho Mztccc osmdesateho sesteho Pane bze racz zdarziti tento zvon“. Neméně vysvědčují nápisy české na lžicích vdovy císaře Karla IV., Alžběty Pomořanské († r. 1393), chovaných v Hradci Králové (na př. Czo pan buoh da, to stati se ma atd), kterak sobě čeština toho času zjednávala průchod v domácnosti, u dvora a u šlechty.

V jakém spůsobu v tom čase byl jazyk národní na Slovensku, o tom zpráv souvěkých nestává. Podobno, že latina, později v Uhřích vůbec obyčejná, již za oné doby v úřadech a v obecné správě tam byla zavedena, a že tedy některá slova právnická, jichž podnes lid slovenský užívá, již za toho času v obyčej vešla, na př. úžera (usura, lichva), instancia (žádosť), separacia a p. V městech, kde byli většinou Němci, na př. v Krupině, v B. Bystřici, ve Šťávnici a j., užíváno v řízení městském i v pořádcích řemeslnických němčiny, a obyvatelé němečtí nechtěli Slováků ani do rady městské připouštěti, ani do cechů, ano na každém chlapci, který chtěl za učně přijat býti, žádáno, aby vysvědčil, že jest dítě rodičův německých [1]).

Změny v jazyku, pokud z památek literních jsou patrny, zběhly se v tomto dvoustoletí zvláště tyto:

Široká samohláska *a* proměněna jest po úzkých souhláskách v století XIII. v úzké *e*, a široké *u* v 2. čtvrti XIV. století v úzké *i*. V listě, daném r. 1197 klášteru Tepelskému

[1]) M. Schwartner's Statistik von Ungarn, Pesth 1798, S. 93.

a v jiném, propůjčeném r. 1209 klášteru Zábrdovickému, psáno: Skalice místo Skalica, a v listě, daném kapitule Olomoucké r. 1209: Zauise m. Záviša a p. Mnoho takových přehlásek nalézá se v Nekrologu Podlažickém, sepsaném roku 1227, na př,: Cernice místo Černica, Malice m. Malica, Domasse m. Domaša, Gostisse m. Hostiša a j.; též v glosách k slovníku Mater Verbornm (z r. 1242—1252): hirdlice m. hrdlica, piyavice m. pijavica, oztre mece m. ostřié meča a v. j.; v Cisiojanu Mnichovském (z r. 1258—1278) čte se: namatheye m. na Matěja, mesecie m. měsiécia, a v Rukopise Kralodvorském: helmice m. helmica, s orse m. s ořa, a však v témž Rukopise psáno také: nadieia, buřia, biéda tužšia a p. Široké *u* za *i* shledává se ještě v Ruk. Kralodv., na př.: cuziech (cizích), dušu našu (duši naši), v Žaltáři Klementinském a v Kronice Boleslavské; však v pozdějších literních památkách století XIV. přeměněno jest znenáhla v *i*, na př.: hledagici (za hledajúcí), chci (za chcu), práci a p. V druhé polovici téhož století došlo toto přehlasování vrchu svého v přítomném čase časoslov: ukřižiji (ukřižuji), posylygy (posiluji), kralygess (kraluješ) a j. Hláska *e* místo *o* po měkkých samohláskách trvala až do XIV. století, na př.: Němcev místo Němcóv, bojem m. bojóm (v Ruk. Kr.), Drahoněvici m. Drahoňovici (v listě z r. 1210), královský m. královský a j.; později však již králóv, mužóm. Ke sklonku XIV. století rozkládány jsou, ač po řídku, prosté hlásky *ú* a *ý* v dvojhlásky *au* a *ay* a hláska *ó* v *uo*, na př. tauzenie (túžení), cestau, bayti, v payse (pýše), kuor, hruoza atd.

Starodávný lokál na *ás* zachoval se asi do polovice století XIII.; r. 1228 čteme ještě v listech latinských: Kirnaz (v Krňanech), Blsaz (v Blšanech), Olsaz (v Olšanech); taktéž kladen ještě lokál bez předložky: Hwalouicih (v Chvalovicích), Tinci (v Týnci, r. 1228); ale r. 1249 již: w Kutich (u Olomouce), w prerowe (v Přerově) a r. 1251 in Topolan (v Topolanech), ačkoli vedlé toho prostý lokál, na př. jutře m. v jutře po různu ještě v Alexandreidě a lokál na *ás* (horzass v Hořanech a Bukowas v Bukovanech) ještě

v deskách zemských z r. 1316—20 se vyskytuje [1]). Genitivu jmen životných místo akusativu užíváno v řeči obecné již ku konci XIII. století, což patrno z Rukop. Kralodvorského, v němž písař, zmýliv se, napsal a zase vyškrabal několikrát genitiv za akusativ, na př. Neklana kněze m. Neklan kněz, Vojmíra m. Vojmír, krahujce zlobna m. krahujec zlobný a p. Starodávný komparativ jmen přídavných na *jí* trval až do XIV. století, ježto se nejen v Rukopise Kralodvorském a v Alexandreidě, ale i v Žaltáři Witemberském nachází, na př. sněha bělejí; též staré futurum exactum: zapomenul budu, ziskal budess, i plný imperativ: sudi, ustavi a p., až do téhož času průchod měly. Koncovka *ši* 2. osoby praes.: chceši, krev piješi (Rukop. Kralodv.) zašla koncem XIII. století, zkrácena byvši v *š:* chceš, piješ. Krom minulých prostých časů objevují se také složené, na př. v Přídavku k listu Litoměřickému (asi z r. 1218): pavel dal iest zemu, v Cisiojanu Mnichovském: vskresil, v Rukopise Kralodvorském: zabili, rozlehali, uderili místo zabichu atd. Zvláštnost místní v některých rukopisech od konce XIII. století až asi do r. 1340 spatřuje se v tom, že kladeno *ju* místo *i*, na př. ljud m. lid, razju m. razi, v srdcju, (v Alex. Jindřichohradecké), wnedyelyu, burzyu, kupokanyu (v Listě s nebe seslaném) a p., což potomně opět pominulo.

Podobným spůsobem dály se rozličné změny v dobropísemnosti. V písemných památkách XIII. století až po Rukopis Kralodvorský (r. 1270—1280) shledává se vůbec ještě prostý spůsob psaní doby předešlé, dle něhož každá hláska znamenala se jedinou literou a jedné litery užíváno na poznačení několika hlásek podobných; však na místě *g* uvedeno znenáhla *h*, na př. Bohuta r. 1197, Whorcah r. 1228; na místě *h* složené *ch*, na př. Suchidol r. 1228, Wsechromy r. 1237, a *g* kladeno na místě *j*, jakož potom

[1]) Srbové lužičtí kladou podnes lokál jmen místních bez prepo-sice *ve*, pravíce: „Budešini“ místo ve Budešini; taktéž „našim domi“ místo: ve našim domi, „tvojim lisci“ místo: „ve twojim lisci“ (psaní). Smoler Piesnički luž. Serbow. I, 7.

obyčej byl až do nejnovější doby, na př. Mogek r. 1227, charodegi (čaroději) r. 1250. Mimo to užívali glosátoři v slovníku Mat. Verb. (r. 1242—52) některých liter složených, na př. *cz* za *c*: ſkriuanecz (skřivanec), *ll* za *l*: cebolle a *tt* za *t*: ſuatouýtt (Svatovit), *ss* za *ž*: rossen (rožeň), *cz* za c czuik (cvik) a j. A však okolo r. 1270—80 učiněna jest v dobropísemnosti české důležitá oprava rozeznáváním měkkých hlásek ď, ň, ť, ř. a zavedením jotace hlásek retních a sykavek. Až po onu dobu psány jsou vůbec měkké slabiky takto: zemu (m. zemiu, r. 1218), Voytech (Vojtěch), Gosteg (Hostěj, r. 1227), wrez (vřez, r. 1249); ſuet (svět), nemec (Němec, Mat. Verb.); tela (těla), gme (jmě v Homiliáři Opatovickém); tri detki (tři diétky), quet (květ, v Cisiojanu Mnichovském r. 1258—78). Však v Cisiojanu Mnich. objevují se zároveň první souhlásky změkčené: knenye a mesecie (měsiécě), a v listě, daném r. 1269 klášteru Hradišťskému u Olomouce (viz Příklady, č. 15 a 16): hranície, Bistricie, Gywowska ciesta a p.; v Rukopise Kralodvorském pak značí se již vesměs zvuky měkké, na př. ve slovích: díevíe, kuoíníe, píestíu, víehlas, zamíesí, ciesíe (Češié), sezzíe, druzíu, a *ř* znamená se složeným *rs* (=rž): wskorsíe, potrsíe, lepu dcers, sírsa sírs [1]). Tato jednoduchá

[1]) Šafařík (Die ältesten Denkmäler d. böhm. Sprache, str. 67) má za to, že Čechové a Moravané počali *ř* teprv vyslovovati, když složená známka *rs* ve spisech se objevuje, tedy v době Kralodvorského Rukop. (r. 1270—80), a že prvé vyslovovali *r* veskrz tak, jako je vyslovují podnes Slováci, říkajíce: remeslo, pred (před), reče (řeče) a p. Za důvod toho přivádí Šafařík, „že by zajisté některému staršímu spisovateli bylo *rs* nebo *rz* někde proklouzlo, kdyby se bylo *r* jako *ř* bříkavě vyslovovalo.“ A však z toho, že spisovatelé až do času Ruk. Kralodv. *ř* od *r* písmem nerozeznávali, nevychází, že by *r* nebylo se dříve jako *ř* vyslovovalo, sice by se musilo také za to míti, že až do toho času nevyslovovalo se ani měkkého ď, ň, ť a č, š, ž, poněvadž spisovatelé také těchto hlásek od tvrdých v písmě nerozeznávali. Co se pak týče toho proklouznutí složeného *rs*, proklouzlo skutečně před Kralodvorským Rukopisem několika písařům, zejména písaři listu, daného r. 1237 od krále Václava I. klášteru Tepelskému (Erben Reg. Boem. I, 427), ve jméně „Lukoho*rs*any“ u Litoměřic, písaři listu, daného téhož roku chrámu sv. Petru v Brně (Boček Cod. Mor. II, 329), ve jméně „O*rs*e-

dobropísemnost Rukopisu Kralodvorského neměla však stálosti, neboť již na konci XIII. století nastala u velmi nevhodná zlopísemnost, kteráž potom v obyčeji byla až do začátku XV. století. Psányť jsou tehda litery všelijak složené, na př. *zz* za *s*, zzwathy (svatý), nezzmyzzl (nesmysl), zzyn (syn); *chc* za *č*: wiechzssi (věčší) a dvojité souhlásky: pllny, brrzo, att (ať), (viz Příklady, č. 13 a 18); [1]) ku konci XIV. století též i dvojité samohlásky: buude, puustyty, lidskaa, zlee, pohanowee; *y* pak, které ještě v Ruk. Kralodv. bylo velmi řídké, rozhojnilo se tou měrou, že úzké *i* v některých spisech téměř zcela pominulo, na př. ve Štítného Učení křesťanském (z r. 1376, viz Příklady, č. 33), v Prorocích Pražských (viz Příklady, č. 40) a v jiných spisech, kteréžto neřesti ortografické konečně mistr Jan Hus na začátku XV. století přítrž učinil.

Nemalá změna v jazyku českem dála se též vměšováním do něho slov německých a jiných za příčinou vzájemného obcování Němců s Čechy v jednom a témž místě a uvádění německých práv, řemesel a spůsobů rytířských. Ve spisech ze století XIV. čteme tato slova prvé neobyčejná: turnej (turnýr), pancéř, rynéř (Reiner), wafnrok, pláty (plat), spalnieř (spalliera), kropieř (croupiére), kuršit (corses), šrank, rathús, šos (daň), forman, purkrabí, maštal,

---

chow" blíž Brna, a písaři glos v Homiliáři Opatovickém z pol. XIII. století ve slově: bírzmovani; v čehož patrno, že *r* již v první polovici XIII. století a tudiž i dříve bylo v Čechách a na Moravě obecné. Šafařík jest také toho mínění, že Čechové až do XIII. století vyslovovali *g* místo *h*, na př. gora místo hora, protože písaři tak psali; kdyby však tomu tak bylo, byliby musili Čechové také vyslovovati *h* místo *ch*, na př. homútové za chomútové, hladný za chladný, poněvadž se též tak psalo. Dle našeho zdání jsou hlásky *ř* a *h* u Čechů a Moravanů předhistorické, z nichž onu (ř) měli a mají společně se Srby lužickými, Polabany a Poláky a tuto (h) se Slováky, Horními Lužičany a Rusíny. Chybují tedy ti, kdož přepisujíce novou ortografií nejstarší památky literatury české: Rukopis Zelenohorský, Evangelium sv. Jana, Glosy v Mater Verborum a jiné, kladou v nich *r* místo *ř* a *g* místo *h*. — [1]) Připomenouti však sluší, že někteří spisovatelé vedlé této nemotorné ortografie užívali ortografie jednodušší, zejména písaři desk zemských z r. 1316—20, kdež čteme: wylczieho a wlczieho, Trzyebnussewssy a Triebnussewssi a j.

hynšt (hřebec), puška (Büchse, pyxis), slojieř (šlojíř), věrdunk (Vierding), kunst, tanec, ano i průpověď německou ve hře o Vzkříšení Páně (Mastičkáři) „wv pystu quest“? Od časů krále Jana vyskytují se také některá slova francouzská k pojmenování oděvu tehda nově uváděného, na př. kabát (m. krzno), kalhoty (nohavice), boty (škorně). Kterak latina v století XIII. a XIV. v češtinu působila, znamenati jest v slovích: Buoh kowarz swyeta *(deus faber mundi)*, towyez (*scilicet*), páteř (Otčenáš), mistr (*magister*), konvrš (*conversus*), element (v Alexandreidě), discipul (v leg. o sv. Prokopu) a p.

Nejvíce przněna jsou od Němců již na začátku XIII. století česká jména místní. V listu původním, zdělaném r. 1222 skrze Kunrata, německého notáře Brněnského, jmenují se na př. Pohořelice v Moravě Borliz, Příbice Briwiz, Velehrad Willegrat, Bystřice Wistriczi, Mravotice Brawatiz; v listu řádu německého z r. 1253 nazývá se Trstěnice v Znojemsku Stignitz, Miroslav Mirzelovs, Krhov Gurrihev; německý notář biskupa Bruny Olomouckého jmenoval Osoblahu r. 1253 Hozenpla, z čehož vzešlo nynější Hotzenplotz, Prostějov r. 1258 Prosteys, odkudž nynější Prossnitz, Ketř v Opavsku r. 1267 Keytser, nyní Katscher, Troskotovice u Mikulova Droskwitz, nyní Troskowitz a p. Mnohem hůře nakládáno se jmény českými v moravských deskách zemských r. 1348 zřízených. V nich psány jsou dle tehdejšího vyslovování německého: Běhařovice Beherwicz, Vratislávka u Tišňova Brazlabs, Hrušovany Gruspan, nyní Gruspach, Pravlov Prewlins, nyní Prahlitz, [1]) Rokytnice ve Znojemsku Rotigl, Slavonice Zlabings, Říčany Ryczhans a p. Kteréž rušení jmen místních mělo ten škodný účinek, že později domácí obyvatelé cizoty milovní svá významná i zvučná jména opustivše, zkažená německá za ně přijali. Tak slove obyvatelům moravským okolo Znojma Hradiště

---

[1]) Poněvadž jména Prahlitz (Pravlov), Prossnitz (Prostějov), Tischnowitz (Tišňov), Prödlitz (Brodek), Lautschitz (Blučina) a podobná, nejsou ryze česká, nébrž od Němců změněná, nemělo by se v nich psáti na konci české *c*, jak mnozí činí (Prálic, Loučic a p.), nébrž německé *tz*.

nad Znojmem Perkem (Pöltenberg), Sedlešovice, jmenované takto v listě z r. 1197, slovou jim Edlšpicemi, Tasovice Tesvicemi, Jaroslavice Jozlovicemi; v okolí Brněnském nazývají se Žerotice v zapomenutí přišlé Šaraticemi, Želetice či Žilošice Šelšicemi, Céčovice Šakvicemi; Olomučanům moravským vyšla z paměti jména Záhrobí, jemuž přezdívají dle něm. Carta, Bělidla, jimž říkají Pilten, Rohelská brána, kterouž v novější době nazývali Rendlíkovou (dle zkaženého německého Reindler-Thor); v Opavsku slove Smichov u Hlubčic obyvatelům moravským Schmeisdorfem, Střemešná Röversdorfem, Jelení Wokendorfem a j.

Při všem tom však byl jazyk český, co jádra a vnitřního ústrojí jeho se týče, po všechnu tuto dobu vůbec přesný, hebký, na rozmanité formy mluvnické bohatý, maje skladbu jednoduchou, čistě slovanskou, periody krátké a prosté a mnohé ušlechtilé spůsoby mluvení, ježto později zanikly. Slova tehdejší, nyní již vyhynulá, aneb jináč užívaná jsou na př.: svět (rada), dučeja (cataracta), podjeseň (jaro), pop (kněz), skrovadnice (cymbalum), pravda (právo), dobrý (udatný), zmisati (zmízeti) zapovídati (nařizovati) a p.

Jako v době předešlé znamenati lze i v době této některé známky dialektického různění jazyka v Čechách i na Moravě. V Nekrologu Podlažickém, psaném ok. r. 1227 ve východních Čechách, a v glosách v slovníku Mater Verborum, psaných ok. r. 1252 nepochybně v Praze, ukazuje téměř obecné ukončení jmen ženských na *e*, na př.: Malice, Petruše a p., že již tehda úzké vokály alespoň v části země České byly obyčejné, a že tudíž čeština od moravštiny byla již rozdílná. V listě latinském, daném na Moravě r. 1235, napsal písař dle řeči horské: Hu malego (u Malého, blíž Brna) [1]; v Žaltáři Witemberském čte se: hoheň (oheň), hobežně (oběžně); v glosách Žaltáře Musejního ze století XIII. psáno dialekticky: vokolo a taktéž píše Štítný: vo lakomství, vo počátku; v listu moravském z r. 1286 položeno dialektické *dz* za *ď*: Sardzicze za Šardice, a v Bohemáři

[1]) Boček Cod. dipl. Mor. II, 304.

z r. 1390: dzyed za děd a p.; v témž Bohemáři a v Kunratově Sekvencionáři z r. 1385 píše se mor. slov. *c* za *ť*: vczecha (útěcha), vzywaczy (užívati) a j. Tehda také počátek vzalo nynější dialektické *ou* a *ey* v Čechách ve spůsobě *au* a *ay*, jakož nejprvé psáno shledáváme v Průpovědech při Bohemáři: po sswau rukau a v rukopise Hodinách: bayti.

4. Dějiny literatury.

Písemnictví v této dvoustoleté době v několika odvětvích velmi zdárně se vzdělávalo od spisovatelů světských i duchovních. Z těchto dle jména známi jsou: mnich Vacerad, spisovatel glos ve slovníku Mater Verborum, kanovníci Jan Milič († r. 1374), jenž sepsal Knihy o zarmoucení církve, a Matěj z Janova († r. 1394), od něhož jest kniha zašlá „o ohavnosti;“ též kronista Přibík Pulkava (r. 1380). Od jiných nejmenovaných duchovních sepsány jsou téměř veškeré legendy, básně mravokárné a dramatické i zpěvy Mariánské. Stavu světského a spolu šlechtického byli: skladatel kroniky Boleslavské (r. 1314) a kronisté Beneš z Hořovic i Vavřinec z Březové, spisovatel právnické knihy Rožmberské a právník Ondřej z Dubé, básník Smil z Pardubic a spisovatel náboženský Tůma ze Štítného.

Z prací literních nejprvé klademe památky jmenosloví a slovařství českého. Nejstarší sebrání jmen osobních nachází se v Nekrologu Podlažickém z r. 1227, nejstarší sbírka slov v glosáři Mater Verborum asi z r. 1242—52. V první polovici XIV. století sepsán jest ku potřebě školní slovníček latinskočeský *Bohemarius minor* a ok. r. 1360 od Klena Rozkochaného obšírnější Vokabulář a dle něho *Bohemarius*, uvedený v latinské hexametry; též Průpovědi české a latinské. Ke slovařství také počísti sluší Kunratův Sekvencionář, Hymny glosované a Přísloví česká, sebrána Smilem z Pardubic.

Básnictví v druhé polovici XIII. století nejvyššího rozkvětu došlo. Za časů krále Přemysla Otakara II. složeny jsou výtečné epické básně „Jaroslav“ a „Ludiše“ a nepo-

chybně i jiné básně Rukopisu Kralodvorského, jmenovitě Záboj a Čestmír; za krále Václava II. sepsána jest epická báseň o Alexandru Velikém a legendy o sv. Kateřině, o dvanácti apoštolích a o sv. Alexiovi; později složeny jsou legendy o Jidáši a Pilátu, o sv. Dorotě, o desíti tisících rytířích křesťanských, o sv. Anselmu a j. Ku povznešení básnického umění přičinila, jakož se podobá, škola chvalně známá na hradě Pražském, kdež mezi r. 1260—78 slovútní mistři čeští Očko a Bohumil gramatice (metrice) a logice vyučovali [1]).

Básně lyrické (písně) skládány jsou spůsobem prostonárodním po všechnu tu dobu, ač se jich ze století XIII. zachovalo toliko šest v Rukopise Kralodvorském (Kytice, Jahody, Růže atd.), a ze století XIV. jen začátky několika písní, na př.: Má milá zmileličko, zbledělo tvoje líčko — Hospodine, rač pomstiti toho, ktož miluje falešně koho — Svět se točí jako kolo, nejeden má naděje mnoho a j. [2]). Umělé písně světské dochovaly se z konce XIV. století: Píseň o Štemberkovi, složena na spůsob písně národní

---

[1]) O škole na hradě Pražském, kteráž, nazývána jsouc *Studium particulare*, připomíná se již na začátku XIII. století, podává zprávu Engelbrecht, opat kláštera Admontského ve Štyrsku, v listě, psaném mistru Oldřichovi, školastikovi Vídenskému, v němž praví, že r. 1271 odebral se na studie do Prahy, kdež pod mistry Osconem (Očkem) a Bohumilem, kteří učili gramatice a logice, znamenitě prospěl, a tamtéž pod mistrem Řehořem (z rodu Zajíců z Wartemberka), potomně školastikem a (r. 1297) biskupem Pražským, slyšel ponejprv čtení o přírodovědě. Když však r. 1273 přišla do Prahy zpráva, že Rudolf Habšburský za krále Římského zvolen, musili všichni studující rakouští a štyrští (*omnes scholares de Austria et Styria Bragae degentes*) z Prahy odejíti. Na té škole naučil se Engelbrecht básnictví, a vrátiv se do Štyrska, složil báseň latinskou v hexametřích o zvolení Rudolfa za krále proti Přemyslu Otakaru II., kteráž báseň se počínala: „*Sclavica qui tumidi confregit cornua sceptri*" (Viz Pez Thesaurus I, col. 429 a 432). — Mistr Očko učil zajisté gramatice (a metrice) dle tehdejšího spůsobu latinsky, ale což bylo na závadu, aby jakožto rozený Čech zřetel svých žáků českých byl obracel také k básnění českému? — [2]) Tyto a jiné zlomky písní tištěny jsou z rukopisu ve dvorské bibl. Vídenské ve Fejfalíkově rozpravě o staročeských písních, ve spisech akademie Vídenské, Sitz. Ber., 1862, 39, 735.

milostná píseň: Tajená láska, Řeč kmetě starého i Řeč jinocha mladého. Písní duchovních té doby bylo hojnosť, z nichž některé, připomínané již za časů arcibiskupa Arnošta († r. 1364), po dnešní den se zpívají, na př.: Narodil se Kristus Pán, Stáše matka bolestivá, Vstalť jest této chvíle a j. Tu jmenovati dlužno i zpěvy Mariánské, ač jsou více dějepravné, totiž: Zdrávas, Desatero a Sedmero radostí p. Marie, Vzývání p. Marie a j.

Mimo básně lyrické a epické skládány jsou také básně mravokárné, naučné, alegorické, bájky, básně romantické a romány i hry dramatické.

Povahu básní mravokárných mají, rozličné vady života lidského vytýkajíce: Satyry o řemeslnících, asi z polovice XIV. století, Smila z Pardubic Podkoní a žák z konce téhož století a básně skladatelů duchovních: O sedmadvadceti bláznech, Desatero kázaní Boží, Svár vody s vínem, Pravda, Smrt, Bohatec, Smrtedlnost a o pěti studnicech.

Z básní naučných vyniká původní skladba Smila z Pardubic Rada otce synovi. Kromě ní počísti k nim náleží báseň „o postavě a mravích lidských“ a k básním didaktickým „Katonovy Průpovědi mravné,“ veršem rymovaným přeložené.

Zdařilou báseň alegorickou, ve spůsobě bájky dramatické, sepsal Smil z Pardubic, známou vůbec pod jménem „Nová rada“. Dle cizích vzorů zdělány jsou od neznámých básníků báseň Alana z Ryselu „o mravném obnovení člověka“ a velmi rozšířená báseň „Spor duše s tělem“, obě z první polovice XIV. století. Z bájek či pověstí o zvířatech té doby vůbec velmi oblíbených zachovala se toliko jediná „o lišce a čbánu“.

Básně romantické vzaly počátek v Čechách za posledních dvou Přemyslovců a za dobrodružného krále Jana. Tehda vylíčili nejmenovaní překladatelé dle básní německých rytířské pověsti o Tristanovi, o Floribele a o knížeti Českém Štilfridu. Řečí nevázanou přeložen jest v druhé polovici XIV. století román Quidona z Kolumny

o zkáze města Troje a román o Alexandru Velikém. Co práce původní vyniká román Tkadleček, též prosou sepsaný.

Hry dramatické z té doby jsou vesměs obsahu duchovního, vztahujíce se k slavnostem velkonočním, zejména ku vzkříšení Páně. Nejstarší mezi nimi jest zlomek hry dramatické, nazvaný „Mastičkář", ze začátku XIV. století.

Co se týče rozměru (metrum) a úpravy rytmické básní XIII a XIV. století, rozeznávají se básně Kralodvorského Rukopisu ode všech jiných jednak tím, že nejsou rymované, jednak rozměrem velmi rozmanitým (viz ty básně níže). Jiné básně složeny jsou z velké části verši osmislabičnými, z nichž dva a dva se rymují. Veršem takovým, jadrným a správným, vynikají: Alexandreida, legendy o sv. Kateřině, o 12 apoštolích, o desíti tisících rytířích, bájka o lišce a čbánu, Smrt krále Jana, Nová rada a j. V některých básních užito metrum umělého, jmenovitě v písních o sv. Dorotě a Matce spomocnici, ve Sporu duše s tělem, v Pravdě, v Řečech kmetě starého a jinocha mladého a j. V zlomku Cisiojana Mnichovského (z r. 1260—70) zachovaly se také nejstarší hexametry české. V mnohých skladbách XIV. věku šetřeno již méně správnosti metrické, na př. v legendě (Lvovské) o sv. Dorotě, v legendě o sv. Prokopu, o dětinství Ježíšově, v Tristramu, v Tandariáši, v Kronice Boleslavské a v básních historických k ní přidaných, ačkoli mnohé porušení veršů v nich stalo se též vinou pozdějších přepisovatelů.

Ve spisování historie jazykem národním učinil počátek rytíř nejmenovaný ok. r. 1314 rymovanou Kronikou Českou, ježto slove „Boleslavská" či „Dalimilova". Za Karla IV. sepsal Přibík Pulkava z Radenína († r. 1380), Kroniku Českou latinsky a česky a ku konci XIV. věku vzdělal Vavřinec z Březové Kroniku obecnou a Beneš z Hořovic přeložil Martina Opavského Kroniku římskou. Jiní kronikáři té doby psali vždy ještě jazykem latinským, jmenovitě prodlužovatel Letopisů Kosmových († ok. r. 1284), Petr Žitavský, opat Zbráslavský († r. 1338), František, probošt Pražský († r. 1362), Neplach, opat Opatovický († ok.

r. 1370), Beneš Krabice z Weitmile († r. 1375) a císař Karel IV., jenž sepsal život svůj latinsky.

Zvláště důležitá jest literatura právnická té doby. Z ní zachovali se někteří spisové, práva a zřízení zemského se týkající, jenž jsou velmi vzácnými prameny právnictví staročeského a vůbec slovanského. Nejstarší z nich jest Kniha starého pána z Rožmberka, ježto v sobě obsahuje starodávný způsob řízení u soudu zemského v rozepřech civilních i trestních. Neméně důležitá díla jsou: Řád práva zemského, t. j. řád soudní, z polovice XIV. věku a Výklad na právo České, jejž sepsal Ondřej z Dubé ok. r. 1400. Ke zřízení zemskému vztahuje se Majestát Karla IV. (*Maiestas Carolina*), sepsaný r. 1348 a Řád korunování krále Českého. Také práva manská a práva města Pražského vydána jsou v tomto čase v jazyku českém. — Z kancelářství připomenouti náleží první české listy od osob soukromých sepsané, z posledních let panování císaře Karla IV. a listy královské a městské z času krále Václava IV., kterouž dobou se také počalo zapisovati česky do desk zemských v Praze a do manských desk v Kroměříži.

Co se týče literatury theologické, přihlíženo zvláště k přeložení Písem svatých. Části bible, jichž užíváno při službách Božích, zejména Evangelia a Žaltář, přeloženy jsou již za doby předešlé. Z této doby rozeznávati lze patero rozdílných překladů evangelií, z nichž však žádný nejde nad polovici XIV. století; nejstarší, z polovice XIV. věku, chová se ve dvorské bibliotece Vídenské; druhý jest ten, z něhož část vložena do Čtení zimního času; třetí, k němuž ve spisech svých táhne se Tůma ze Štítného; čtvrtý, kterýž přešel v prvotní celou bibli, a pátý, obsažený v Novém zákoně Mikulovském z r. 1406. Z překladů Žaltáře zachoval se jeden ze století XIII. (Klementinský), a dva (Witemberský a Kapitulní) ze začátku století XIV. Nelze pochybovati a slova starodávná zřejmě k tomu ukazují, že také knihy Mojžíšovy a jiné části Starého zákona, zvláště Knihy Soudců, Tobiáš, Judith a Esther, Ecclesiasticus, Píseň Šalomounova a Proroci, již ve století XIII. na jazyk

český převedeny jsou, ač nás rukopisy došly teprv z 2. polovice století XIV.; toliko Knihy královské a Machabejské, Proroci menší a Kniha moudrosti vidí se býti přeloženy teprv ve století XIV.

Z těchto částí v rozdílných dobách přeložených sneseno jest ku konci století XIV.[1]) nejmenovaným duchovním (snad Matějem z Janova) celé Písmo svaté Starého i Nového zákona, jehož nejstarší exemplář, pod jménem bible Leskovecké známý, chová se v král. bibliotece Drážďanské. Nezměněný text téhož překladu shledává se, pokud vědomo, ve čtyřech jiných exemplářích mladších: Litoměřickém z r. 1411, Emauzském z r. 1416, Olomouckém z r. 1417 a Vatikánském[2]).

Mimo písmo svaté převedeny jsou na jazyk český spisy některých sv. Otcův a jiných slovútných učitelů církevních, zejména od Tůmy ze Štítného sv. Augustina Zrcadlo hříšných a některé traktáty Richarda a s. Victore a sv. Bonaventury; neznámými překladateli vyloženy jsou spisy sv. Jeronyma, Ráj duše Alberta Velikého (r. 1385) a j.

Neméně hleděno ke spisování knih vzdělavacích a mravoučných, obzvláště v 2. polovici XIV. století. Z té doby zachovaly se Modlitby, ovšem již dříve složené, naučení o povinnostech křesťanských, na př. o zpovědi,

---

[1]) Před koncem XIV. století celá bible česká zajisté snešena nebyla, ježto by se alespoň jeden exemplář z ní byl zachoval, jako se zachovaly bible latinské v bibliotekách kapitulních a klášterských z XI—XIII. století. A však Čechové nicméně v přeložení písem svatých všechny jiné národy slovanské předstihli. Nejstarší překlad celé bible na jazyk starocírkevní, jehož užívají Rusové, Srbové a Bulhaři, učiněn jest v 2. polovici století XV. (o sv. Cyrilovi pokládá se, že přeložil jen Žaltář, Evangelia a Apoštola); Poláci dokonali přeložení veškerých písem svatých v polovici století XV. (bible Šařišsko-Potocká jest z r. 1455), a v XVI. století přeložili je z velké části Slovenci; Srbům hornolužickým vyložil celou bibli Svotlík na začátku století XVIII.; Srbové dolnolužičtí mají úplný překlad z r. 1824, Charváti pak teprvé z doby nejnovější. — [2]) Viz o tom šíře J. Jirečka Rozbor prvotního českého překladu Starého zákona v Čas. Mus. na r. 1862, str. 136 a násl.

některá kázaní a výklady, životové svatých či pašionál atd. Nejvíce prosluli jako spisovatelé kněh vzdělavacích dva mužové nábožní a učení: Jan Milič z Kroměříže († r. 1374) a Tomáš ze Štítného († ok. r. 1406). Onen, jsa kazatel a theolog vzdělaný, složil Postilu lidu a poučný spis „O zarmouceních velikých církve svaté“; tento, stavu svého rytíř, muž důmyslný, hlubokým citem nábožným i mravním výtečný a vůbec nevšedně vzdělaný, převýšil důkladností i počtem spisů svých, vesměs jadrným jazykem vynikajících, veškeré vzdělavatele literatury náboženské oné doby. Jednak přeložil, jednak původně sepsal 25 spisův větších i menších, z nichž před jinými předčí: „Knihy naučení křesťanského, Rozmluvy nábožné“ či Řeči besední a Řeči sváteční a nedělní. Též souvěký Matěj z Janova, slovútný theolog a spisovatel latinský, zůstavil nábožný spis „O ohavnosti“ v jazyku českém, který však přišel k zmaření.

5. Znamenitější památky písemné.

A) Sbírky slov, jmen a přísloví.

1. Česká jména míst a osob v listech a spisech latinských XIII a XIV. století, jmenovitě v Bočkově diplom. mor. od r. 1197—1349, v Erbenových Regestech diplom. od r. 1197—1253 a v moravských deskách zemských od r. 1348—1466, vydaných tiskem r. 1858.

2. Přídavek český k latinskému listu knížete Spytihněva o založení kolegiátního kostela Litoměřického. (Viz Příklady, č. 3 a 8). Podlé dobropísemnosti a toho, že v něm jmenován kníže Jindřich (r. 1193—1197), pochází ze začátku XIII. století, snad z r. 1218, v němž Spytihněvův list základní od krále Přemysla Otakara I. potvrzen jest. Památné jsou v něm opsaný minulý čas: dal iest (Pauel dal iest zemu) a lokály bez předložky: plosskovicich (v Ploškovicích) a doleass (v Dolanech). Šíře vyložil jej Fr. Palacký v Časop. Mus. na r. 1836 a opět s P. J. Ša-

6. Glosy české v lat. Žaltáři Českého Museum, z konce XIII. století, o nichž zpráva dána v Rozboru staroč. lit. I, 116. Tištěny jsou v Hankově Sbírce nejdávnějších slovníků, str. 234—258.

7. Slovníček latinskočeský *Bohemarius minor*, 500 slov obsahující, v bibl. univ. Pražské z 1. polovice XIV. století. Počíná: *Deus* boh, *aer* powyetrzye atd. K němu táhne se již Klen ve svém Vokabuláři. Tištěn z části v Hankově Sbírce, str. 179—181.

8. Klena Rozkochaného Vokabulář latinsko-český, sepsán mezi rokem 1360—1364 pomocí některých učenců a spořádán dle věcí, ježto jsou: bůh, nebe i země, ptáci, ryby, zvířata čtvernohá, stromy, člověk, dům rolnictví, řemesla a umění. Obsahuje 3585 slov. Slova latinská vzal Klen jednak ze starších slovníků, Bohemáře menšího a většího, jež oba připomíná, a z autorů latinských: Boëtia, Galiena a j.; jednak podali mu je mužové učení a u věcech zběhlí, jmenovitě názvy církevní Jan z Vlašími, biskup Olomoucký (od r. 1351—1364); názvy filosofické a jiné vědecké Neplach, opat kláštera Opatovického; názvy, týkající se rytířství a zřízení vojenského i městského, Vilém ze Strakonic; názvy, vztahujíci se k oděvu, Sulek Vyšehradský, jiné Juvenál Bydžovský, Havel Boleslavský, Heřman Pražský, Jan z Holandrie a j. Některé názvy vědecké a jiná slova česká udělal si Klen sám, a to ne vždy dosti zdařile; jemu slove na př.: *grammaticus* slowocstan, *loycus* rzyecztan, *cancellarius* potaynecz, *prelatus* knyezak a p.; mnoho slov tu položeno z němčiny vzatých, na př.: *terminus* czyl, *pincerna* ssenk, *exactor* ssosnerz, *cirographus* hampest a j. Přepis tohoto vokabuláře z doby novější chová se v bibliotece kláštera Rejhradského a jiný v Museum Českém. Tištěn jest v Hankově Sbírce nejdávn. slovníků, str. 54—104.

9. Téhož *Bohemarius* v hexametřích, v bibl. kapit. Pražské. Vzdělán jest dle předešlého Vokabuláře ku potřebě školní. K němu vztahuje se nepochybně úvod k Vokabuláři, jenžto se počíná: „*Accedant pueri cupientes mente beari.*“ Poslední z 886 hexametrů, z nichž se skládá, zní: *Tympana*

dic buben, bubennyk *dic tympanisator.* Zachoval se přepis z něho, jejž učinil r. 1390[1]) Martin ze Strážnice v nářečí moravskoslovenském. Tištěn v též Hankově Sbírce, str. 27—53. Výpis z něho položen v Příkladech, č. 36.

10. Nomenclator latinskočeský v bibl. c. k. univ. Pražské, z Vokabuláře Klenova vyňatý. Zavírá 1110 slov. Tištěn z části v jmenované Hankově Sbírce, str. 157—174.

11. Průpovědi české a latinské při Bohemáři Klenově, Martinem ze Strážnice r. 1390 opsané. Tiskem vyšly v též Hankově Sbírce, str. 337—355. (Viz Příklady, č. 37).

12. Mistra Kunrata *Sequentionarius seu Prosarum expositio*, v bibl. kapit. Pražské. Jsou to glosované zpěvy církevní, jež napsal r. 1385 Vácslav z Bzence v různořečí slovenském, v okolí Holíčském obyčejném. Tištěny jsou bez textu latinského v řečené Hankově Sbírce, str. 356—366.

13. Glosované vyložení Hymnů, z 2. polovice XIV. století, v rukopise č. 4733 v c. k. dvorské bibl. Vídenské. Počínají se takto: *Veni redemptor* przyd wykupytely *gencium* lydy *ostende* ukaz *partum* plod *virginis* dyewky *myretur* dywsye *omne seculum* wessken swiet atd.

14. Přísloví česká Smilem Flaškou z Pardubic sebraná; 236 pořekadel jadrných, zachovaných v rukopise mnicha Kříže Telečského z 2. polovice XV. století v archivu Třebonském s titulem: *Proverbia Flassconis, baccalarii Pragensis*, kteréž v obecnost podal Fr. Palacký v Časopise Mus. na r. 1827, II., 62—70. Podruhé vytištěna jsou ve Výboru z literatury české, I., 839—848.

---

[1]) K tomuto roku (t. 1390 a ne k r. 1309) vztahujeme datum, položené na konci Bohemáře: *Sub anno Domini Mi⁰ CCC⁰ non⁰* (*t. nonagesimo*), ku kterémuž času ukazuje písmo i pravopis, zvláště dvouhláska au v slovích laukoť a po sswau rukau (v Průpovědech v témž rukopise).

B) Básně.

1. Básně epické a lyrické.

a) Básně Rukopisu Kralodvorského.

Rukopisem Kralodvorským rozumí se 12 lístků pergamenových, pozůstalých ze sbírky básní, dílem národních, dílem na spůsob národních složených, kteréž Václav Hanka dne 16. září 1817 v kamenici věže kostelní v Kralových Dvořích nalezl, a na památku místa, kde byly nalezeny, Rukopisem Kralodvorským nazval. [1]) Tento rukopis obsahuje v sobě čtrnácte básní, šest epických, šest lyrických a dvě lyrickoepické, dohromady o 1229 verších, ježto dle nápisů činily tři kapitoly, 26., 27. a 28. knihy třetí, z čehož zřejmo, že první dvě knihy a 25 kapitol knihy třetí nějakou nešťastnou nehodou pohříchu jsou zmařeny [2]).

Básně zachované jdou v rukopise takto po sobě: 1. Oldřich a Boleslav (zlomek z kapit. 25.); 2. o pobití Sasíkóv (Beneš Hermanóv, kap. 26.); 3. o velikých bojech křesťan s Tatary (Jaroslav); 4. o vítězství nad Vlaslavem (Čestmír a Vlaslav, kap. 27.); 5. o slavném sedání (Ludiše a Lubor) 6. o velikém pobití (Záboj a Slavoj); 7. o písních (kap. 28.), Zbyhoň; 8. Kytice; 9. Jahody; 10. Jelen; 11. Růže; 12. Zezhulice; 13. Zarmoucená a 14. Skřivánek.

Veškeré básně sepsány jsou bez rýmu, mají však pravidelný rytem. V některých zpěvích epických shledává se stálý rozměr; v Ludiši a Luboru verš osmislabičný, v Oldřichu a Jaroslavu verš desítislabičný a ve Zbyhoni dvanáctislabičný, v Beneši Hermanově pak štrofa čtyrveršová; jiné, totiž Záboj, Čestmír a Jelen, mají rozměr volný, jenž

---

[1]) V. Hanka spravoval se u pojmenování básní nalezených Dobrovským, kterýž sbírku básní nábožných ze XIV. století, nalezenou za jeho doby v Hradci Králové, nazval Rukopisem Hradeckým. — [2]) Položímeli za pravé, že každá ze zmařených 25 kapitol knihy třetí v sobě zavírala jen dvě básně a první dvě knihy po 25 kapitolách, tedy nejmeně 150 básní, beze vší pochyby překrásných, zkázu vzalo.

dle povahy děje se mění. Básně lyrické složeny jsou vůbec rozměrem štrofickým.

Rukopis pochází asi z r. 1270—1280, básně však složeny jsou dříve. Věk, kdy rukopis byl napsán, určiti lze dle zvláštní dobropísemnosti, jejíž hlavní známky jsou měkké hlásky *die, nie, tie* atd., čárkované *í* v druhé polovici XIII. století obyčejné a složené *rs* k poznačení *ř*. Podlé těchto známek padá Rukopis Kralodvorský věkem svým mezi glosy Homiliáře Opatovického a Cisiojana Mnichovského o něco starší (z r. 1258—1270), kde ještě není hlásek změkčovaných ani spřeženého *rs*, a mezi Alexandreidu, psanou po r. 1290, kdež na místě *die, nie, tie* zobecnělo již *dye, nye, tye* a pominulo čárkované *í*.

Co se týče doby, v které sepsány jsou básně Ruk. Kr., složena jest báseň o pobití Tatarů (r. 1241) beze vší pochyby mezi roky 1260—1270, ježto se v ní jmenuje Kubilaj, chán Tatarský, jenž toho času panoval; touž dobou sepsána jest také báseň o slavném sedání čili Ludiše a Lubor, ježto hry rytířské toho spůsobu zvláště za krále Otakara II. v oblibu vešly; však i jiné básně epické: Beneš Hermanóv, Oldřich a Boleslav, Čestmír i Záboj, nevidí se nám býti původu o mnoho staršího, poněvadž ve všech jsou jistá zvláštní slova, a jisté zvláštní fráse a obrazy poetické,[1]) které ukazují ke skladateli básně o pobití Tatarů a o slavném sedání, aneb k jinému skladateli souvěkému [2]).

---

[4]) Taková slova, ke společnému neb blízkému původci ukazující, jsou na př. v Záboji: I by ustúpati vrahóm; v Jaroslavu: I by Tatarovóm ustúpati; v Záb.: I vzkočichu hluci vzrúčié koně; v Jarosl.: I vsedachu vši na rúčié koně; v Čestmíru: I vsede Vojmír na rúčié koně; v Oldřichu: Za mnú, za mnú, chrabro na Polany; v Jarosl.: Za mnú, za mnú, koho vy zížň trápí atd. Více podobných porovnání viz ve Světozoru Vídenském na r. 1858, str. 50 a ve spise J. Fejfalíka: Ueber die Königinhofer Handschrift, Wien 1860, str. 22—27. — [2]) Posavadní vykladači Kralodv. Rukopisu, V. Svoboda (r. 1829), P. J. Šafařík (r. 1845), V. Nebeský (r. 1853), bratři Jirečkové (r. 1862), Sabina (Dějepis lit. č., str. 43, 51), K. J. Erben a jiní, mají za to, že básně epické Ruk. Kr. nejsou složeny jednou dobou, nébrž každá báseň o sobě brzo po příběhu, k němuž se vztahuje, t. Záboj a Čestmír za doby pohanské,

O ceně poetické básní Rukopisu Kralodvorského pronesl se hned po jich vynalezení Dobrovský, pravě, že předčí přede všemi jinými skladbami staročeskými silou a lepotou myšlének a prostým, jadrným, a správným jazykem." Palacký pak dí: „Že ze zpěvů Rukopisu Kralodvorského věje duch opravdově básnický; že tyto zpěvy vynikají řečí dokonalou, oplývají myšlénkami jasnými i rčením přerozmanitým, vyjadřují příhodně idey jemné i mocné a naplňují znatele obdivením."

V tomto dvojím úsudku shodují se všichni jiní uvažovatelé Rukop. Kralodvorského, kladouce básně jeho po bok nejlepším básním jiných národů, pročež také téměř do všech jazyků evropejských přeloženy jsou. Že však při tom všem nedostalo se jim uznání takového, jehož se dostává básním klasickým jiných národův, jediné v tom záleží, že jich ze sbírky drahocenné příliš málo se zachovalo [1]).

Oldřich po r. 1003 a Beneš Hermanóv po r. 1204. V té příčině táhnou se k národním básníkům srbským, kteří též skládají zpěvy své hned po událostech, a ukazují k staročeskému národnímu básníku Lumírovi. Tomu však jsou kromě příčin výše uvedených v básních domněle pohanských, Záboji a Čestmíru, na odpor slova z doby křesťanské „oběť" místo „žertva", „tvrdost nebes" (firmamentum) místo obloha, též slovo „helm", teprv v XIII. století zobecnělé a „černý štít dvú zubú"; mimo to odporuje tomu v obou básních neurčitost topografická, ježto se v nich nejmenuje ani hory, ani řeky, ani osady, kde byli nepřátelé od Čechů pohanských stíháni a pobiti, a kde Čestmír nad Vlastislavem zvítězil, kteréž neurčitosti by nebylo, kdyby ty básně byly složeny hned po příbězích v nich opěvaných. Pročež již Dobrovský (r. 1824) a Palacký (r. 1829), na zřeteli majíce důvody výše uvedené, pronesli se, že obě básně jmenované složeny jsou teprv v XIII. století. (Wiener Jahrbücher der Literatur, sv. 27 a 48); taktéž má W. Maciejowski skladatele těchto básní za křesťana z doby pozdější, kterýž, zabrav se v mysli své do časů pohanských, v duchu pohanském je složil. — [1]) Šíře o Rukop. Kralodv. psali: V. A. Svoboda v druhém vydání téhož Rukop. r. 1829; V. Nebeský v Čas. Mus. na r. 1852 a 1853 a v Naučném slovníku (IV. 941); H. Jireček ve Světozoru na r. 1858; K. Sabina v Dějepise liter. české, str. 22—79, J. E. Vocel (o básních Záboj a Jaroslav) v Čas. Mus. na r, 1854 a B. Květ v Aestetickém rozboru Rukopisu Kralodvorského. V Praze 1861. V jazykn německém kriticky jej rozebrali: Fr. Palacký ve Vídenských letopisech literaturních na r. 1829 (str. 48), v Bohemii

Klademe tu básně epické v tom pořádku, v kterém se událi příběhové v nich líčení, písně zůstavujíce na konec.

1. Záboj a Slavoj, jedna z nejkrásnějších básní sbírky zachované, v níž se vyličuje odboj Čechů pohanských proti cizincům, kteří vtrhše pod vůdcem svým Luděkem do země, cizí (křesťanské) náboženství jim vtírali, načež vůdcové čeští Záboj a Slavoj, udeřivše na ně od Černého lesa a porazivše je na hlavu, vlasť jařma cizího zprostili. Básník, chvále vůdce Záboje pro zpěv srdce jímající, přirovnává jej dávnověkému pěvci českému Lumíru (Lutomíru), „který slovy i pěním pohýbal Vyšehrad i vše vlasti.“ Připomíná též bohy pohanské Vesnu, Moranu, Běsa a Třasa, a líčí obyčeje náboženské Čechů pohanských, jich mnohoženství, hlásání a obětování bohům a p., pročež tato báseň kromě platnosti poetické má také znamenitou platnost historickou a mythologickou. Který boj Čechů se západními sousedy básník měl na zřeteli, domysliti se nesnadno, ježto se v básni vypisuje vůbec jen vypuzení nepřítele ze země, aniž se nápisem obecným: „O velikém pobití“ naznačuje určitý příběh. Někteří tu báseň vztahují k bojům, jež Čechové vedli s Franky r. 805 za Karla Velkého, kde trojí vojsko Karlovo vtrhlo do Žatecka a Litoměřicka; jiní mají za to, že se týče bojů, vedených za Ludvíka Německého r. 849; méně pravdě se podobá, že by byl měl básník na zřeteli boje po zkáze říše Duřinské r. 490 (528) aneb boje pozdější, vedené s Franky v krajině Pomohanské za krále Dagoberta asi r. 630, když Sam, vůdce Slovanů severních, Franky u Vogastiburku (nepochybně Voburku v Bavořích) porazil. V příčině jazyka chová v sobě báseň „Záboj a Slavoj“

---

na r. 1858, č. 288 a násl. a j. a P. J. Šafařík v úvodu k německému překladu téhož Rukopisu, zdělanému skrze hraběte J. Mat. Thuna (r. 1845). R. 1860 učinil Jul. Fejfalík hanlivým spisem „Ueber die Königinhofer Handschrift“ ve Vídni vydaným, ve spolku s jinými protivníky národnosti české útok na pravost Rukopisu Kralódvorského, jejž bratři Jos. a Herm. Jirečkové ve spise „Die Echtheit der Königinhofer Handschrift“ (Prag 1862) odrazili úplně a s účinkem takovým, že spor o pravost Rukopisu Kralodvorského tím navždy jest ukončen.

mnohá slova starožitná, jinak velmi řídká, na př. báťa, varito, zvěst, roskos, krahuj, lis (liška); adjektiva holubin a otecký; zapovídati (tolik co rozkazovati), oběcati (obětovati) a konstrukce: koni řehce veškenles, prudkosť vyrazi Luděkem a p.

2. Čestmír a Vlaslav, báseň hrdinská, v níž se líčí boj knížete Pražského Neklana s Vlastislavem, knížetem Luckým (Žateckým), kterýž, spojiv se s Kruvojem, knížeti Neklanovi věrností zavázaným, krajinu Pražskou ok. r. 830 mečem i ohněm byl pohubil. Vůdce Neklanův Čestmír, zmocniv se nejdříve hradu Kruvojova, usmrtil Kruvoje, a jda pak na Vlastislava, jakož podobno, na Tursku mezi Budčem a Levým Hradcem slavné vítězství nad ním obdržel. Báseň tato jest velmi důmyslně osnována, rovněž jako předešlá, vyobrazuje živě příběh a vyniká pěknými obrazy básnickými. Ze slov neobyčejných vytknouti sluší: holedbati se (pyšniti se), hadlivý (tupivý), mestný, Neklanin (Neklanův), tvrdosť nebes (obloha), slovo helm a j. Viz Příklady, č. 17.

3. Oldřich a Boleslav, zlomek básně hrdinské, v níž se slaví vypuzení Poláků z Prahy za jejich krále Boleslava Chrabrého r. 1003. Boleslav Chrabrý vtrhl r. 1002 válečně do Čech a oslepiv knížete Českého, Boleslava III., zmocnil se vlády. Bratři Boleslavovi, Jaromír a Oldřich, utekli se ke králi Německému Jindřichovi, přivedli mu vojsko německé na pomoc, a spojivše se s Čechy sobě věrnými, z nichž přední byl Výhoň Dub, přirazili k hradu Pražskému od Poláků obsazenému a vyhnali Poláky odtud i se země, načež Jaromír dosedl opět na trůn knížecí. Toto vypuzení Poláků z Prahy a vítězství nad nimi básník překrásně vyličuje a končí zpěv svůj těmito verši:

Aj, vícestvié jesti bohem dáno!
Vstane jedno slunce po všěm nebi,
Vstane Jarmír nad všiú zemiú opět.
Roznosi sě radosť po všěj Praze,
Roznosi sě radosť kolkol Prahy,
Rozletnu sě radosť po všěj zemi.
Po všiej zemi ot radostnej Prahy.

4. Beneš Hermanóv čili „o pobití Sasíkóv.“ V této básni vypisuje se poražení Sasů u Hrubé Skály r. 1203 skrze Beneše, syna Hermanova, kašteléna tamější krajiny, když v nepřítomnosti Přemysla Otakara I., kterýž byl za příčinou korunování svého k císaři Otovi IV. do Němec odjel, markrabě Míšenský Dětřich, vtrhna s vojskem do Čech, zemi ohněm a loupeží plenil. Básník líčí živě, kterak lid český, naříkaje na plenění krutých Sasíků, pod Hrubou Skalou se ozbrojil, kterak obě vojska se srazila, a Čechové slavného vítězství nad Němci dobyli, pročež:

by Němcem upěti,
by Němcem prnúti,
i pobitié jim.

Zvláštní jsou v té básni zdrobnělá slova: vlastice (vlasť), chyšice (chýše), hoviédce (hovádko), zbožice (zbožíčko); přídavná jména: polský (polní), leský (lesní) a n. j.

5. Ludiše a Lubor či „o slavném sedání“, báseň složená na spůsob romance ve štrofách nerymovaných, ježto počíná se takto: „Znamenajte staří, mladí o pótkách i o sědání“. Popisuje se v ní souboj na louce před hradem knížete Zálabského po velkých hodech u přítomnosti zemanů, zemanek a děvic k tomu sezvaných. K prvnímu souboji ustanoví kníže soupeře Střebora, ke druhému kněžna Srpoše a ke třetímu Ludiše, krásná dcera knížecí, Lubora. Lubor nad třemi soupeři zvítěziv, obdrží od Ludiše za odměnu věnec z dubového listí. Velmi pěkně líčí se tu mladá kněžice: „Ta dci na div sličná biéše; těla urostlého krásně, líce jmiéše ovšěm bielé, na lícech ruménci ktvěchu; oči jako nebe jasné, i po jejej biélej šíji vlasi zlatostvúcí věju, u prsténcech skadeřeni“. Rázný pak jest duál po celé básni jdoucí:

Vsedasta oba na koně,
vzesta dřěvce ostrú hrotú,
prudko protiv sobě hnasta,
dlúho spolu zápasista,
ež dřěvce oba zlámasta a t. d.

6. Jaroslav či „o velikých bojech křesťan s Tatary“, báseň epická, krom Záboje nejvýtečnější v celém

rukopise. V ní vypisuje zpěvce mistrně vtržení Tatarů do Evropy, sužování a úzkosť křesťanů a slavné vítězství, dobyté nad Tatary na Hostýně a u Olomouce v červnu roku 1241. V úvodu, jenž se počíná veršem „Zvěstuju vám pověsť veleslavnú“, vypravuje básník příčinu vpádu tatarského, oloupení a zavraždění kněžny tatarské Kublajevny, ježto dle pověsti stalo se ve Středě německé ve Slezích [1]), potom vypisuje, kterak chán Tatarský, vtrhna z pomsty s nesmírným vojskem do Rus, dvě knížetství, Novohrad (Vladiměř) a Kyjev, sobě podmanil, odtud hrna se dále na západ, Polsko, Slézsko a Uhry zpustošil a vrazil až do Moravy. Potom líčí živě boj s Tatary na Hostýně, smrť Vneslava, vůdce Moravského, úzkosť Moravanů žížní trápených, zamýšlenou zrádu Vestoně, kterýž se chtěl Tatarům poddati, statečnosť Vratislava, jenž zrádce uchvátil, a v největší nesnázi zázračnou pomoc mateře Boží: hojný dešť Moravanům a rázné blesky do stanů tatarských; konečně stažení veškerých vojsk u Olomouce a slavné vítězství, dobyté hrdinským Jaroslavem, kterýž jako orel přiletěv vůdce tatarského Kublajevice mečem proklal a Tatary rozplašiv Hanou od nich osvobodil.

V tomto popsání zvláště pěkně vyobrazuje básník sličnou Kublajevnu verši „Jako zora po jutře sě sěje“, hádání čarodějníků, jaký konec boj vezme: „Sebrachu sě nalit čaroději“, boj na Hostýně: „Ajta! rozmnožié sě Tatar mnostvié“ atd., a zjevení se v největším nebezpečenství Jaroslava: „Ajta! Jaroslav jak orel letě“. V popsání boje Hostýnského velmi zdařile vložil modlitbu, napodobenou dle žalmů 7 a 26, ježto zní:

Vstaň, o Hospodine! v hněvě svojiem,
i povyš ny v krajinách nad vrahy;
vyslyš hlasy k tobě volajúce!

---

[1]) Nikoli Kublajevna, kněžna Tatarská, nébrž kněžna ruská, vnučka knížete Kyjevského Michala, dle letopisu Volynského, na útěku před Tatary r. 1240, ve Středě slezské zavražděna jest; byloť tedy toto zavraždění účinkem a ne příčinou vtržení tatarského.

Oklúčeni jsmy lutými vrahy,
vyprosť ny z osidl krutých Tatar,
i daj svlaženié utrobám našim;
hlasonosnú oběť tobě vzdámy.
Potři v zemiéch našich nepřiátely,
shlaď je u věk, a věky věkoma! [1])

Jména Moravanů, jenž s Tatary na Hostýně bojovali: Vneslav, Vestoň a Vratislav, vzata jsou nepochybně z domyslu básníkova, rovněž jako jména soubojovníků v básni „Ludiše a Lubor". Ani jméno vítěze u Olomouce „Jaroslav" není na jisto postaveno, ježto dle pověsti moravské od kronikářů zachované zkrotitel Tatarů byl z rodu Šternberského, z kteréhož rodu žil r. 1241 dle listin jediný Zdislav. — Za zvláštnosti jazykové v této básni připomenouti náleží: zastaralé part. praes. „nedozírám", plnou formu čísla „dvadeset", slova z obyčeje vešlá: svět (rada), dřevo (strom, jako posud v Domažlicku), vnočiti, tráti, zaměšiti se; genitiv v komparaci: i by hoře hořia všěho věčšié; trapněje zhynúti žížňú mečia; zvláštní konstrukce vidí se býti: dci Kublajeva cháma; koho vy žízň trápí a p.

7. Jelen, báseň lyrickoepická, počínající se: „Běháše jelen po horách", v níž se opěvá ve spůsobě romance smrť jinocha od nepřítele zabitého, jejž veškeré dívky oplakávají. Jsouť v ní myšlénky, ježto připomínají nemálo dobu pohanskou, zejména krahujci, kteří nad smrtí jinochovou spolu truchlíce s dubu pokrakují, a vyličování, jak vrah z jinocha duši mlatem vyrazil, jak duše pěkným táhlým hrdlem odlétá a za ní teplá krev teče.

8. Zbyhoň, báseň lyrickoepická, jejíž první verš zní: „Poletova holub se dřěva na dřěvo". Složena jest též na spůsob romance a vyličuje žalosť milencovu nad unešením milenky své skrze Zbyhoně, vládyku loupeživého,

[1]) Srovnej žalm 7, v. 7: *Exsurge Domine in ira tua: et exaltare in finibus inimicorum meorum*; též žalm 27, v. 7: *Exaudi Domine vocem meam, qua clamavi ad te,* a žalm 26, v. 6: *Circuivi et immolari in tabernaculo eius hostiam vociferationis.* Podobné parafrase žalmů 7, v. 2, 6 a 7, vidí se býti ve druhé modlitbě křesťanů, verše 108—111.

kterouž milenec z moci uchvatitelovy vysvobodí a násilnému Zbyhoni mlatem hlavu rozrazí. Viz tuto báseň v Příkladech, č. 17.

9. Šestero písní, ježto vynikají vesměs jemným hlubokým citem, libou prostotou a pěknými obrazy, a mají do sebe pravý ráz národních písní slovanských. Jsouť tyto:

a) Kytice, píseň, složená veršem adonickým, v kteréž se pronáší něžná touha milenčina po milenci. Počíná se: „Věje větříček z kniéžeckých lesóv". Goethe přeložil ji do němčiny (viz jeho Kunst und Alterthum), změniv však štrofu poslední, udělal z básně erotické elegickou.

b) Jahody, kteráž se začíná: „Jde má milá na jahody na zelená borka". V ní obrazí se dovádivá bujnosť mladistvého věku. Sepsána jest veršem tří- a čtyrslabičným, jako písně maloruské. Z dialektického slova „borka" místo borky, vychází na jevo, že jest složena ve východních Čechách, kde posud se říká hora místo hory, hájka místo hájky a p.

c) Růže, píseň, co do věci, Kytici podobná, ježto se v ní rovněž jako v Kytici pronáší něžným způsobem toužení milenky po milenci. Liší se však od Kytice zvláštním rozměrem, dle něhož přechodník časoslova nepřetrženě se víže k minulému času téhož časoslova, takto:

Ach ty róže, krásná róže!
čemu si raně rozkvetla?
rozkvetavši pomrzla?
pomrzavši usvědla?
usvěděvši opadla?

Podobná starobylá píseň zachovala se také u Rusů: „Ach ty sad li ty moj sadočik — k čemu ty rano sad razcvietaješ, razcvietavši sad zasychaješ?" [1]) S počátkem této písně má též velkou podobnosť jedna štrofa národní písně „Nesnáze lásky" z XV. století, jenž zní: „Již ptáčkové vzhuoru vstali, vzhuoru vstavše zazpiévali, zazpiévavše pryč letěli, mne smutného zde nechali" [2]).

---

[1]) Viz Čelakovského Slovanské národní písně III, 130 a 229. — [2]) Výbor z literatury české II, 639.

d) Zezhulice, píseň anakreontická s počátkem: „V šírém poli dubec stojí“, v níž na jevo se dává libá prostota a touha dívčí.

e) Zarmoucená (Ach vy lesi, tmaví lesi, lesi Miletínští), píseň elegická, kteráž projevuje žalosť nad ztrátou rodičů i milence. Dle toho, že se v ní připomínají lesové Miletínští, vzala počátek též v Podkrkonoší.

f) Skřivánek, píseň velmi pěkná, počínající se veršem: „Pěje děva konopě u panského sada“, v níž se jeví bolesť milenčina nad tím, že jí milého odvedli [1]).

b) *Jiné básně epické.*

a) Světské.

1. Alexandreida, báseň epická o příbězích Alexandra Macedonského, nejznamenitější pozůstatek učeného básnictví staročeského, a nejstarší zachovaná báseň rymovaná, z níž nás však došlo jen šest zlomků [2]), obsahujících tři první zpěvy a části zpěvů 4., 6., 7 a 9. Vypisuje se v ní mládí Alexandrovo, výprava Alexandrova do Řecka, plavba do Malé Asie a zastavení u zbořenin Trojanských (zpěv I.); dále poselství Dariovo k Alexandrovi, tažení Dariovo, bitva u Issu, vzetí Tyru, tažení do Egypta a Libie, nové přípravy Dariovy a tažení k Arbele (zpěvy 2 a 3). Pak se líčí boj u Arbely a kratochvíle v Babyloně, zrada Bessova a Narbazonova, smrť Dariova a opět boj v Indii.

Alexandreida složena jest původně latinsky asi

---

[1]) Při Rukopise Kralodvorském vydávány jsou až do r. 1861 zároveň dvě písně, pokládané za staročeské: Píseň pod Vyšehradem (Ha ty naše slunce) a Milostná píseň krále Václava (Z velikých dobrodružství), o nichž jsme v prvním vydání těchto Dějin liter. dovedli, že jsou podvrženy, sepsány jsouce r. 1816 a 1819. Pročež je tuto pomíjíme. — [2]) Tyto zlomky, zavírající v sobě výše 3370 veršů, jsou: Svatovítský, z polovice XIV. století (nyní ztracený), dva Budějovické, objevené r. 1828 a 1840, dva Musejní a zlomek Jindřichohradecký. Vytištěny jsou ve Výboru I, 135—170 a v Časop. Mus. na r. 1847, II, 305. Výpisy z nich viz v Příkladech jazyka č. 19 a 30.

r. 1160 skrze Waltera Kastilionského (Châtillon) v severním Francouzsku, dle Plutarcha, Curtia, Eusebia a j. s mnohými příměsky a výmysly [1]). Česky vzdělal ji dle Waltera Kastilionského za posledních let panování krále Václava II. volně a samostatně básník nejmenovaný, tentýž, jenž sepsal legendy o sv. Kateřině a o Jidáši a Pilátovi (r. 1306 neb 1307) [2]). Verš v ní, trochéus osmislabičný, jest uhlazený, plný a pravidelný, řeč jadrná a bohatá na pěkné formy a obrazy poetické. Zvláštního spůsobu jsou participia: byl jeda, bude neužil, jest zaslúživ a p., lokál bez předložky: prazie (v Praze), vodye (ve vodě), letye (v letě), a cizí slova: firmament, element, planeta, šturm, šal (zvuk), spalniéř, pláty, rytiéř a j. Památná jest také srovnalosť některých frasí a obrazů básnických s frasemi a obrazy Rukopisu Kralodvorského, na

[1]) Tento text latinský vydán jest F. A. Müldnerem v Lipsku r. 1863 s titulem: M. Philippi Qualtheri Alexandreis. — [2]) Společný původ Alexandreidy a legend o sv. Kateřině a o Jidáši zřejmý jest z jistých stejných myšlének a obratů básnických ve všech těchto básních, jmenovitě ze zvláštních episod vlasteneckých, jakož jsou: v Alexandreidě Výbor I, 166, v. 7—25 a 167, v. 19—22), kde básník naráží na krále Českého, na jeho oddanosť Němcům a nezřízený život; v legendě o sv. Kateřině (v. 47—54), kdež básník se dotýká nevěrných soků německých při dvoře královském, kteréž obě narážky vztahují se patrně ke králi Václavovi II.; v Jidáši pak episoda o zrádné smrti krále Václava III. (Výbor I, 169, v. 10—26); mimo to vychází společný původ těchto básní na jevo z verše stejně uhlazeného a jadrného, z některých neobyčejných rýmů, na př. (v Alexandreidě a v Jidáši): chlipě, sipě; udaten, postaten; lacno, vzácno; brže, vrže a j.; z dialektických infinitivů: mlczeczi (mlčeti), chtyeczy (chtíti), dozdaczy (doždati), smuticy (smutiti) a p., a z neobyčejného užívání zájmena on za onen (šěn i on =ten a onen). — Spisovatel Alexandreidy a legend řečených byl muž stavu duchovního, znalý náležitě latiny, z níž ty legendy vzdělal, i písem svatých, a zběhlý v literatuře klasické i jiné, ježto do Alexandreidy vložil episodu z historie Trojanské o Parisovi a v legendě o sv. Kateřině připomíná báseň o Tristanu a Isoldě; vůbec byl muž osvícený, odmítaje pověry a bájky, a nepochybně rodilý šlechtic, dávaje na několika místech narážkami nelaskavými na jevo nechuť k sedlákům (chlapům). Viz kromě toho: Sitzungsberichte der k. böhm. Gesellschaft d. Wissenschaften, 1859, str. 30—36.

př. v Rukop. Kralodv.: Neklan káže vstáti k vojně, v Alex.: káza brzo vojem vstáti; v Rukopise Kralodv.: I minu den, v Alexandreidě: Ten den minu; v Rukopise Kralodv.: Dlúho vlasti v míře biéchu, v Alex.: Řecká země v míře stáše; v Ruk. Kralodv.: Podvihaje se mhla ote pracha, v Alex.: mhla biéše ot prachu; v Ruk. Kralodv.: I tu protiv sobě hnasta, hlavama v sebe vrazista, aj oba s koňú spadesta, v Alex.: zatiém se potkasta sama, koňmi, prsmi i hlavama, a jakž se druh s druhem srazi, spadesta koňma přes vazy a v. j. Tatéž báseň dodělána jest také německy od Oldřicha z Eschenbachu, kterýžto Oldřich část své básně oddal králi Vácslavovi II. a část Oldřichovi z Risenburka.

2. Básně historické. a) Několik básní, přidaných ke kronice Boleslavské z r. 1315—20, totiž: Rudolt z Košic, Matěj z Třenčína, Vilém Zajíc a Němci, Plichta z Žerotína, král Jan a Zajíc. Složeny jsou bez všelikého rozměru jako kronika Boleslavská. b) Báseň na smrť krále Jana z r. 1346, ježto se počíná: „Klimberče (Klingenberku) mladý, praviť krotce, pomni, žes měl dobrého otce". Dle P. Lupáče jest to pozůstatek „ze starého spisu (snad z větší rymované kroniky) o králi Janovi". Psána jest pravidelným veršem osmislabičným a tištěna při Lupáčově Historii o cís. Karlovi (v Praze 1847, str. 63) a ve Výboru I, 1179.

β) Duchovní.

1. Legenda o sv. Kateřině, báseň duchovní 3519 veršů obsahující, co do ceny básnické, rýmu plného a jazyka na starodávná slova bohatého, nad jiné výtečná. Vypravuje v ní básník, že sv. Kateřina, dcera krále Kosta v zemi Cyprské, měla sobě za manžela vzíti císaře Maxencia (Maximiána) a přiznati se k víře pohanské, ale když toho k radě poustevníkově učiniti nechtěla a zasnoubila se s Kristem Pánem, že z rozkazu zuřivého císaře sťata jest (d. 25. listopadu asi r. 300 po Kr.), načež andělé odnesli tělo její na horu Sinai, kdež odpočívá. Složena jest

na začátku XIV. století dle latinské legendy Jakuba a Voragine [1]) od básníka stavu duchovního, jenž znal píseň *Dies Irae,* a byl také znalý básní světských, připomínaje Tristana a Isoldu, a spolu vlastenec upřímný, kterýž těžce nesl, že nevěrní sokové dvorští, krále (Václava II.) obklíčujíce, věrným ve službě překázeli (v. 47—54) [2]). Tato legenda, jak dotčeno, jest velmi důležitá v příčině jazyka, chovajíc v sobě mnoho slov buď zcela neznámých, na př.: číla, diéč, osob, skola, majný a j., buď v jiném rozumu užívaných a neobyčejných, na př.: číř, obětnice, mistř, zvyčej, dřvi (dvéře), vratek (krček), hrad (město), nápasť (zkušení), vlasť (vláda), vep (úp, křik) a j. Slova vítězský (ež Sibylla tak vítězská), ladný (ladná Kateřina) a stól (od Římského stola = trůnu) připomínají „věščby vítězovy", „oten stól" (s otna zlata stola) a „Sázavu ladnu", v Rukopise Zelenohorském. Jediný rukopis legendy o sv. Kateřině z konce XIV. století, jenž do r. 1648 choval se v bibl. Rožmberské v Praze, nachází se v kr. bibl. Štokholmské, kdež jej r. 1850 dokt. J. Pečírka objevil a r. 1860 společně s K. J. Erbenem vydal. Výpis z něho viz v Příkladech, č. 35.

2. Zlomek legendy o Jidášovi, 172 veršů zavírající, z počátku XIV. století v Českém Museum. Vypisuje se v něm v plynném dvouverší, jak Jidáš, usmrtiv králevice Škariotského, utekl se do Jerusaléma k Pilátovi, jak tu k jeho vyzvání v zahradě otce svého Rubena jablka kradl, otce svého zavraždil a matku za manželku pojal, kteráž, truchliva jsouc z toho, chtěla mu to vyjeviti

---

[1]) *Jacobi a Voragine Legenda aurea vulgo historia Lombardica dicta. Recensuit Th. Graesse. Dresdae 1846.* Skladatel té legendy narozen byl ve Voraggio v Genevsku ok. r. 1230, stal se dominikánem a potom arcibiskupem Genevským. Dotčenou legendu sepsal asi r. 1270 a zemřel r. 1298. — [2]) O tom, že skladatel této legendy byl spolu skladatelem Alexandreidy, viz Připomenutí na str. 103. Že legenda o sv. Kateřině sepsána jest na začátku XIV. století a ne později, stvrzuje se také tím, že se v ní užívá slova prosinec k poznačení Novembru, jako v prodloužené kronice Kosmově k r. 1128, kdežto později u Klena Rozkochaného (od r. 1350—1360) znamená prosinec již měsíc December.

— čímž zlomek se končí. Básník, beze vší pochyby týž, jenž složil Alexandreidu, vypravuje o usmrcení králevice Škariotského, naráží co vlastenec na zavraždění krále Václava III. (r. 1306), kteréž se té doby stalo, čímž vysvědčuje, že báseň složena jest nedlouho po tomto příběhu. Zlomek počíná se verši: „Had zzie rozhnyewaw wzwey chlipie, puzzty zzie nan welmi zzipie“, a tištěn jest v Čas. Mus. na r. 1829, III, 59—63 přičiněním nálezce jeho, prof. Schönbecka v Budějovicích, a pak ve Výboru I, 170—174. Zevrubnější úvahu o něm podali V. Nebeský v Čas. Mus. na r. 1847, I, 11, a J. Fejfalík ve zprávách cís. akad. Sitz. B. 1861, 37, 85—88. Výjimek z něho viz v Příkladech, č. 20.

3. Zlomek legendy o Pilátovi, obsahující 105 veršů, též z počátku XIV. století a od téhož skladatele, kterýž sepsal legendu o Jidáši. Začíná výkladem etymologickým jména Mohuč a Mohanu, a vypravuje o králi Atusovi, jak byl na lovu, jak viděl ve hvězdách, že se mu narodí z Pily syn slavný, jak mu posel donesl zprávu o narození toho syna, a tázal se ho, jak ho má jmenovati, načež dal Atus za odpověď, že Pilát — kdež báseň přetržena. Vytištěn v Čas. Mus. na r. 1829, III, 63—66 i ve Výboru I, 175—177, a posouzen od V. Nebeského a J. Fejfalíka ve spisech výše přivedených.

4. Legenda o dvanácti apoštolích. Dva zlomky básně dějepravné ze začátku XIV. století, z nichž první, objevený Fort. Durichem ve Víd. bibl. dvorské asi r. 1784, obsahuje veršů 76, druhý pak, r. 1847 P. J. Šafaříkem na světlo vynešený, veršů 156. V onom, počínajícím se slovy: „Nenys uiernych zzyrdecz sizny“, vypravuje se o zlomyslném císaři římském Neronovi, kterak dal svou matku usmrtiti, a porodiv lékařskou lstí žábu, v paláci svém ji dal chovati, od kteréž žáby ten palác pak nazván „lateran“. Ku konci líčí se příběhy života Jakuba většího. V zlomku druhém, kterýž se počíná verši: „Potom pak prsissed do asie, jat byl prsieliutym pohanem“, vypisuje se život apoštolů Jana, Matiáše, Marka a Filipa a z části sv.

Petra. Vzdělána jest ta legenda od některého duchovního dle latinské legendy Jakuba a Voragine. Zlomek, přepsaný od Duricha, jehož originálu již nalézti nelze, vytištěn jest v Dobrovského Hist. lit. č., str., 103, v Hankových Starob. Sklád. III, 251 a ve Výboru I, 1143; druhý zlomek Šafaříkem vložen do Časop. Mus. na r. 1847, I, 292, a po druhé vytištěn ve Výboru II, I. Úvahu o obojím podal J. Fejfalík ve zprávách Akad. Sitz. Berichte, 1861, 37, 56—71, kdež pronáší mínění, že báseň česká jest zbytek nějaké kroniky císařů Římských. Viz výpisy v Příkladech, č. 21.

5. Zlomek legendy o seslání ducha svatého, 102 verše z části porušené v sobě chovající, ze začátku XIV. století v Českém Museum. Popisuje se v něm, co se přihodilo v Jerusalémě, když apoštolům „spadl dar ducha svatého". Tiskem vydán jest v Čas. Mus. na r. 1829, III, 67—69 a ve Výboru I, 178—180.

6. Legenda o příchodu Páně do Jerusaléma před velikonocí, ze začátku XIV. století, již Tomáš ze Štítného „ze starého skladače" vložil do své řeči o květné neděli. Začíná se: Viz člověče bohabojný, božie milosti dóstojný". Vytištěna jest ve Výboru I, 754—756.

7. Zlomek legendy o umučení Páně, ze začátku XIV. století, jejž nalezl r. 1817 Dominik Kynský v Brně. Některé verše, zejména: „Viz člověče bohabojný" atd., srovnávají se s legendou o příchodu Páně do Jerusaléma. Vytištěn jest v Dobrovského Hist. lit. české, str. 113 a ve Výboru I, 1147.

8. Zlomek legendy o sv. Alexiovi, o 103 verších, ze začátku XIV. století v moravském archivu zemském. Vypisuje se v něm konec života sv. Alexia (nar. v Římě ok. r. 350, zemř. ok r. 395), když vrátiv se ze života poustevnického z Asie do otcovského domu, a pobyv tu 17 let nepoznán zemřel, a papež Innocenc list od něho zůstavený, v němž o tom zprávu dává, u přítomnosti otce jeho Eufemiana, i matky a vdovy jeho přečísti dal, načež nastal bolestný nářek těchto pozůstalých v tom zlomku líčený. Legenda česká, z které ten zbytek nás došel, vzdělána jest dle

latinské legendy Jakuba a Voragine, s níž některé části zcela se srovnávají, a spolu snad dle původní legendy církevní, vyd. od Bollandistů ve spise Acta Sanctorum (IV. p. 251), jakož ukazují v úvahách svých V. Nebeský (v Čas. Mus. na r. 1851, str. 138) a J. Fejfalík (Sitz. Ber. d. k. Akad. 1861, 37, 71—75), kteří tento zlomek spolu dle originálu A. Bočkem nalezeného vytisknouti dali. Legenda o sv. Alexiu, v středověku velmi oblíbená, přeložena jest také do němčiny a do jiných jazyků. Výpis z ní viz v Příkladech, č. 22.

9. Zlomek legendy o p. Marii, ze začátku XIV. století, dva proužky pergamenové, jež r. 1855 nalezl prof. K. Höfler v Praze. Počíná se veršem: „Sám v sobě svój smutek tlačí", a obsahuje na proužku prvním nářek sv. Anny na bezdětství své, na proužku druhém pak žalosť nad tím, že Jáchym ji opustil, a líčení výjevu v zahradě, kdež vrabci svým mlaďatům potravu na hrušku do hnízda donášejí. Podobá se pravdě, že tato legenda vzdělána jest dle apokryfického evang. sv. Matouše o narození a životě p. Marie, a že obsahovala výše 3000 veršů, složena jsouc od výtečného básníka. Zprávu o ní podal P. J. Šafařík v Čas. Mus. na r. 1855, str. 529, nazývaje ji legendou o sv. Anně a klada ji omylem do polovice XIII. století; šíře ji rozebral J. Fejfalík, Sitz. Berichte d. k. Akad., 1859, 32, 300.

10. Legenda o desíti tisících rytířích, ze začátku XIV. století, v níž se živými barvami vypisuje boj císaře Římského Hadriána (r. 117—138 po Kr.) s 10.000 křesťany pod vůdci Ermolausem a Agatiem, kteréž císař chtěje převésti k pohanství, když se mu vzpírali, strašně mučiti kázal. Vzdělána jest nepochybně dle Zlaté legendy Jakuba a Voragine ve 204 dvouverších, plynných a jadrně rymovaných. Verše, v kterých se vyličuje kruté trápení a smrť rytířů křesťanských (Výbor II., 10, v. 30—49), mají nemalou podobnosť s verši v Alexandreidě (Výbor I., 1154, v. 20—46), kdež se popisuje seč u Eufratu; prosba pak, pronešena ku konci (Výbor II., 15, v. 11—24), aby Kristus od všelikého neštěstí chránil domu toho, v kterém by bylo vyobrazení umučených těchto křesťanů, shoduje

se s touž prosbou v legendě o sv. Kateřině (v. 3364—3380). Kteréž srovnalosti ukazují poněkud, že ty básně pocházejí z jedné a též doby a snad od téhož skladatele. Prosba za ochranu domu lidí nábožných, připojená k této legendě, důležitá jest v příčině vlastenského výtvarného umění na začátku XIV. století, ježto se v ní připomínají obrazy malované (mastí psané) a kreslené (černidlem psané) v příbytcích soukromých, též sochy svatých ze dřeva i z kamene. Verše toho se týkající (318—331) znějí takto:

Jesu Christe, živý chlebe,
ješče my prosímy tebe,
budúli naše mučenié,
v svém domu jmiéti na stěně
mastí neb černidlem psáno,
nebo z dřeva vyřezáno,
neb snad z kamene vyryto,
neb na knihách v skříni skryto:
rač býti stráž toho domu
vždy od ohně i od hromu;
pošli anděla svatého
nhed v ten dóm z královstva tvého,
by ho střiéhl od všeho zlého,
i od smutka rozličného.

Tato legenda zachovala se ve čtyřech přepisech, v pašionálu v Českém Museum z r. 1395, v bibl. univ. Pražské a Lvovské a v bibl. kláštera nad Křemží v H. Rakousích, a vytištěna jest dle jmenovaného pašionálu v Časop. Mus. na r. 1840, str. 289—301 a ve Výboru II., 6—18. Zprávu o ní podal J. Fejfalík, Sitz. Ber. d. k. Akad., 1862, 37, 84.

11. Legenda o sv. Dorotě, z první polovice XIV. století v bibl. kapituly Pražské a jiný přepis z druhé polovice téhož století v bibl. univ. Pražské. Vyličuje se v ní utrpení a stětí sv. Doroty v Césareji v Kapadocii (r. 304 po Kr.), když nechtějíc sobě vzíti správce té krajiny Fabricia a vzdáti se víry své, na smrt odsouzena jest, a přišedši do ráje, dle slibu svého písaři Theofilovi, jinochu pohanskému, po anděli košík růží poslala, načež i Theofil

stal se křesťanem a mučedlníkem. Složena jest na spůsob písně a vyniká cenou básnickou, líčíc něžně i věrně sílu víry, i formou umělou, obsahujíc štrofy třídílné, z nichž dvě první štoly srovnávají se, až na rým, se štrofami v básni „Beneš Hermanóv“ v Rukopise Kralodvorském, jakož zřejmo z první štrofy obojí básně:

Piseň o sv. Dorotě.	Beneš Hermanóv.
Ó Doroto panno čistá! tvój hod ctí ciérkev svatá, nebs ty diévka výborná, bohem zvolená.	Aj ty slunce, aj slunečko! ty-li jsi žalostivo? čemu ty sviétíš na ny, na biédné ludi?

Přepis, chovaný v bibl. kap. Pražské, tištěn jest v Hankových Star. Skl. III., 122—128, a přepis, chovaný v bibliotece univ. Pražské, v Časop. Mus. na r. 1848, II., 3, 259 a ve Výboru II., 18.

Jiná legenda o sv. Dorotě, složená v rymovaných dvouverších dosti porušených asi v polovici XIV. století, nachází se v rukopise „Modlitby“ z konce XIV. století v bibl. univ. Lvovské. Sepsána jest dle legendy latinské od skladatele světského, jak sám dí, písem svatých neznalého, a vydána J. Jirečkem v Časopise Mus. na r. 1859, str. 21—27. V řeči nevázané vzdělána jest táž legenda dle Jakuba de Voragine v Pašionálu (tišt. r. 1495) a ve spůsobu písně předělána Šimonem Lomnickým, co hra dramatická pak od skladatelů neznámých, obíhajíc podnes v lidu v obojí formě v rozličných variantech. Viz Sušilovy Mor. nár. písně, str. 7, a J. Fejfalíka Volksschauspiele aus Mähren, S. 81—166.

12. Legenda o sv. Anselmovi, arcibiskupovi Kanterburském († r. 1109). Obsahuje ve více než 800 verších vidění sv. Anselma, v kterém se mu zjeví Panna Maria a k žádosti jeho dává mu vysvětlení o utrpení Páně. Vzdělána jest dle latinské legendy: „*Dialogus B. Mariae et Anselmi de passione Domini*“, jakož patrno z prvních veršů:

Byl jest jeden svatý muž, jemu imě Anselmuš;
mnoho časóv se slzami, postem, bděním, modlitbami
svaté Marie, našié panié, vzdy prosiéše bez přestánié,
by j'mu svého syna zjevila umučenié,

kteréž verše znějí v textu latinském takto: „*Sanctus Anselmus longo tempore cum ieiuniis, lachrymis et orationibus gloriosam Virginem exoravit, ut ei revelaret, qualiter eius filius passus est*“. Činí se v ní zmínka také o věčném židovi. Zachovala se v Rukopise Svatovítském [1]) v bibl. kapit. Pražské, složena jest však již dříve, ježto J. Horkým nalezen r. 1819 mnohem starší zlomek též legendy, uložený v bibl. Wiesenberské na Moravě. Vytištěna jest z téhož rukopisu v Hankových Starobylých Skládáních III., 128—167, a zlomek Horkým objevený ve zprávách Sitz. Ber. der k. Akad. 1859, 33, 224—226, kdež jej vložil J. Fejfalík na konec širší rozpravy o této legendě.

13. Legenda o sv. Prokopu, v Rukopise Hradeckém [2]) asi z 2. čtvrti XIV. století, v knížecí bibliotece Lobkovické v Praze. Počíná se: „Slyšte staří, i vy děti, co jáz vám chci povědieti“, a popisuje asi v 1100 verších ne velmi správných život sv. Prokopa a příběhy kláštera Sázavského. Vypravujeť, kterak „dědic Slovenský“ dán jest na učení na Vyšehrad, kterak tam prospíval v jazyku slovenském, zvolen jest za kanovníka, zalíbil sobě potom život poustevnický na Sázavě, kdež mu kníže Oldřich klášter vystavěl, v kterémž jako opat r. 1055 zemřel. Dále vypravuje, jak za knížete Spytihněva mniši slovanští byli vyhnáni a Němci latiníci na jich místo usazeni, až konečně za knížete Vratislava opět do kláštera svého se

[1]) Rukopisem Svatovítským nazýváme sbírku básní (ve čtverci na papíře) asi z polovice XIV. století, ježto se chová v bibliotece kapituly Pražské. Obsahuje kromě legendy o sv. Anselmovi básně: O obnovení dokonalosti člověka, Zdrávas, Nanebevzetí p. Marie, Sedmero radostí p. Marie, o smrtedlnosti, o pěti studnicech, Sedmmecítma bláznóv, Modlitby k p. Marii, Verše o sv. Dorotě, Katonovy disticha a Slovníček latinskočeský. — [2]) Rukopis Hradecký jest sbírka básní ascetických a jiných (v 12. na pergameně) z 1. polovice XIV. století, nalezena v minulém století v Hradci Králové, a darována od biskupa J. Háje Jos. Dobrovskému, od něhož se dostala do biblioteky knížat z Lobkovic. Zavírá v sobě: Legendu o sv. Prokopu, Devatero radostí sv. Marie, Pláč sv. Marie, Máří Magdalenu, Umučení Páně, Desatero kázaní božích, báseň o bohatci, bájku o lišce a čbánu a Satyry o řemeslnících.

vrátili. Skladatel té legendy byl nepochybně duchovní, obyčejů klášterských znalý (přiváděje modlitby primu a kumpletu) i krajiny Sázavské dobře povědomý. Památná jsou v ní mnohá slova starobylá a zvláštní, na př. bratř (bratrstvo), bratřec (bratranec), Zbyhněv (Spytihněv), kápě, škapléř (scapulare), hostak (kramář), hynst (hřebec), lejchéř (Leiher, lichvář), belhavý (kulhavý), běs, všickerni, čřěvíce, velbovati (velebiti) a j. Tištěna jest v Hankových Starob. Sklád. I, 1 a ve Výboru I, 182—212. Šíře ji rozebral J. Fejfalík, Sitz. Ber. 1859, 32, 310.

14. Legenda o dětinství Ježíšově, asi z polovice XIV. století, v bibl. univ. Pražské, v níž se ve více než 1150 verších dosti nesprávných a nerovných vypravuje o narození a vychování p. Marie i o narození a dětinství Krista Pána. Vzdělána jest, jakož podobno, dle apokryfického *Evangelium de infantia Salvatoris.* Tiskem jest vydána s titulem „Ježíšovo mládí“ ve Výboru I, 387—419. Úvahu o ní podali V. Nebeský v Časop. Mus. na r. 1847, I, 595, K. Ninger v Poutníku od Otavy na r. 1859, č. 8 a J. Fejfalík, Sitz. Ber. 1859, 32, 300.

15. Patero zpěvů Mariánských. a) Zdrávas, báseň neúplná, 124 veršů obsahující, ježto se počíná: „Zdráva milá matko božié, tys všech svých sluh jisté sbožié“. Chová se v bibl. kap. Pražské a tištěna jest v Hank. St. Sklád. I, 107—113. b) Devatero radostí sv. Marie, 555 veršů, jichž začátek zní: „Svatá Mářie, matko božié, rač vše uvésti v rajské sbožié“, v Rukopise Hradeckém v bibl. knížat z Lobkovic, vytištěna v Hank. St. Sklád. III, 127. V obojí básni vypravují se radosti p. Marie od narození až do nanebevzetí. c) Sedmero radostí p. Marie, báseň téhož obsahu, 910 veršů zavírající, která se počíná: „Chci na to svój smysl složiti“. Do této básně vložil skladatel, stavu duchovního, tu kde líčí p. Marii při nanebevzetí, velmi pěkně některé verše z písně Šalomounovy, totiž: „*Quam pulchra es, amica mea, oculi tui columbarum*“, (Toť jsi krásna, přiételnice má, toť

jsi krásna, oči tvoje holubičie), v kterých veršech Kristus takto k matce své mluví: (v. 624 a násl.):

Kako jsi ty krásna!
moje přiételnice jasna,
tvoji zraky holúbkova
jasnú tichost ona v sobě chová;

a dále: *Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias* (Jakož lilium mezi trním, takéž má přiételnice mezi jinými dcerami), v básni:

Jako lilie přestkvúcie,
neb z hložie róže žádúcie —
jako róže črveností
nebo lilium v bělosti
jiné všecko kviétie hanie:
tak vše panny i (vše) panie
předešlas svojí bělotú,
veš svět těšíš svú dobrotú.

Tato báseň nalezá se v Rukopise Svatovítském a jest vytištěna v Hank. St. Skl. II, 49—91. *d*) Nanebevzetí p. Marie, báseň o 540 verších, kdež se vypisuje smrť, pohřeb a vzetí do nebe matky Kristovy. Počátek zní: „Račte všichni znamenati, této řeči poslúchati“. Chová se též v Rukopise Svatovítském a vytištěna jest v Hank. Star. Sklád. II, 91—117. *e)* Vzývání p. Marie, chvalozpěv na Marii Pannu s prosbou o přímluvu, ježto se začíná: „Ach přeslavná matko Božié, nebeské cti rajské zbožié. „Nachází se tamtéž a tištěna jest v Hank. Star. Sklád. III, 167—174.

16. Sv. Maří Magdalena, báseň, zdržující v sobě výše 1000 veršů, v kteréž se líčí, jak Marie Magdalena, nakoupivši drahých mastí, šla ke hrobu Kristovu a Krista nenalezši naříkala, načež se jí Kristus zjevil. Nalezá se v Rukop. Hradeckém a tištěna jest v Hank. St. Skl. II., 1—47. Zevrubně rozebral tuto báseň i zpěvy Mariánské v č. 15 přivedené K. Ninger v rozpravě: Epické básnictví duchovní v době předhusitské, v Poutníku od Otavy na r. 1859, č. 10, a K. Sabina v Dějepise lit. č., str. 219—225.

17. Pašije čili Umučení Páně, zavírající v sobě asi 700 veršů, jenž se počínají: „Umučenie boha našeho

Jesukrista, píše nám svatý Matěj evandělista". Tištěny jsou dle Rukopisu Hradeckého v Hank. Star. Sklád. III, 27—61.

c) Jiné básně lyrické.

1. Písně světské. *a*) Píseň o Štemberkovi, z konce XIV. století, jejížto začátek zní: „Račte poslúchati, co vám chci zpiévati". Vypravuje se v ní ve spůsobě písně národní, kterak měšťané Mělničtí pana Štemberka pro pěknú Aničku úkladně usmrtili. Tištěna jest v Čas. Mus. na r. 1827, str. 17, péčí F. Palackého, ve Výboru II, 443, a v rozpravě J. Fejfalíka o staročeských písních (Sitzungsberichte d. k. Akad. 1862, 627). *b)* „Tajená láska", píseň milostná, z konce XIV. století, složena ze tří štrof 12řádkových, každý řádek o 7 slabikách, a počínající takto: „Dřěvo sě listem odiévá, slavíček v keřku zpiévá". Vytištěna jest z rukopisu, chovaného v c. k. dvorské bibl. ve Vídni, v Čas. Mus. na r. 1827, III, 9, ve Výboru I, 961 a ve Fejfalíkově rozpravě o staroč. písních, č. VII. *c)* Řeč kmetě starého, ježto se počíná: „Aj starosti, v mé tesknosti již v sobě krve nečiji" a *d*) Řeč jinocha mladého", jejíž začátek jest: „Aj mladosti, v mých příhodách snažnost vždy ukazuji", dvě písně z konce XIV. věku o tesknostech věku starého a o radostech věku mladého, každá o 3 štrofách třídílných, v nichž mají štoly po 3 řádcích a dopěv 6 řádků. Vytištěny jsou v Hankových Star. Sklád. III, 101 a 103, ve Výboru I, 386 a v opravené formě metrické ve Fejfalíkově rozpravě o písních staročeských, č. V. a VI.

2. Písně duchovní. *a*) Osmnácte písní v rukopise „Modlitby" v univ. bibl. Pražské z konce XIV. století, z nichž některé podnes se zachovaly. Jsouť: *α*) Buoh (náš) všemohúcí vstal z mrtvých žádúcí; *β*) Vítaj milý Jesu Kriste; *γ*) Stáše matka bolestivá a j. *b*) Píseň: „Jesu Kriste, ščedrý kněže, s otcem, duchem jeden Buože", z r. 1398, vytištěna ve Výboru, II, 21. *c*) „Matka spomocnice", ježto se počíná: „Divná milosť božié". tištěna

ve Výboru II, 27. *d*) Hvězda mořská, počínající se veršem: „Zdráva matko přežádúcié“, v bibl. univ. Pražské, tištěna ve Výboru II, 26 a dle jiného rukopisu v Hank. Star. Sklád. III, 121—122. *e*) Vzdechnutí k otci: „Otče bože všemohúcí“, vytištěna v Časop. Mus. na r. 1848, II, 3, 270.

2. Básně mravokárné.

1. Satyry o řemeslnících, z 2. čtvrti XIV. století v Rukopise Hradeckém, v nichž se vyličují a na posměch staví vady a nepříslušnosti stavů rozličných, a ku konci podvodníkům a šcjdířům vyhrožuje se peklem. Nabírají se tu ševci, nevěrní konšelé, zlí kováři, sladovníci, lazebníci, řezníci a pekaři, vše dle případností skutečného života, však v rýmech nevelmi správných. Kovářům neopatrným, kteří kovouce koňům ubližují, ustanovuje na př. básník tuto odměnu: „Chtěl bych to právo nalézti, že by musil (kovář) čtvernoh lézti, kterému by koni zajal (do živého pichl), bych ten hřebí zase vyňal, i vrazil mu v jeho nohu, vždyť by upěl k živu bohu, aby koval rozhlédaje a koněm nezajímaje“. Tyto satyry jsou tištěny v Tomsově Chrestomatii, str. 67 a ve Výboru I, 211—227.

2. Smila Flašky z Pardubic Podkoní a žák, báseň satyrická, ježto obsahuje vtipnou hádku mezi štolbou a studujícím o přednosť stavu. Z veršů, které říká štolba k žákovi (klerikovi): „Dřiéve než dočekáš pleše, budeš ty utopen v měše, jakož se i jiným děje“, jde na jevo, že složena jest brzo po r. 1393, ježto se jimi zřejmě naráží na utopení vikáře Jana z Pomuku (dne 20. března t. r.). Také se touto narážkou na jevo dává skladatel básně, Smil Flaška, známý protivník krále Vácslava. Chová se v rukopise v bibl. univ. Pražské, a tištěna jest v Hank. Starob. Sklád. V, 128 a ve Výboru I, 943. J. Wenzig přeložil ji do němčiny (r. 1855).

3. Báseň o sedmadvadcíti bláznech, v Rukopise Hradeckém, kárá rozličné pošetilosti lidské ne velmi vtipně, obsahuje však některé dobré průpovědi, na př.:

Ktož vysoko lazí, ten sě často urazí; kámen se mchem neobalí, jenž sě často z místa valí; lenosť k šibenici přivodí, s mošnú podlé dvoróv chodí a p. Tištěna jest v Hankových Star. Sklád. III, 105, a šíře rozebrána v Sabinově Dějepise literatury české, str. 232.

4. Desatero kázaní Božích, báseň mravoučná, z 2. čtvrti XIV. věku v Rukopise Hradeckém. Obsahuje 1190 veršů, počínajíc: „V židovských jest kněhách psáno, všem lidem věděti dáno". Básník, svého stavu duchovní, rozebírá veškerá přikázaní zevrubně, kárá ostře a vtipně poklesky a nemravy za oné doby v Čechách obyčejné, v kteréž příčině báseň jeho nabývá ceny jakožto příspěvek k dějinám vzdělanosti. Vytýká zejména opilství, přílišné zalíbení v tanci, marnosť ženskou v oděvu, příchylnosť ku krádeži, spílá sedlákům svatokrádců, když nedávají desátku, a vyhrožuje pannám a jinochům peklem, když jsou štědřejší u tance nežli v kostele, řka: „Ješče k tomu oférují ruce ďáblu, když darují viece piščce, bubenníky, než čsnú kněži i zvoníky. U tance diévky, jinošie — ščedřejí jsú nežli u mše: — dá dobrý peniéz u tance, chtě k oféře, dá měděnce — co (u tance) ukane potu krópí, tolik ďábĺóv duši vzchopí, i vnesú s sobú do pekla, ot nichž by ráda utekla". Ku konci podává skladatel v krátkosti jádro všech přikázaní. Tištěna jest v Hankových Star. Sklád. I, 52—107 a ve Výboru I, 231—264.

5. Svár vody s vínem, báseň neznámého skladatele, jejíž první verše znějí: „Počíná se řeč dobrá, ježto se s vínem svářiše voda". Jest napodobena dle oblíbeného vidění Filibertova „*De contentione animae et corporis*" a srovnává se v mnohých částech s rozmluvou: *Dialogus inter aquam et vinum*, přičítanou jistému Walterovi Mapesovi [1]). Vzdělána jest také v jiných jazycích, německém, anglickém, francouzském a vlašském, a vytištěna v Čas. Mus. na r. 1832, II, 150 a ve Výboru I, 927. Šíře rozebral ji K. Sabina v Dějepise liter. č., str. 233.

---

[1]) J. Fejfalík Studien zur altböhm. Lit., Sitz. Ber. 32, 712.

6. Pravda, báseň z konce XIV. století, v knížecí bibl. Lobkovické v Praze, tištěna ve Výboru I, 381. Líčí se v ní, že právo (pravda) ve světě průchodu nemá, ale křivda, a toliko smrť že jest ke každému spravedliva. Složena jest ve štrofách šestiřádkových na spůsob písně, z nichž tři první verše se spolu rymují, čtvrtý a pátý též spolu, šestý pak s posledním veršem štrofy na to jdoucí, takto:

Jediná smrť rovně měří,
bez peněz každému věří,
tak šarlátu, jako šeři:
cožť procení,
nepromění,
dáť na pravé leženié.

7. Smrť, báseň mravoučná v Rukopise Hradeckém, vytištěna v Hank. Star. Sklád. III, 92—104. Srovnává se v mnohých myšlénkách s básní „Pravda", opovrhujíc světem marným, a jakož z formy podobno, složena byla ke zpěvu.

8. Bohatec, báseň naučná v Rukopise Hradeckém, složena ve štrofách čtyrřádkových stejného rýmu, z nichž první zní: „Vizte světa obludného! neníť na něm nic jistého, nemóž býti co takého, jenž by bylo co věčného". Básník připomíná člověku, aby časně přihlížel k sobě, by nebylo pak pozdě, a dokládá své napomenutí příkladem o bohatci, kterýž s bohatstvím (zbožím) se radil, jak by mohl smrti ujíti, kteréž mu však pomoci nemohlo, ani rada manželky a duchovního. Konec básně schází. Tištěna jest v Hank. Star. Sklád. I, 113—128.

Smrtedlnosť, podobná báseň, v Rukopise Svatovítském, jejíchžto prvních 11 štrof srovnává se zcela se začátkem básně předešlé. Vypisuje se v ní, kterak smrť, neznajíc rozdílu mezi lidmi a zeměmi, nemilostně ve světě zuří a řádí, jakož na př. zřejmo ze štrof 42 a 43, ježto znějí:

(Smrť) vié vše města i vše hrady,
vše kláštery i osady,
utéci jié nelze kady,
dobřě jie jest známo všady:

v Uhřiéch, v Němciéch, u Moravě,
v Čechách, u Polás[1]), v Svitavě (Litavě?),
obecno jié jest vše právě,
kdež zavítá, nelze zdrávě atd.

Vytištěna jest v Hank. Star. Sklád. I, 128—140 a vyložena v Sabinově Dějepise lit. č., str. 215.

10. O pěti studnicech, báseň, jejíž začátek jest: „Tuto chci mluviti o pěti studniciéch, z nichžto vychodié mnohý hřiéch". Za takové prameny hříchů má skladatel lidské srdce, bohatství, chudobu, tovařišstvo nectné a obyčej. Nalezá se v Rukopise Svatovítském a jest tištěna v Hank. Star. Sklád. III, 113—121.

3. Básně naučné.

1. Dionysa Katona mravné průpovědi, vyloženy na česko neznámým básníkem asi v polovici XIV. století. Počínají se veršem: „Kato mystr byl welyky, wyda hlupych lydy zwyky" atd. Překladatel vyložil každý distich latinský šesti verši rymovanými, aniž se spravoval věrně originálem; na př. distich 30. knihy I.: *Quae culpare soles, ea tu ne feceris ipse; turpe est doctori, cum culpa redarquit ipsum*, vyložil takto:

Czos sy przywykl hadyty
Nerod tehoz sam czynyty
Welikat mu hanba bywa
Ktoz sye yako mudrym wzywa
Ze gyne bude tresktaty
Sam toho nechtye ostaty.

Pro tuto rozvláčnosť českého překladu domníval se Dobrovský, že učiněn jest dle německého: „Ein meister Katho was genant"[2]), čemuž ale tak není. Nejstarší přepis chová se v Rukopise Svatovítském, jiný z r. 1409 v bibl. univ. Pražské, dva z r. 1445 a 1470 v bibl. rytíře z Neuberka, jeden v mor. archivě zemském v Brně a jeden

---

[1]) Lokál Polás místo Polanech položen tu nepochybně dialekticky. — [2]) J. Dobrovský Geschichte d. böhm. Literatur, S. 151.

v bibl. kláštera Strahovského. Tiskem vydal tyto Průpovědi Katonovy dle nejstaršího rukopisu V. Hanka v Starob. Sklád. III, 174—250 a r. 1834 o sobě. Později přeložil je znovu Pavel Vorličný (v Olomouci 1558) a J. A. Komenský (v Amsterodamě 1662), kterýž překlad posléz vydán V. Rozumem r. 1853. Šíře psal o distiších Katonových J. Fejfalík pod jménem: „Der altböhmische Cato“ ve spisech: Sitzungsberichte der kais. Akad. d. Wissenschaften 36, 211.

2. Smila Flašky z Pardubic Rada otce synovi, zdařilá báseň didaktická, v níž otec dává naučení synu svému, jak se má v životě chovati, mravnosť nade všechno klásti a moudré opatrnosti užívati. Počíná se verši: „Múdrý ctný otec pořádný, svému synu byl jest radný“. Zachovaly se tři rukopisy, v bibl. univ. Pražské, v Českém Museum a v bibl. Roudnické. Tištěna jest v Hank. Starob. Sklád. V, 153—178, v Časop. Mus. na r. 1832, II, 149 a ve Výboru I, 910—928. J. Wenzig přeložil ji na jazyk německý (1855) a J. Fejfalík rozebral ji šíře ve spisech: Sitz. Ber. der kais. Akad. na r. 1859, 32, 706—710. Výpis viz v Příkladech, č. 49.

3. O postavě a mravích lidských, báseň naučná o 146 verších, ze začátku XV. století, v níž se dává naučení, jak lze z tváře povahu duše poznati. Vytištěna jest v Časop. Mus. na r. 1827, III, 9. Na ukázku mějte tu z ní místo tyto verše:

Veliké obočié jest u koho,
ten vzdy myslí přiéliš mnoho; —
ktož s končitým nosem chodí,
blekot jest a sváry plodí; —
kto má tvář dlúhú dosti,
mužských jest činóv s múdrostí.

4. Básně alegorické a bájky.

1. Báseň o mravném obnovení člověka, vzdělána od nejmenovaného skladatele dle širší básně latinské, nazvané *Anticlaudianus*, kterou sepsal učený cisterciák

Alan z Ryselu († r. 1203), pročež také vůbec Alan slove. Obsah její, více filosofický nežli básnický, jest tento: Světoploze (*natura creans*) žádajíc sobě, aby stvořen byl člověk dokonalý, obeslala všechny ctnosti na radu a předložila jim žádost svou. Ctnosti z obecné porady vyslaly Moudrosť k Bohu, by na něm takového dokonalého člověka vyprosily. Moudrosť, prošedši devatero nebí, předstoupila před Boha a vykonala poselství své, načež jí Bůh slíbil, že člověka skrze syna svého vtělení spasí, kterýž slib potom vyplnil. Báseň Alanova, obsahující 1527 veršů dosti správných, zachovala se v Rukopise Svatovítském, a tištěna jest v Hank. Star. Sklád. I, 140 a z části ve Výboru I, 191. Šíře ji vyložil K. Sabina v Dějep. liter. č., 209—212. Výjimek z ní podán v Příkladech, č. 29.

2. Spor duše s tělem, báseň alegorická o 150 štrofách, z 1. polovice XIV. věku v bibl. univ. Pražské, ježto se počíná: „Slyš, jakž bylo někdy vzácno, nic by mi nebylo pracno". Básník v ní líčí nevyhnutedlnosť smrti a nářek duše, že pro tělo rozkošné, jemuž příliš povolovala, bude potrestána, kdežto tělo zase všechnu vinu uvaluje na duši, kteráž, jsouc rozumější, jeho neřídila. Když pak po smrti těla ďáblové, uchopíce duši, na váhu ji dají, uteče se duše v největší nouzi k p. Marii, aby se přimluvila u svého syna, jenž pak zavede soud nad duší. Maria, Pravda, Spravedlnosť a Pokoj ujímají se duše, a Pokoj přivede ji před Krista, čímž báseň se končí. Složena jest ve štrofách pětiřádkových, v nichž rymují se dva první verše osmislabičné spolu, třetí pak a čtvrtý čtyrslabičný s pátým osmislabičným, na př.:

Nemluv toho milá duše,
toběť se mnú býti slušié,
to měj za to,
že nevzato
ote mne stříebro ni zlato.

Verše, dílem i dvouřádkové, jsou vesměs plynné, však zhusta porušené, skladba jest původní a zdařilá.

Básník byl nepochybně duchovní, jsa zběhlý v písmě svatém, v otcích církevních (Augustinovi, Jeronymovi a j.) i ve spisech klasických (Horáciovi, Virgilovi a Aristotelovi). Sepsána jest mezi r. 1320—30, ježto se v ní připomíná Petr, arcibiskup Mohučský, té doby náměstek krále Jana, a tištěna jest ve Výboru I, 358—380. Kriticky rozebral ji V. Nebeský v Časop. Mus. na r. 1847, I, 584 a J. Fejfalík v rozpravách cís. Akad., Sitz. Ber. 1861, 36, 133—143. Kromě této básně zachovaly se dvě podobné kratší, jedna z konce XIV. století v bibl. kap. Pražské, přeložena dle latinské básně „*Visio Filiberti*", a druhá z XV. století v též bibliotece, kteréž obě vydal V. Hanka v Časop. Mus. na r. 1855, str. 57—60 a 304—307.

3. Smila Flašky z Pardubic Nová rada, báseň alegorická ve spůsobě bájky dramatické, ježto se počíná: „Král lev ten času jednoho byl rozeslal poslóv mnoho". Po smrti krále lva starého svolal mladý lev, nastoupiv na trůn, veškeré pány zemí svých, aby slyšel jejich radu, jak by se měl zachovati a čeho by se měl vystříci. Pánové se sejdou, čtvernožci i ptáci, poněvadž toho času království orlovo bylo spojeno s královstvím lvovým, a střídavě, vždy jeden čtvernožec a jeden pták, podávají mladému králi radu svou. Mají tu řeč důvtipnou nejprvé lev a orel a po nich 43 jiných zvířat, levhart, sokol, medvěd, řeřáb, vlk, sup, jelen, páv atd., kterážto zvířata mnohé pěkné mravné průpovědi přednášejí, vyzývající k bázni Boží, k lásce k bližnímu a k milování pravdy; ku konci líčí labuť poslední soud básnicky a vznešeně. Patrně vyobrazuje se tu ve více nežli 2100 pěkných verších život při dvoře krále Václava IV., jemuž prostředkem zvířat mluvících podávají se pravidla panování. Básník jeví se ve všem co muž vzdělaný, v písmě sv. zběhlý, duchovenstvu oddaný, vůbec co vlastenec a spolu co šlechtic. Nová tato rada složena jest r. 1395 a zachovala se ve dvou rukopisech, z r. 1459 ve sbírce Zebererově, a z r. 1410—30 v Českém Museum, kamž zaslána r. 1832 z Pardubic. Některé části z ní vložil Viktor Kornel ze Všehrd do svých

Devaterých knih o práviéch země České. Co báseň velmi oblíbenou vzdělal ji Jan Doubravský, potomně biskup Olomoucký, latinsky s titulem „*Theriobulia*“ [1]) a oddal ji mladému králi Ludvíkovi; nejnověji přeložil ji Jos. Wenzig do němčiny (Der neue Rath des Herrn Smil von Pardubic. Leipzig 1855). Česky vydána jest ve Výboru I, 850—910. Úvahu o ní podali J. E. Vocel v Časop. Mus. na r. 1855, str. 343, V. Štulc v progr. Staroměstsk. gymn. na r. 1856, J. Fejfalík, Sitz. Ber. 1859, 32, 688—706, a F. Schulz v Osvětě, č. 7, str. 505 a násl.

4. Bájka o lišče a čbánu, zbytek z většího cyklu pověstí o zvířatech od starodávna oblíbených, z 2. čtvrti XIV. století, v Rukopise Hradeckém. V této zdařilé bájce, 76 veršů obsahující, dává se naučení, kterak lstivý člověk někdy se ošidí, a do tenat jinému strojených se zapleta v nich zahyne. Liška totiž, chtějíc čbán pokořiti, přivázala si ho k ocasu a pustila ho do studnice; čbán naplniv se vodou, potáhl lišku za sebou, a liška ve studnici utonula. „Tak sě liška přemádřila“, praví básník ku konci, „svój život marně ztratila, ot čbána z hlíny slepeného zbyla liška života svého“. Tištěna jest v básních Puchmayerových r. 1795, v Tomsově Chrestomatii r. 1805 a potom ještě několikrát. Podobná bájka (Lisa a žbán) jest v jazyku ruském (Athanaževovy skazky. V Moskvě 1857). Vyjímek z ní viz v Příkladech, č. 28.

5. Básně romantické a romány.

1 Tristram, báseň romantická, původně ok. r. 1170 od Tomáše z Erceldounu pod jménem „Tristan“ anglicky sepsána, pak okolo r. 1230 od Gotfrida ze Štrasburku německy vzdělána a na začátku XIV. století od neznámého spisovatele na česko vyložena. Jest nejširší báseň česká tohoto spůsobu, obsahujíc téměř 9000 veršů. Popisuje se

[1]) *Theriobulia Joannis Dubravii Jurisconsulti et Equitis aurati de Regis praeceptis. Nürnbergae 1520, Krakoviae 1521 et Vratislaviae 1614.*

v ní milosť rytíře Tristana, dvořenína krále Artuše, k Isaldě, manželce krále Marka. Bylať za tehdejšího času čtením velmi oblíbeným, což z toho patrno, že si Kunrat z Winterštetnu text německý, Gotfridem ze Štrasburka nedokončený, okolo r. 1254 Oldřichem z Türheimu, a český pán Remund z Lichtenburka okolo r. 1300 Henrichem z Freiburka dodělati dali. Zachovali se dva rukopisy, jeden z r. 1449 v bibl. kláštera Strahovského v Praze a druhý z r. 1483 v král. bibliotece Štokholmské. Tiskem vyšla v Hankových Starob. Sklád., sv. IV. a z části ve Výboru I, 803. Důkladný rozbor podal V. Nebeský v Časop. Mus. na r. 1846, str. 277.

2. Tandariáš a Floribela, povídka rytířská z časů krále Artuše, dle Pleiaerovy pověsti německé vzdělána, v níž se líčí láska králevice Tandariáše ke krásné Floribele a zasnoubení jich po mnohých skutcích dobrodružných, od rytířského milence vykonaných. První verše znějí takto:

„Byl geden Kral, ten slul Artuss
Toho mile kazdy posluss
Ten byl tak dobry a tak mocny
Ke wssi prawdie wssem pomocny“.

Rukopis z r. 1483 chová se v král. bibliotece Štokholmské. Tištěn jest v Hank. Star. Sklád. V, 1—77 a z části ve Výboru I, 826.

3. Štilfrid, pověsť o knížeti Českém tohoto jména, kterýž pro česť a oslavení jazyka (národu) Českého do dalekých zemí se odebral, a podstoupiv tam vítězné boje, pomocí Boží a sv. Václava černého orla na štítu zemi České za erb dobyl. Počíná se: „V České zemi kníže biéše, ten jméno Štilfrid mějiéše“. Vzdělána jest původně na začátku XIV. století dle německé epické básně dvorské o Reinfridovi, knížeti Brunsvickém, v rymovaných verších osmislabičných, zachovala se však jen v přepise z XV. století s obnoveným začátkem a koncem, v němž rýmy na mnoze setřeny jsou. Ve vypsání souboje Štilfridova se dvanácti soupeři nalezají se některé verše téměř takové, jako v básni „Ludiše“ v Rukop. Kralodvorském; na př. v Ludiši:

„Lubor sě k němu přiboči“, v Štilfridu: „K němu sě Štilfrid přiboči“; v Lud.: „Prudko proti sobě hnasta, ež dřěvce oba zlámasta“, v Štilf.: „Prudké rány sobě dasta, až obě dřevě zlámasta“, a jinde: Prudce v hromadu srazista, až obě dřěvě zlámasta; v Lud.: „Sám (Srpoš) sě s koně rúčě vržě“, v Štilf.: „tu Lipolta za kuoň svržě“. K pověsti o Štilfridovi přidána jest pověsť druhá v řeči nevázané o synu jeho Brunsvíkovi, též prý knížeti Českém, jenž svým hrdinstvím zemi České bílého lva za erb zjednal. Obě pověsti v lidu velmi oblíbené vydány jsou tiskem s titulem: „Tři kroniky o Štilfridovi, Brunsvíkovi a o Vlastě“, v Olomouci r. 1565, potomně pod titulem: „Dvě kroniky o Štilfridovi a Brunsvíkovi“ v Jindřichově Hradci r. 1738 a jinde, v novější době pak dle rukop. v bibl. univ. Pražské z XV. století (11. B. 4. č.) od V. Hanky (1827) a ve Výboru II, 39—74.

4. Tkadleček aneb rozmlouvání mezi žalobníkem a neštěstím o ztrátě milenky. Skladba původní z r. 1363—1378, sepsána v řeči nevázané od Ludvíka, příjmím Tkadlečka, jenž živ byl v Hradci Králové za doby královny Alžběty, zvané Pomořanské. Skladatel hořekuje nad nevěrností milenky své, krásné Adličky, příjmím Pernikářky, kteráž, jsouc v službě králové, za jiného se mu provdala, a líčí v řeči jadrné neštěstí své, dokládaje se zhusta Písma svatého, Platona, Aristotela, Cicerona a Boëtia. Hořekování počíná slovy: „Ach, ach nastogte, ach, ach bieda, ach nasylc, ach na tie vkrutny a wrucy shladiteli wssech zemi“ atd. Toto rozmlouvání, mající zajisté platnosť poetickou, již v století XV. na německo jest vyloženo a tištěno s nápisem: „Ackerman (místo Weber) von Behem“. Zachovalo se v rukopise z XV. století v bibliotece Strahovské, v němž jest též Tristram a Válka Trojánská, a vydáno tiskem od V. Hanky s názvem „Tkadleček“. Památka XIV. věku. V Praze 1824, a z části ve Výboru I, 626.

5. Román o zkáze města Troje čili Kronika Trojánská. Vzdělána jest dle latinského spisu Quidona z Kolumny († r. 1287) v XIV. století v jazyku květnatém,

na formy staročeské bohatém. Již od prvopočátku stala se čtením velmi oblíbeným, a hned po uvedení knihtiskařství v Čechách dle podobnosti k pravdě r. 1468 v Plzni, r. 1488 v Praze, a potom často tiskem vydána jest. Nejstarší rukopis, udělaný nákladem Vácslava z Baštu, chová se v bibl. kláštera Strahovského, a jiný z r. 1468 v Českém Museum. Podruhé přeložena jest r. 1411 k žádosti Petra Zmrzlíka ze Svojšína, nejvyššího mincmistra, z něhož se zachoval zlomek na desce jedné polské knihy v Krakově, jejž nálezce, bibl. Mučkovský, Českému Museum daroval.

6. Román o Alexandru Velikém, přeložen z Pseudokalistena v XIV. století. Rukopis z r. 1433 chová se v bibl. univ. Pražské a jiný z r. 1445 v bibl. rytíře z Neuberka. Zprávu o něm podává Dobrovský (Gesch. d. böhm. Lit., S. 167) a Jungmann (Hist. lit. č., str. 68), a výpis z něho J. Jireček (Anthologie z lit. staroč., str. 84).

7. Kronika sedmi mudrcuov, v nížto lesť a chytrosť ženská zjeveň se vypisuje. V Plzni 1520. Viz rozpravu V. Nebeského o této knize v Časop. Mus. na r. 1847. II, 351.

6. Básně dramatické.

1. Zlomek hry dramatické o vzkříšení Páně, rukopis z I. čtvrti XIV. století v Museum Českém, jejž I. A. Dunder r. 1822 nalezl a V. Hanka dle kramáře Severina, masti prodávajícího, nevlastně Mastičkářem nazval. Jest to částka latinskočeské hry velkonoční, kterouž ondy duchovní a nepochybně studující (žáci) provozovali, jednak vážná, pokud se vztahuje k tajemství o hrobu Božím, jednak komická a zprostá, pokud se týče driáčnického prodávání mastí ženám truchlícím. Osoby v ní jsou: Tři Marie, Abraham a Isák; mistr Severin, kramář; žena jeho; Rubín z Benátek, šašek; Jiří Pustrpalk, sluha Severinův. Psána jest z velké části verši osmislabičnými, z nichž dva a dva se rymují. Původně složena jest latinskočesky, ač jsou v ní slova německá: wo pystu? wo pystu quest? a

německé jméno sluhy Severinova „Pustrpalk“. Potomně vzdělána jest s mnohými změnami ve Slézsku a v Bavořích německy, v kterémž vzdělání zachováno pozdravení české: *dobroytra* (dobro jitro) i slova *mazanec* a *pastucha* (zu Brezlau becket man gute mosanzen — ich heisse Pastueche). Viz o tom širší zprávu V. Nebeského v Časop. Mus. na r. 1847, I, 325—341. Tiskem vydána jest v Hankových Starob. Sklád., V. 198—219 a ve Výboru I, 65—82. Výjimek z ní položen v Příkladech, č. 26.

2. Dva zlomky latinskočeské hry dramatické o vzkříšení Páně z konce XIV. století v c. k. univ. bibl. Pražské (8. G. 29 a 1. B. 12). Co do části nábožné (vyjímajíc prodávání mastí), srovnávají se na mnoze se zlomkem předešlým. V zlomku 1. rozmlouvají a zpívají: Ježíš, tři Marie (Maria Salomova, M. Jakubova a M. Magdalena), tři andělé a Petr a Jan, učedlníci Páně. Počíná se verši: „Otcze bozye wsyemohuczy andielsky kraly zaduczy. *Ricmus.* Hospodyne wsyemohuczy andyelsky kraly zaduczy. Czo nam neboham zdyety když tebe nemozem gmyety. Ach kaka gest nassye nuze nebudely tebe na dluze.“ Tištěna jest u výpisu v Hank. Starob. Sklád. III, 82 a ve Výboru I, 419, v plném znění pak v Hanušových Hrách velkonočních (Oster-Spiele, v Praze 1863, S. 26—34), pod titulem Drei-Marien-Spiel. Zlomek druhý, objevený r. 1861, v němž osoby rozmlouvající nejsou pojmenovány, počíná se též verši; „Hospodyne wsemohuczy“ atd., načež jdou verše (jako v Mastičkáři): „Stratyly sme mystra sweho, Jesu Krysta nebeského, przyetele owssem wierneho, genž gie trpyel za wsye za ny, na swem tyele tyezkeg rany“. Vytištěn jest v týchž hrách Hanušových, str. 36—41.

3. Hry velikonoční ze XIV. století v c. k. univ. bibl. Pražské, v rukopise s nápisem: Písně duchovní nedělní a sváteční. Obsahují hru o vzkříšení Páně (Hra tří krásných paní), jejíž začátek jest: „Panny! pani postupagte“; hru o nevěřícím Tomáši, ježto se počíná: „Povyez nam Maryc myla“; hru velkonoční: „Slyss a nachyl kazdy vcha sweho“, a jinou, jejíž první verše znějí: „Zawytag

se Čechů jakožto prvních obyvatelů do země České, a končí se smrtí královny Alžběty r. 1330. Nejstarší rukopis z r. 1407, psaný v Roudnici, chová se v bibliotece Králové kláštera na Starém Brně, jiný ozdobně psaný asi z téhož času v bibliotece kláštera Rejhradského; pozdější rukopisové jsou v kníž. bibl. Lobkovické v Praze (z r. 1426), v král. bibliotece Štokholmské, v bibl. university Krakovské z r. 1531 a ve dvorském a státním archivě ve Vídni z r. 1607. Oba tito poslední rukopisové pergamenoví, prodloužení až do r. 1527, ozdobeni jsou mnohými obrazy. Tiskem jest vydána v obnoveném jazyku od F. Procházky r. 1786 a z části dle rukopisu Lobkovického ve Výboru z liter. české I, 419. Důkladně ji posoudil Fr. Palacký ve spise výše jmenovaném: Würdigung d. alt. böhm. Geschichtschr., S. 173—192. Výpis z ní viz v Příkladech, č. 48.

3. Život císaře Karla IV., od něho samého latinsky sepsaný a později od neznámého překladatele na jazyk český vyložený. Obsahuje příběhy ze života Karlova od r. 1316 až do r. 1346 v 20 kapitolách. Rukopis jeden z XV. století chová se v c. k. bibl. dv. ve Vídni a jiný od tohoto se dělící v král. bibliotece Štokholmské. Vydán jest od Ambrože z Ottersdorfu v jazyku obnoveném v Olomouci r. 1555 a od F. Procházky v Praze r. 1791, v starém pak jazyku dle textu Vídenského, s proměněnou dobropísemností, ve Výboru z liter. české I, 499. Viz Příklady, č. 50.

4. Kronika obecná od počátku světa až do r. 678 po Kr., v bibl. univ. Pražské, vzdělána z rozličných kronik latinských na začátku XV. století od Vavřince z Březové k žádosti Jana z Eisenberka, komorníka krále Václava IV. Jest neúplná, zavírajíc v sobě toliko dvě části, od stvoření světa až po Daniele proroka, a od r. 3. po nar. Kr. až po rok 678.

5. Martiniani aneb Kronika římská (obecná), kterouž sepsal latinsky Martin Opavský, dominikán Pražský a roku 1278 arcibiskup Hnězdenský. Na česko přeložil ji ok. r. 1400 Beneš z Hořovic dle německého překladu Jakuba Twingra, učiněného r. 1386. Rukopis téměř

souvěký chová se v bibl. Jana rytíře z Neuberka. Tištěna jest v Praze r. 1488, z kteréhož vydání zachovalo se 6 výtisků, v bibl. univ. Pražské, v Českém Museum, v bibl. klášt. Strahovského, v bibl. reál. gymnásium Táborského, v bibl. Drážďanské a v pozůstalosti Vácslava Schönherra.

6. Marka Pavlova, Benátčana Million čili vypsání krajin východních. Obsahuje popis cesty, kterouž vykonal pověstný Marco Polo, jenž se zdržoval 17 let u dvoru chána Tatarského Kubilaje, mezi r. 1269—1295 po východní Asii, po Číně, Thibetu, vých. Indii atd. Památná jest v kap. 53, v níž se líčí boj chána Chinchiše s chánem Unchamem, věštba hvězdářů před bitvou, která se téměř doslovně srovnává s podobnou věštbou v básni „Jaroslav" v Kralodv. Rukopise. Praví Marko Polo (Výbor z lit. české, II, sl. 561): „Tehdy Chinchiš, Tatarský král, přikáže čarodějníkóm a hvězdářóm svým, aby pověděli uhodnúce, kteraký by konec jejich boj měl vziéti. Tehdy ti odpověděli a na dvě rozdělili trsť na dli a položie před sebú na zemi a jednej straně převzděli Chinchiš a druhej Uncham". (Srovnej v Jaroslavu: i na dli trst črnu položichu — prvej pólě Kublaj imě vzděchu, vterej pólě králi imě vzděchu atd.). Z čehož jde na jevo, že spis Marka Pavlova, jehož se zachoval jediný rukopis v Česk. Mus. z XV. století, přeložen jest do češtiny nedlouho po jeho sepsání (ok. r. 1320), když básně Kralodvorského Rukopisu byly ještě známy. Rukopis řečený, psaný v Letovicích na Moravě, obsahuje kromě toho některé zvláštnosti zvukoslovné v té krajině podnes obecné, např.: s velikém vojskem, mezi jiném králem, s jedném z jeho pánóv a p.

7. Jana Mandevily, Angličana (Sir John Maundevile) Cesta po světě, vykonána r. 1332—1335. Z německého přeložena Vavřincem z Březové. Rukopis z r. 1445 u J. rytíře z Neuberka a jiný z XV. století v bibliotece Mikulovské. Tiskem vyšla v Plzni r. 1510 a později několikráte.

8. Jedenácte povídek Boccaciových ze sbírky, řečené Dekameron. V rukopise z XV. století v bibl. J. ryt. z Neuberka. Viz rozpravu V. Nebeského o nich v Časop. Mus. na r. 1848, str. 129.

D) Spisy naučné.

1. Zlomek Cisiojana[1]) čili kalendáře ve verších; 24 nejstarších hexametrů českých v kr. bibl. Mnichovské, jež nalezl bibl. Ondřej Schmeller r. 1852. První hexametr zní takto: „Oktava robstva svátek svatý prvý den osmý na službu“. Sepsán jest mezi r. 1258—78, což z toho patrno, že v něm poslední mezi biskupy Pražskými se jmenuje Jan z Dražic, kterýž byl biskupem v dvadcítiletí dotčeném. Památný jest pro zvláštní dobropisemnosť, ježto činí přechod od slovníka Mater Verborum k Rukopisu Kralodvorskému, znamenajíc *ř* prostým *r* a *ch* jednoduchým *h*, ale vedlé toho vyznačujíc ponejprv měkké hlásky *cě* a *ně* ve slovích: mesecie (měsiécě) a knenye (kněnié). Výklad k němu podal V. Hanka v Časop. Mus. na r. 1853, str. 417. Viz obsah jeho v Příkladech, č. 15.

2. Cisiojan z 2. polovice XIV. století v Českém Museum, v němž svátky na leden zaznamenány jsou takto: „Ochtab dal prwy krzyest, tu sye nam wſyem stala chwala y czyest; Anthon a Sseb s nyetu wrtie paulem pod bozy przyetu“. Z tohoto kalendáře přivádí Tůma ze Štítného v Učení křesťanském (r. 1376) na měsíc březen tyto verše: „Do Prahy Wanka nesw (přenešení sv. Vácslava), wolagycze Rzyehorze z lessu; Kedrutye ssel Ben (Benedikt) orat, a Marzy ssel daru dawat“. Tiskem vydán a vyložen jest V. Hankou v Rozboru liter. staroč. I, 186.

3. Senekův spis o čtyřech stěžejných ctnostech (*De quatuor virtutibus cardinalibus*), přeložen ve století XIV. a přepsán r. 1433 od Ondřeje z Osečna, kterýž přepis chová se v bibl. univ. Pražské. Tyto svrchované ctnosti jsou: „najprvnié múdrosť, druhá velikomyslnosť, třetié skrovnosť, čtvrtá spravedlnosť“. Širší zprávu o tomto rukopise r. 1861 nalezeném podává I. J. Hanuš v Časop. Mus. na

[1]) Cisiojanus (zkráceno ze slov *circum-cisio* a *Jan-uari-us*) nazývá se 24 veršů, z nichž vždy dva obsahují hlavní slavnosti a zasvěcené svátky každého měsíce.

r. 1862, str. 343. Jiný podobný spis ze století XV. chová se v Českém Museum a vydán jest tiskem r. 1505, 1529 a 1553, z něhož výpis čte se ve Výboru z lit. české II, 654

4. Rozprávky čili pověsti a pohádky, vzaté ze sbírky Gest římských ze XIV. století a dílem z ústního podání. Větší taková sbírka obsažena jest v jednom rukopise bibl. univ. Pražské, a menší v jednom rukop. bibl. Olom. Některé z nich, známých ondy pod jménem Rozprávek, položil J. Jireček do Anthologie staroč., str. 122, a do Časop. Mus. na r. 1862, str. 360 a násl.

5. Snář, od Vavřince z Březové z latinského *Somniarium Slaidae* králi Václavovi IV. vyložený. Obsahuje, co sepsáno o snech ve spisech mudrců indických, perských a egyptských, aby panovatel, dosiéhna toho známosti, budúcích věcí jistotu mohl poznati. Rukopisy chovají se v bibl. Mikulovské a kr. bibl. Štokholmské. Tiskem vydán od V. Hájka v Praze r. 1550 a tamtéž r. 1581.

6. Lucidář o rozličných věcech, jenž jsú na nebi, na zemi i v vodách. V Plzni 1498. Kniha ondy velmi oblíbená.

E) Spisy právnické.

1. Kniha starého pána z Rožmberka, nejdávnější památka práva slovanského v jazyku českém. Vypisuje se v ní řízení při soudu zemském od početí rozepře až do skončení. Pohříchu není celá, ježto ze 37 kusů či kapitol zachovalo se jen 8, z ostatních pouhé nápisy. Zachované kapitoly znějí: O komorníciéch na póhon (úvod); o opoviédání, o plnění, o stavování, o vzetí komorníka na ohlédání, co mluviti před komorníky na ohlédání, o vdání, o kobylém poli a o obci. Hledíc k tomuto znění, jest veledůležitou pomůckou k poznání staročeských obyčejů soudních i staročeského jazyka právnického. Jméno má nepochybně od Petra z Rožmberka, nejvyššího komorníka království Českého (r. 1312—41), jemuž byla náležela. Chová se v rukopise asi z r. 1360 při dvorských deskách zemských a v jiném z počátku XV. století v archivě města Pražského.

Tištěna jest s titulem „Práva země České“ v „Nejdávnějších pomnících prawodawstwa „Słowiańskiego“, vydaných od O. Kucharského ve Varšavě r. 1838, v „Historii prawodawstw Słowiańskich“, vydané tamtéž r. 1847 od W. Maciejowského a v Palackého Archivě Českém I, 447. Širší zprávu o ní podal H. Jireček v Časop. Mus. na r. 1862, str. 125 a v Slovanském právě II, 196, a část práva trestního se týkající, rozebral J. Slavíček v Úvodu ku právu trestnímu II, 172. Znovu k tisku ji připravil a výkladem opatřil Vinc. Brandl v Brně. Výjimek z ní viz v Příkladech, č. 44.

2. Řád práva zemského, sepsán před r. 1348 a přeložen ok. r. 1360 pod jménem „*Ordo judicii terrae*“ do latiny. Líčí se v něm, jako v knize Rožmberské, obyčeje u vedení rozepří civilních i trestních a pravidla právní v tom zachovávaná, a tudíž jest velmi platným pramenem ke studium historie práva staročeského. Počíná se slovy: „Kdyžby kto chtěl z hlavy bratra svého neb jiného přítele pohnati k zemskému súdu.....“ Tiskem vydán jest česky i latinsky dle rukopisu z počátku XV. století v Palackého Archivě Českém II, 76. O původu jeho psal šíře H. Jireček v Časopise Mus. na r. 1861, str. 240.

3. Majestát Karla IV. (*Majestas Carolina*) o správě království Českého, sepsán r. 1348. Počíná se takto: „Všeho světa stvořitel a správce“ (*Totius universitatis actor et rector*). Ježto však stavové čeští se zpěčovali, aby tento zákon v platnosť uveden byl, tedy roku 1355 zrušen jest. Vydán tiskem latinsky skrze P. Ješína r. 1617, a česky dle rukopisu z počátku XV. století skrze F. Palackého v Archivě Českém III, 65—176.

4. Řád korunování krále Českého, z nařízení Karla IV. původně latinsky sepsaný a potom na český jazyk přeložený. Počíná se slovy: „Nayprwe Arczybyskup Prazsky sprelaty sknyezaty a slechtyczy prowodye knyeze“. Ozdobný exemplář z r. 1396, kterýž někdy pánům z Rožmberka náležel, chová se v dvorské bibliotece Vídenské a jiný z XV. století tamtéž. Tiskem vydal jej Ambrož z Otters-

dorfu r. 1555 a Fr. Tomsa r. 1791, oba v jazyku obnoveném. V původním jazyku vytištěn opět ve Výboru z lit. č. I, 575. Viz Příklady, č. 41.

5. Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské České, sepsán mezi r. 1395—1400 a oddán králi Václavovi IV. Zavírá v sobě kromě poučné předmluvy spůsob vedení práva při soudu zemském, jejž spisovatel, kterýž byl mnohá léta nejvyšším sudím zemským, dle dávné zvyklosti a zkušenosti ve 123 článcích zevrubně vylíčil. V článku prvním připomíná, že „Právo zemské České jest dávno vynalezeno, ještě ot pohanstvié, najviéce ot Přemysla oráče“, a uvádí pak hlavní soudy v Čechách, soud dvorský, právo duchovní a právo zemské; načež vykládá řád práva zemského, počna od půhonu do svědčení, od svědčení do žaloby a od žaloby do pře ztracení aneb do přísahy; potom dává výklad o vedení práva čili exekuci, a rozebírá právo vlastnické a některé zmatky (až do čl. 82). Ku konci přidává některé nálezy a paměti. Po knize Rožmberské jest tento výklad nejdůležitější památka právnictví staročeského. Opisů zachovalo se několik, nejstarší z počátku XV. století v archivě města Pražského. Vyšel tiskem v Palackého Archivě Českém II, 481. Širší zprávu o něm podal H. Jireček v Časop. Mus. na r. 1862, str. 130. Výpis z něho viz v Příkladech, č. 45.

6. Práva manská, rukopis z počátku XV. století v archivě města Pražského, kdež obsahují se také Kniha starého pána z Rožmberka, Řád práva zemského, Výklad Ondřeje z Dubé a některé jiné zákony. Přeložena jsou z německého: „Der Schwabenspiegel“ pod nápisem: „Poczynagi sye Prawa Rzieczi Czesku ta, gymyzto Manowe magi suzeni byti“. Začátek zní: „Ktoz Manska prawa vmyeti chtie“ atd.

7. Práva konšelská města Pražského, v témž rukopise. Počínají se: „Najprvé, že všeliký konšel má poslušen býti purkmistra“. Přeložena dle německého statutu o právích a povinnostech konšelů. Viz Jungmannovu Historii literatury české, str. 36.

8. Vysazení vinic, vydané Karlem IV. r. 1358, též v rukopise výše jmenovaném.

9. Pozůstatky desk zemských království Českého r. 1541 pohořelých. Vydal Jos. Emler. Díl I. v Praze 1870. Psány jsou vůbec latinsky, však již od r. 1337 jsou v nich také vklady české.

10. Knihy manské kostela Olomouckého v Kroměříži. Psány jsou od počátku (asi od r. 1316) latinsky, za biskupa Mikuláše z Kostnice (r. 1388—1397) též německy. Zápisy české počínají r. 1399 za biskupa Jana Mráza, střídajíce se potom po nějakou dobu s latinskými. List první, daný „v Praze l. 1399 den svatej Nětiše drahé panny“, svědčí na věno Alžbětě, manželce Vácslava z Wolfsberka. Obsahují podání a opovídání k manství, věna, trhy, postoupení, spolky, listy dlužní, kvitance, přísahy manské atd.

11. Knihy půhonů a nálezů soudu manského Kroměřížského. Kniha první z r. 1364—1393 jest latinská, v druhé počínají r. 1398 půhony české a jdou střídavě s latinskými až do druhé čtvrti XV. století, kdež latinské přestávají.

12. Knihy půhonů a nálezů soudu Olomouckého a Brněnského v archivě zemském v Brně. Počínají se r. 1405 a jdou bez přerušení až do XVII. století. Zavírajíce v sobě množství jmen osobních a místních, zvláště hradů, tvrzí a dvorů zašlých, jsou důležitou pomůckou k historické topografii moravské a ke genealogii starých moravských rodů panských a rytířských, jakož obsahují také mnohé zprávy, vztahující se k starému právu českému a k obyčejům starodávným, i hojnosť názvů právnických. Viz Příklady, č. 47.

F) Spisy theologické.

a) Spisy biblické.

1. Žaltář Klementinský, rukopis na pergameně, z konce století XIII. nebo ze začátku XIV. Obsahuje mimo zpěvy ze Starého i Nového zákona *Te Deum*, Věřím sv.

Atanáše, letanii všech svatých a památku za mrtvé. Přeložen jest mnohem dříve nežli napsán rukopis zachovaný, což viděti ze starých forem jazyka, ze slov potomně zašlých a z mnohých omylů, ježto se přepisováním do rukopisu vloudily. Široké hlásky jotované jsou v něm obecné, na př.: cziuzi, liubosť; v přítomném čase časoslova klade se ještě agiu za ám a ím: wzwolagiu, uffagiu, omdlegiu; památná jsou v něm slova některá, ježto se čtou též v Rukopise Kralodvorském, na př.: třas, osvěta, obih (obihem, *abundanter*), zvěř (*gen. masc.*), ot vzchoda, nadivný, věhlasný, prokní, vzradovati se, lzáti, oklјučiti, né (*nisi*), uvěk a věky věkoma a j. Širší zprávu o něm viz v Dobrovského Hist. liter. české, str. 117, v Rozboru staroč. liter. I, 113 a ve Světozoru na r. 1858, č. 24. Výpis z něho podán v Příkladech, č. 23.

2. Žaltář Witemberský, z 1. čtvrti XIV. století, v seminářské bibliotece Witemberské. Zdržuje v sobě na 283 listech v osmerce velmi správné přeložení žalmů, od Klementinského rozdílné a totéž, z něhož jsou přeloženy glosy v žaltáři Českého Museum z XIII. století a učiněn opis Olešnický r. 1397. Co do jazyka, zvláštní jsou v něm hustě užívaná adjektiva na *ový* místo latinského genitivu: uhlie ohniove (*carbones ignis*), v rucie meczowei (*in manu gladii*), s nimiž srovnati náleží „pluky Čechovy“ (t. české) a „věščby vítězovy“ (vítězské) v Rukopise Zelenohorském, a „otec pastýřěvy“ *pater pastorum*, peleše lotrová *spelunca latronum* a j. v bibli; mimo to slova zastaralá: pokon *finis*, slavota *solemnitas*, blahaju *benedico*, přiměniti *aestimare*, poně *versitan* a j. Obšírnou zprávu o něm podal P. J. Šafařík v Rozboru staroč. lit., I, 111. Výpis z něho viz v Příkladech, č. 27.

3. Žaltář kapituly Pražské, asi z polovice XIV. století. Obsahuje přeložení, rozdílné od Witemberského, původem též starší nežli jest rukopis. V Rozboru staroč. lit. I, 129, vytištěn z něho žalm 102, takto se počínající: „Požehnaj duše má, hospodinu; hospodine, bože muoj, vzveličens násilně; v zpověď a krásu obleks sě“.

4. Žaltář Olešnický či Poděbradský, skvostný rukopis na pergameně v bibliotece Olešnické ve Slézsku, psaný r. 1396 paní Alžbětě, manželce Jana z Kunstatu. Zavírá v sobě mimo žalmy a písně litanii, modlitby, památku za mrtvé, kalendář atd. Šíře jej vyložil P. J. Šafařík v Rozboru staroč. liter., I, 114.

5. Proroci Isaiáš, Jeremiáš a Daniel, rukopis z poslední čtvrti XIV. století v bibl. univ. Pražské, jenž obsahuje část nejstaršího přeložení Proroků. Zachoval se v někdejší bibliotece Rožmberské, z níž se dostal do jesuitské biblioteky Krumlovské. Zvláštní jsou v něm čísla řadová: patanastaa, ssestanastaa (kapytola) a j., též časté opakování předložek: ot lyda ot sweho, przed twarzy przed mu, za dnu za mych, na welike horze na wysoke a p. Výjimek z něho podán ve Výboru z lit. č. I, 331 a v Příkladech, č. 39. Jiný překlad proroků ze začátku XV. století, obsahující části z Isaiáše, Jeremiáše a Ezechiele, chová se v bibl. Olomoucké. Psán jest mezi řádky v bibli latinské ortografií Husovou.

6. Evangelia nedělní a sváteční, asi z polovice XIV. století, v dvorské bibl. Vídenské. Nejstarší ač neúplný přepis evangelií, obsahující 49 listů ve 4. Památné jsou v něm některé dialektické zvláštnosti moravské a slovenské, na př.: nyetery (některý), wonom czassy, wende i wynde, mossym, py (pije), dotekl sy (se); též myczeny prst (*extremum digiti*), zvon ryby (v polském: dzvono ryby); nenye ponaczyn (*non est opus*), u Slováků „není načím"; na senmyech (*in conciliis*); mluwym m. mluvi, deff m. jdeš, przyatelę, poczyatek, myto (taxa) a j. Viz Dobrovského Historii liter. české, str. 185 a Příklady, č. 32.

7. Evangelia čili čtení zimního času, rukopis na pergameně, 27 listů *in folio* obsahující, z druhé polovice XIV. věku, v bibliotece J. rytíře z Neuberka. Začátek jich jest tento: „Poczynagi sye cztenye zymnyeho czasu. Prwny nedyeli wadwentie Swaty Mathiey pisse Cztenye toto na poczatczie gedenmezczietmee Capitoly Arzka". Některá slova starodávná ukazují, že přeložení učiněno mnohem

dříve, nežli tento opis, na př. slova: rodydle *parentes*, ozrziedlo *ostium*, hognyety *abundare*, starzieyssy (starší); zvláštní jest také forma zájmena samoho (samého) a samomu (samému). Širší výklad jich podal V. Hanka v Rozb. staroč. lit. II, 33.

8. Evangelium sv. Matouše s výklady, rukopis na pergameně, 386 listů ve folio zavírající, v bibl. univ. Pražské, z poslední čtvrti XIV. století. Homilie jsou od sv. Otců, zejména sv. Jana Zlatoustého a Tomáše Akvinského, některé od Origena, Bedy, sv. Řehoře a j., a jedna od císaře Karla IV., kterouž r. 1338 latinsky byl složil. Přeložení učiněno více dle smyslu nežli dle slova, a obsahuje některá slova zvláštní, na př. poprsslki *radii*, tzriewi *calceamenta*, kterym czinem *quo modo*, mlazssy *discipulus*, dessczy *pluit*. Homilie končí se obyčejně slovy: „Gehozto mnye y wam dopomahay ottecz syn sswaty duch amen“ a p. Viz širší vyložení v Dobrovského Historii liter. české, str. 186 a P. J. Šafaříka v Rozboru staroč. liter., II, 71.

9. Nový Zákon Mikulovský, rukopis na pergameně v osmerce z r. 1406 v bibliotece kolegiátního chrámu sv. Vácslava v Mikulově, r. 1857 od kanovníka M. Kittnera na jevo vynešený. Obsahuje Evangelia, veškeré epištoly i také list sv. Pavla k Laodicenským, skutky apoštolské a zjevení sv. Jana; kromě toho ze Starého zákona: Knihy Šalomounovy, totiž Ecclesiastes, Píseň písní, Knihy moudrosti, Ecclesiasticus a Žaltář (až do žalmu 134). Na konci zjevení sv. Jana poznamenáno: „Leta od narozenie pana Jezisse Tisicieho cztyrzsteho a Šesteho. wten patek przedhodem Bozieho Krztienie. tato kniha ziuota Berankova jest dopsana. Z toho bud gemu czest y chwala nawieky wiekow Amen“. Text evangelií liší se od Vídenského (č. 6) a Neuberského (č. 7), i od evangelií v bibli Padeřovské (z r. 1435). Tento nový zákon, pěkným drobným písmem psaný, jest první spis, v němž užito dobropísemnosti Husovy, totiž liter *č*, *ř*, *š*, *ž*, též *i* a *y* na náležitém místě. Výpis viz v Příkladech, č. 46.

10. Bible Leskovecká čili Drážďanská, ozdobný rukopis na pergameně v král. bibl. Drážďanské z počátku

XV. století. V století XVI. náležela rodině Leskovecke, odkudž jí jméno dáno. Hledíc k tomu, že v ní užito od jednoho písaře dvojího pravopisu, v Prorocích a Evangeliích staršího asi z r. 1380—1400 (kraal, dobree a téměř veskrz *y*), a v knihách Genesis novějšího asi z r. 1400—1409 (střídavě *i* a *y* a jednoduché vokály), též k tomu, že v ní jsou některá prázdná místa, jichž písař v prvopise čísti neuměl, není pochyby, že sestavena jest z několika částí bible v rozličné době psaných. Proroci srovnávají se s Proroky Pražskými (číslo 5), knihy Genesis s pozdější biblí Boskovickou a Litoměřickou a dvoudílnou Olomouckou; konec Nového zákona, od epištol sv. Pavla, vzat jest z pozdějšího překladu, rozdílného od textu bible Litoměřické i Olomoucké. Šíře tuto bibli popsal Dobrovský ve spisech kr. české společnosti nauk na r. 1798. Výpis z ní položen v Příkladech, č. 43.

11. Bible Mikulovská či Grünbüchlovská (první), rukopis na pergameně z počátku XV. století v knížecí Dietrichšteinské bibliotece v Mikulově (č. 174). Jest neúplná, jdouc toliko až do druhých knih Šalomounových (přísloví), a náležela ondy Ferdinandovi Hofmannovi z Grünbüchlu, předsedícímu kr. dvorské komory († r. 1607). Šíře ji popsal a výpisy z ní podal Beda Dudík ve spise: Handschriften der fürstl. Dietrichsteinschen Bibliothek in Nikolsburg Wien 1868, S. 29—32.

b) Svatí otcové, život Krista Pána a životy svatých.

1. Prologové sv. Jeronyma s výkladem slov hebrejských. Rukopis v bibl. kapituly Pražské.

2. Sv. Augustina Zrcadlo hříšných (*Speculum peccatorum*), přeloženo od neznámého překladatele. Rukopis ze začátku XV. století chová se v bibl. univ. Pražské a jiný v bibl. Mikulovské. Tiskem vydáno r. 1500 a po druhé péčí Faust. Procházky r. 1786.

3. Sv. Augustina Soliloquia (Samomluvení). Rukopis z r. 1398 v bibl. univ. Pražské. Tištěna jsou v

Normberce r. 1543, v Praze péčí D. Adama z Veleslavína r. 1583 a později několikráte.

4. Život Krista Pána, rukopis na pergameně v bibl. univ. Pražské, z 1. polovice XIV. století. Sepsán jest od jistého kněze řádu dominikánského dle vypravování čtyř evangelistů a některých legend, a obsahuje na konci krátké výklady dle sv. Otcův a jiných slovútných spisovatelů středověkých. Šíře vyložil jej P. J. Šafařík v Rozboru staroč. liter., II, 58. Výpis z něho podán v Příkladech, č. 31.

5. Pašionál aneb Životové sv. mučedlníkův, rukopis z polovice XIV. století a jiný úplný z r. 1379 v Českém Museum. Vzdělán jest, až na životy českých svatých, dle spisu *Legenda aurea Jacobi a Voragine*, a vyniká jazykem na vzácná slova a pěkné fráse bohatým. Glosy z něho podány jsou v Hankově Sbírce nejdávn. slovn. r. 1833. Tiskem vyšel ok. r. 1475 a po druhé r. 1495. Některé životy jsou tištěny ve Výboru z liter. č., I, 263 a 1150, zejména život sv. Petra, sv. Víta, sv. Klimenta, sv. Cyrila a Methuda, sv. Ludmily, sv. Václava, sv. Hedviky a j. Život sv. Alžběty dle znění tohoto pašionálu přepsaný se chová v lat. rukop. legend svatých z 2. pol. XIV. století v bibl. kláštera Augustiniánského na Starém Brně.

6. Životové a řeči otcův egyptských, od neznámého spisovatelé přeloženi, rukopis v bibl. univ. Pražské z polovice XIV. století. Podruhé přeloženi jsou od Řehoře Hrubého z Jelení okolo r. 1510, kterýž překlad se chová v též bibl. univ. a na Strahově. Ze staršího překladu tištěn život sv. Jana Egyptského ve Výboru z lit. č., I, 1161. Ku konci tohoto rukopisu připojen jest život sv. Alžběty, rozdílný od toho, jenž jest v Pašionále musejním.

c) *Řeči nedělní a jiné spisy vzdělavací.*

1. Tůmy ze Štítného Řeči sváteční a nedělní, rukopis ze začátku XV. století v bibl. univ. Pražské a jiný v Českém Museum. Jest to nejvýtečnější spis Tůmův, rozdělený na 13 knížek a 261 kapitol. Dvě z těchto řečí: „na

Boží obřezání" a „o Květné neděli", tištěny jsou ve Výboru z lit. č., I, 743, a jiné v Časopise kat. duchovenstva.

2. Téhož Knihy šestery o obecných věcech křesťanských, nazvány též „Knihy učení křesťanského", rukopis z r. 1376 v bibl. univ. Pražské. Obsahují naučení: *a*) o víře, naději a milosti; *b*) o stavu panenském, vdovském a manželském; *c*) o hospodářovi, o hospodyni a o čeledi; *d*) o tom, jak se stavové lidští připodobnávají andělským kůrům; *e*) o ostenci svědomí a o pokušení ďábelském, a *f*) o tom, jak se očišťujem toho, že hřešíme, krom dodavků některých. Vydány jsou skrze K. J. Erbena v Praze 1852, se životopisem spisovatelovým. Zprávu o rukopisech knih těchto podal J. Jungmann v Rozboru staroč. liter., II, 195, a z části tyto knihy i jiné spisy Tůmy ze Štítného přeložil a rozebral Jos. Wenzig ve spise: „Studien über Ritter Thomas von Štítné", Leipzig 1856. Výpis viz v Příkladech, č. 34.

3. Téhož Rozmluvy nábožné čili řeči besední, rukopis z XV. století v bibliotece Gerstorfské v Budišíně. Zavírají v sobě v trojím oddělení rozmlouvání otce s dětmi: *a*) o Bohu, *b*) o andělích a *c*) o člověčenstvu. Vyšly z části ve Výboru z liter. české, I, 639 a v Rozboru filosofie Tomáše ze Štítného, vydaném od I. J. Hanuše, v Praze 1852. Vynikají řeči téměř básnickou.

4. Téhož Knihy o sedmi vstupních, rukopis z r. 1396 v bibl. univ. Pražské. Na začátku psáno: „Tyto knihy jsú velmi dobré každému, kto chce k duchovenství prospěti". Jsouť dotčení stupňové: *a*) náboženství, *b*) úsilé a utrpení, *c*) duchovní utěšení, *d*) pokušení, *e*) proti pokušení lékařství, *f*) skutky šlechetnosti a *g*) múdrosti pravé. Šíře o nich psal F. L. Čelakovský v Rozboru staroč. liter., I, 143. Výjimek o pátém vstupni tištěn ve Výboru I, 779.

5. Řeči nedělní, rukopis bibl. Olomoucké ze začátku XV. století, ondy kláštera Kartusiánského v Dolanech blíž Olomouce. Jsou to nejstarší kázaní neznámého skladatele, na počet 24, sepsána dle jazyka v století XIV. Viz o nich zprávu J. Jirečka v Časop. Mus. na r. 1861, str. 270.

6. Knížky Hugovy o připravení svého srdce, přeloženy Tůmou ze Štítného. Rukopis dvoudílný, tiskem posud nevydaný, ondy u Fr. L. Čelakovského. Po druhé jsou přeloženy skrze Matěje Prostějovského r. 1437.

7. Jana Miliče z Kroměříže Knížky o zarmouceních velikých církve svaté, i každé duše věrné, kteréž mají trpěti od draka na dni Antikristovy. Nejstarší rukopis, psaný ozdobně r. 1453, chová se v bibliotece Mikulovské. Obsahuje 18 kapitol, jichž nápisy jsou: O prvním hříchu, o rozličném křižování zlých lidí atd. Tiskem vydány jsou r. 1542. Bohuslav Balbin o této knize praví: *Hunc librum haeretici et catholici commendant.*

8. Alberta Velikého Knihy mravní, sepsány s titulem „*Paradisus animae sive Libellus de virtutibus*“ od Alberta, jenž byl r. 1260—1262 biskupem Řezenským, a vzdělány v století XIV. od neznámého spisovatele po česku. Obsahují 62 kapitol, kdežto se jich ve spise latinském počítá toliko 42. Zachovali se dva rukopisy v bibliotece univ. Pražské, jeden z r. 1383 a druhý z konce XIV. století. Adam z Vinoře znovu tyto knihy přeložil a vydal v Praze r. 1580 a 1589. Část jich tištěna ve Výboru z lit. č., I, 342.

d) Spisy nábožné, modlitby a duchovní romány.

1. List s nebe seslaný čili Epištola sv. Pavla o svěcení neděle. Jeden z listů podvržených (apokryfů), o kterých se pravilo, že je Kristus Pán sepsal a že s nebe padaly, jeden asi r. 584 do Říma na oltář v chrámě sv. Petra, jiný ok. r. 740 a opět r. 788 do Jerusaléma, odkudž do jiných zemí a míst, na př. do Kapadocie, do Arabie a jinam rozesílány a dílem prý od andělů roznášeny jsou. V kterýchžto listech se lidé pod uvarováním kletby a hrozných pokut napomínali, aby pilně den nedělní světili, desátky dávali, půst zachovávali a p. [1]). Dle původního listu latinského z r. 788 udělán jest list, seslaný prý do města Galatan v Palestině, jenž velmi časně i do češtiny přeložen a v Čechách

---

[1]) *J. A. Fabricii Cod. Apocr. Novi Testam. Hamburgi 1719, p. 308.*

rozširován jest. Zlomek z něho ze začátku XIV. století, počínající se slovy: „Slyſte lyudc newyerzyucy", kterýž pokládán byl až do vynalezení Rukop. Kralodvorského za nejstarší památku písemnictví českého, choval se ondy v bibl. kláštera Strahovského a vytištěn jest v Hank. Starob. Sklád. III, 259, a dříve již z části v Tomsově Chrestom., str. 65 i v Dobrovského historii lit. č., str. 111. Dle celého znění chová se týž list s nápisem: „Poczyna ſye Epiſtola ſwatého Pawla kazanye" v univ. bibl. Pražské v rukopise z konce XIV. století, a zkrácený v jiném rukopise též biblioteky z r. 1485. Výjimek z něho podán v Příkladech, č. 24.

2. Vidění sv. Brigity, dle latinského spisu ok. r. 1386 Tůmou ze Štítného vzdělané. Rukopis, 140 listů obsahující, z r. 1482 v bibl. Olomoucké, a jiný v bibl. univ. Pražské. Viz Světozor na r. 1857, č. 97.

3. Modlitby, rukopis z poslední čtvrti XIV. století v bibl. univ. Pražské. Jest jich počtem 197, mezi nimiž nejstarší přepis Páteře, Zdráva Maria, Creda, Desatera přikázaní, Zdráva Královno a 18 písní. Jsou sepsány zákonníkům a zákonnicem a přeloženy větším dílem z latiny, některé zajisté již za dávné doby, na př. modlitba: „Nebeský Pane, králi náš milý" a píseň: „Stála matka bolestivá", na které již papež Lev sv. r. 1049 odpustků propůjčil. Obšírnější zprávu o nich podal J. Jungmann v Rozboru staroč. lit. I, 131. Jiný rukopis podobných Modliteb z též doby chová se v archivě Roudnickém, a jiný asi ze začátku století XV. v bibl. univ. Lvovské. Viz Časop. Mus. na r. 1859, str. 21.

4. Hodiny sv. Marie, rukopis z konce XIV. století v bibl. univ. Pražské. Obsahuje krom hodin panny Marie obyčejné hodiny, pašije sv. Jana Ev., naučení osobě ženské o chování se k Bohu, výklad páteře a báseň: „Spor duše s tělem". V nich ponejprv *ú* rozvádí se v *au* a *ý* v *ay*. Šíře o nich psal F. L. Čelakovský v Rozboru staroč. lit. I, 146.

5. Formule zpovědi obecné z 2. polovice XIV. věku, v knize latinské v bibliotece kláštera Augustiniánského na Starém Brně. Počíná slovy: „Naboznye a pokornye pokleknucz na swu kolenu atd." Tištěna jest dle opisu

J. Dobrovského z roku 1828 ve spise Kopitarově Glagolita Clozianus, str. 47.

6. Poručenství dvanácti patriarch, synóv Jakubových, co který z nich synóm a bratřím svým mluvil a poručil jest. Ke spisu tomuto, jenž obsahuje naučení o ctnostech a nectnostech, táhne se Tůma ze Štítného v Naučení křesťanském (r. 1376). Rukopisy chovají se v bibl. univ. Pražské z r. 1465 a v bibl. Vratislavské z r. 1491. Tiskem vyšel v Prostějově r. 1548 a v Praze r. 1570.

7. Knihy o příští Mesiáše a židovského mistra Samuele, sepsány latinsky skrze bratra Alfonsa španělského a od někoho neznámého na česko vyloženy. Že překlad učiněn v století XIV., viděti z čísel řadových: druhanadsta, trzetienadsta, prwamezcietma, patamezczietma a p. Po druhé tyto knihy přeloženy a tištěny jsou v Plzni r. 1528.

8. Život Adamův aneb „Knihy o pohřebu; životu a smrti Adamově“. Tento román duchovní, přeložený z latiny nepochybně již v 1. polovici XIV. století, obsahuje napřed tři prvví kapitoly z knih Genesis a pak život prvních rodičův. Nejstarší rukopis z r. 1400 chová se v bibl. ryt. J. z Neuberka, jiný z r. 1465 v bibl. univ. Pražské. Výpis z něho podán v Jirečkově Anthologii staroč., str. 58.

9. Barlaam a Josafat, podobný román duchovní, v němž se vypravuje o královici Josafatovi, kteréhož poustevník Barlaam obrátil na víru křesťanskou. Přeložen jest v století XIV., zachoval se však jen v rukopisech z r. 1469 a 1470 v bibl. univ. Pražské. Tiskem vydán r. 1504, 1514 a 1593.

10. Kniha o Josefovi a Assenach (Aseneth), manželce jeho, v níž se vypisuje život Josefa Egyptského velmi pěkně, zde onde poeticky. Sepsána jest nepochybně v 1. polovici XIV. století, ale zachovala se jen ve třech rukopisech XV. století, v bibl. univ. Pražské z r. 1465, v Českém Museum z r. 1470 a v bibl. Vratislavské z r. 1491. Tiskem vyšla v Praze 1570 a péčí A. J. Vrťátka v Časop. Mus. na r. 1862, str. 64 a 175.

Od **A. V. Šembery** vydány jsou tiskem tyto spisy:

Mistra Jana Husi Ortografie česká. Latinsky a česky. Ve Vídni 1857. Za 40 kr.

Paměti a znamenitosti města Olomouce. S osmi obrazy. Ve Vídni 1861. Za 1 zl. 50 kr. Obrazy o sobě na velkém archu 40 kr.

Základové dialektologie československé. Ve Vídni 1864. Za 1 zl. 50 kr.

Dějiny řeči a literatury československé. Vydání druhé. Ve Vídni 1868. Za 3 zl. 80 kr.

Týchž dějin díl I., obsahující věk starý. Ve Vídni 1872. Za 1 zl. 20 kr.

Západní Slované v pravěku čili rozbor kritický, že Čechové, Moravané a Slováci bydlejí ve své vlasti od doby předhistorické. Ve Vídni 1868. S mapou Germanie a Illyrie. Za 3 zl. 50 kr.

Mapa země Moravské. 4 velké listy ve mědi ryté. S malovanými hranicemi zemskými a jazykovými, též krajských soudů a politických okresů. Ve Vídni 1870. U vydavatele za 5 zl., v knihkupectvích za 6 zl.

Páni z Boskovic a potomní držitelé hradu Boskovického na Moravě. Vydání druhé. Ve Vídni 1870. Za 1 zl. 50 kr.

Obecný občanský zákonník rakouský. S přídavkem. Ve Vídni 1872. Za 3 zl. Přídavek o sobě 1 zl.

Tiskem Mechitaristským ve Vídni.

THE LIBRARY OF CONGRESS
DOBBS BROS.
BRARY BINDING
L 71
AUGUSTINE
FLA.
32084

